

TEMPEVÖLGY

KULTÚRA – MŰVÉSZET – TUDOMÁNY

2012. FEBRUÁR

Tartalom

<i>Quasimodo 2011</i>	BÁGER GUSZTÁV	5
	Evangélium	
	KARÁCSONYI ZSOLT	6
	Orpheusz a Margit-szigeten	
	BOGNÁR ANNA	7
	Te titokban menj el	
	DOBAI BÁLINT	8
	Mint a vízóraaknában	
<i>Bertha Bulcsu 2011</i>	VATHY ZSUZSA	11
	Nagy, kék napernyő	
	DOBOZI ESZTER	12
	Kívül a forgatagon	
<i>Próza</i>	SZIRMAI PÉTER	17
	Francisco Xavier Garay nekrológja	
	BÁRDOS JÓZSEF	19
	Lidércfény	
<i>Napló</i>	PETRŐCZI ÉVA	25
	Pogácsás futam – avagy Alsóbélateleptől Senjig	
<i>Fiatalok</i>	KERBER BALÁZS	37
	Halálmozaik egy triclinium padlóján	
	MODOR RÉKA	38
	augusztus 30.	
	SZABÓ TÜNDE	39
	apokrif-MMIX	
	PINTÉR TIBOR	40
	Családragény	
<i>Jókairól</i>	BRÓDY SÁNDOR	43
	Jókai	

<i>Műhely</i>	BAKONYI ISTVÁN	55
	Serfőző Simon egy kisregénye: Fészekhagyók	
	ALMÁSSY BETTINA	58
	Nyílt színi taps, Spiró György: Az imposztor	
<i>Emlékezés</i>	SOLYMÁR JÓZSEF	73
	Hol volt, hol nem volt...	
	MARAFKÓ LÁSZLÓ	78
	Kilovaglás	
	BÚZÁS HUBA	80
	Katonatemető / Sortűz / Vércseppek Golgotánkon	
	Anyezska / 135 000 / Nyílt pályán	
<i>Művészet</i>	GÁSPÁR ISTVÁN GÁBOR	87
	„Tegnap minden szebb volt...”	
<i>Könyvekről</i>	PETRŐCZI ÉVA	91
	Romológ asszonymonológ – Bohémiából	
	HANDÓ PÉTER	93
	Levél Sóshartyánból	

E számunkat Zaránd Gyula, Párizsban élő fotóművész képeivel illusztráltuk

SZÁMUNK SZERZŐI:

Almássy Bettina drámaíró, színházi rendező Bp. • Bakonyi István irodalomtörténész, kritikus, Iszkaszentgyörgy • Báger Gusztáv költő, Bp. • Bárdos Józseffőiskolai tanár, Kecskemét • Bognár Anna, egyetemi hallgató, Bp. • Bródy Sándor író (1863-1924) • Búzás Huba költő, Veszprém • Dobai Bálint jogász, költő, Tinnye • Dobozi Eszter költő, Kecskemét • Gáspár István Gábor, újságíró Salgótarján • Handó Péter író, Sóshartyán • Karácsonyi Zsolt költő, Kolozsvár • Kerber Balázs egyetemi hallgató, Szombathely • Marafkó László író, Bp. • Modor Réka egyetemi hallgató, Szombathely • Petrőczi Éva költő, Bp. • Pintér Tibor egyetemi hallgató, Szombathely • Solymár József író, Solymár • Szirmai Péter író, Bp. • Szabó Tünde egyetemi hallgató, Bp. • Vathy Zsuzsa író, Bp. • Zaránd Gyula fotóművész, Párizs

Báger Gusztáv

EVANGÉLIUM

Hubay Miklósnak

*Mi a bölcsesség tehát?
A szüntelen kíváncsiság?
Az Istenkeresés?
Mi hát a lét értelme?
A harc, mit élvezni,
a szeretet, amit bírni kell?*

*A csillagok csak nézik,
az angyalok csak hallgatják,
mit össze nem beszélünk itt a Földön
arról, ami odaát evidencia.*

*Miért nem látjuk a megoldást?
Hiszen ott lebeg szemünk előtt az égbolt.
A felhők. A gallyak. A fák és a Hold.
Amikből kiolvashatók a lét válaszai.
Elméleteket gyártunk és meghalunk hamar.*

*Tavasza, ősz: időben rügyeznek,
időben hullnak a falevelek.
A létezését művelik,
ihletetten élnek.*

*Többnyire ezekről
beszélgettünk whisky mellett
az Alterego bár teraszán.
Miért is keresnék egy élő
a holtak közt.*

2011. május 12.

Karácsonyi Zsolt

ORPHEUSZ A MARGIT-SZIGETEN

*Trák nők elől futottam el,
avar hölgyek hívtak idáig:
a gyönyörű Margit-szigetre.*

*A legszebb sziget a Pannon-tengeren,
körötte, mondják: víz alatti város.
Egy Buda nevű szörny őrzi a kincsét,
szirének csábítják
az álmatag hajóst.*

*Ülök a tölgyek alatt és
látom a jövőt, nézem a múltat.
Hajókat küldök Északnak és Délnek,
hátha változik valami holnap.*

*Minden olyan szép, minden olyan régi,
annyira ismeretlen minden.*

*Két fáradt kentaur húzza emlékeim kocsiját,
így érünk el a múltba.*

*A nagy költői verseny zajlik éppen
az aréna kellős közepén.
Az egyetlen ember, aki nem dalolt még:
az vagyok én.*

*Nem is szólalok meg. Az igazi dalt,
mit énekeltem: korábbra hagyom.
A messze úszó fáratag hajók mindegyikén
én lendítem karom,*

mégis a szigeté a búcsúszó:

*„Ha tudsz élni az özönvíz után,
nem kell hajóra szállni*

soha már!”

Bognár Anna

TE TITOKBAN MENJ EL

Nincsen kétség, meghalunk.
Könnyek nélkül sírtam az ágyon.
Megtalált a félelem.
Tükörképem, hogyha látom,
menekülök, árny ne játsszon,
ne kísérjen, mert a táncon
csak én vagyok, üres tér,
romló szívhang, időt mér.
Senki se tudja, honnan jöttem,
annyi a biztos, most itt vagyok,
hitvány napom gyorsan röppen,
de utam jelzik-e csillagok,
kósza hírnök, kint ragyog,
fenn az űrben, tisztos távból
tűz üstöke szikrát lángol.
Anyádban laktál, élő inkubátor,
terheket kaptál, már az induláskor,
de rájöttél lassan, hogy jó neked itt,
hideg éjszakákon a tűz melegít,
pattan a szikra, ropog a rőzse,
füstnyúlvány kúszik föl a tetőre,
lángtorok a kémény,
házak büszke őre.
Az óra nem áll meg soha,
az időnek fattya

igazi arcát
hogyha megmutatja
fogalmaink szétpukkadnak,
idő és tér többé nem mérce,
a korlát mit fogtál,
lehull a mélybe.
A saját tested csal meg,
nélküle mész tovább,
a sötét fénybe lop át
valami névtelen ködlény,
fürge alak,
semmivé koptak
szürke szavak.
Csak díszlet volt a világ,
s te elhitted, hogy igaz!
Szivárvány, íves pánt,
szín, márvány, ideg ráng.
Mit biztosnak hittél,
hátrahagyod.
Születtél, meghalsz,
másra ragyog
a Nap, a csillag,
neked már nem kell.
A szerepnek vége.
Te titokban menj el.

Dobai Bálint

MINT A VÍZÓRAAKNÁBAN

*A Szilágyi Erzsébet fasoron,
Budagyöngyénél,
egy pad karfáján könyökölve,
egy-egy piroslámpányi csöndben
nézem a tegnapi borok
kipárolgásait utolsó útjukra
kísérő füstfoszlányaimat.*

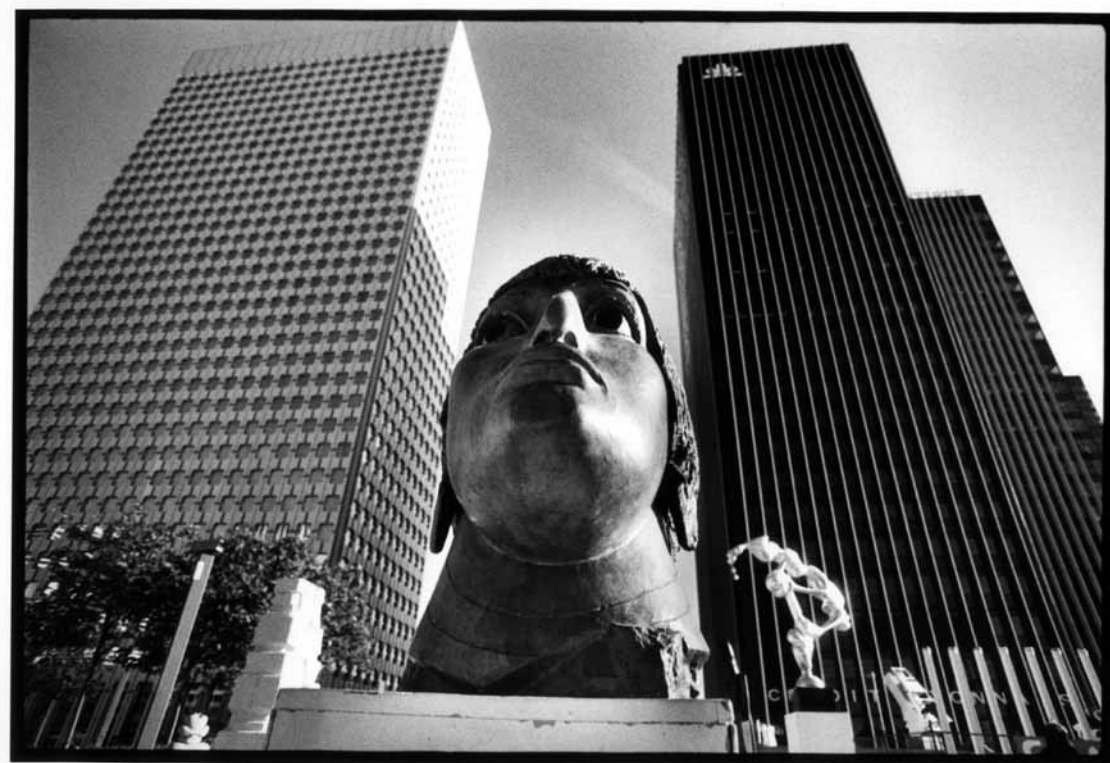
*Tekintetem el-elragadják a nyergek,
amiken szépen formált lányok
hullámzó combjai lejtik hívogató
táncukat, majd a jelmezbe bújt
sportemberek vádlíja győzköd,
hogymozogni kéne.*

Vidéki buszt várok vidéki nénikkel.

*Ki kell pucolni a vízóraaknát,
tűnődöm, mi legyen az öreg
varangy sorsa.
Ma megtudtam, hogy a másnapot
a szétszedált idegrendszer teszi
szentimentálissá. Van benne
valami. Mint a vízóraaknában.*

Cipőfűző balett, Párizs, 1996

NAGY, KÉK NAPERNYŐ

A túlsó part azt jelzi, ma is jó idő ígérkezik. A vitorlások fél karéjban tűnnek fel a vízen, hogy miért fél karéjban, annak talán a szél az oka.

Ilyenkor délelőtt a strandon feleannyian vannak, mint délután, akik pihenni akarnak, nem kelnek korán. Nagy, kék napernyő, alatta három fiatalember, mellettük pokróc, rajta három szőke lány, elmélyedve egy beszélgetésben, a pokróc két oldalán nyitott sátrak, a matracon fekvők alszanak vagy napoznak. A szőke hölgyek talán szlovákul beszélnek – pravnyicska, ne mozse, jednaf, horko-fazsko –, az egyikük magyarul válaszol, nálunk ezt nem lehet, mondja, mielőtt átadom a munkát, fel kell törölnöm a követ, da, da, bólint a másik. A fiatalemberek a napernyő alatt németek. Quatsch, mondja az egyik, gar nicht, rázza a fejét a másik. Na ja, dönti el a harmadik. Az aszszonyok felállnak, talán fürödni mennek, de előbb egy gyermek odaszalad hozzájuk, és a vattacukros kocsija felé mutat, cukrava vata! cukrava vata!, kiabálja, és pénzért nyújtja a tenyerét.

Több mint egy óra eltelt, az idő- és hőmérsékletjelző kiírja, hogy 12 óra 10 perc, és a víz 24 fokos, a strandon egyre többen vannak, és ami szokatlan – tényleg szokatlan? –, az emberek vidámak. Vidámak és nyugodtak, mintha mindenkiben leállt volna az a kritikus szerkezet, ami szembeszegül, bírál, összehasonlít, méregbe jön vagy elcsügged, gyűjti a be nem vált álmokat. Aki nem fürdik, nem napozik, hanem jár, megy valahova, nem siet, lassan, kimérten egyik lábáról a másikra lép, hogy a talpa minden pontja érintkezzen a földdel. Talán sugároz valamit a föld? Nem tudjuk, hátha. Az emberek arca pedig derűs. A kék víz? A nap? Hogy egyszerre fürödhetsz a vízben és a fényben? A látogatók közül többen tudják, ha a belépőjegyet meg akarják úszni, a kerítés szélénél kell a kövekre lépni, átlépni rajtuk, vagy beúszni, akár csónakkal, akár gumimatracal is, a partot el lehet keríteni, de a víz már mindenkié. Csak a horgász néz szemrehányóan a mellette elmenő emberekre, de az ő rosszkedve abból ered, hogy reggel fél hét óta egyetlen keszeget fogott. Igen, egyetlen keszeg akadt a horgára!

Egy kislány sokáig lóg a gyűrűhintán, amikor harmadszor néz a hozzá közel álló felnőltre, a felnőtt érzi, muszáj tőle kérdezni valamit. Tornászol? Nem. Lovagolok. Lovagolsz? Csak úgy, hogy az óvodából elvisznek bennünket. Felülünk a lóra és egy bácsi körbevezet bennünket. Hogy hívják a lovadat? A gyermek nem tudja, de kivágja magát: Legközelebb megkérdezem. A víz szélén egymást érik a várak, a megszámlálhatatlanul sok építmény a homokozóvdörök alakját mintázza. Az apák gyermekeiknél is jobban elmélyülnek az építésben, képzeletük megoldul. Mi ezekhez az építményekhez képest Dévény, Szepes vagy Árva vára? Vagy Krasznahorka? Ha a török idején ennyi várunk, ilyen bástyáink lettek volna, azonnal visszafordul. Mindenki jókedvű, a strandtól kétszáz méterre is hallani az emberek nevetését.

Miért? Mert süt a nap? Mert telihold van? Mert nem kínoz bennünket a hőség? Vagy azért, mert a Balaton nemcsak fürdő, hanem szőlőtermelő vidék is? Itt Dionysos, Bacchus, a bor, a bortermelés istene is otthon van? Vagy a Balaton az oka? Valamit sugároz magából a víz? Ahogy van mediterrán derű, van balatoni derű is?

Jódi, a fröccsök szerelmese elvarázsolt arccal odamegy a Gulyás büfé elé. „Feri bácsi, adsz még egy fröccsöt?” Válasz csak egy-két perc múlva érkezik, szelíd és egyértelmű: Ma többet nem kapsz. Jódi ezzel is beéri, néhány centivel a föld fölött lebegve, boldog arccal eltávozik.

Éjszaka azt álmodtam, Magyarország Közép-Európa nyugalmi pontja volt, vagyis a legnyugodtabb pontja. A béke szigete. Ahol az emberek jókedvűek, elégedettek, és sokat nevetnek. Szomszédjaikkal jól megértik egymást, a találkozásuk az együttlét ünnepe. Van ilyen? Ha igen, mi a titka? Nem tudom. Talán a gyerekek tudják.

KÍVÜL A FORGATAGON

Balaton-parti gondolatok

Aki túl későn találkozik a nagy vízzel, annak megmarad a tartózkodása vele szemben akkor is, ha már messze bemelegszik a bójákon túlra. Gyermekként sose táborozott a parton. A tóról csak a tihanyi kecskekörömről szóló diafilm alapján, később pedig – egészen addig, amíg az első felnőttkori néhány napos üdülésre sor nem került – csak olvasmányából volt némi fogalma. Olyan az ő visszahúzódottsága most is, mint a félszeg emberé. Mint a fürdőruhára vetkőzött szemérmes asszony esetlensége a mezítelenül strandolók között.

Aki jól ismeri valahonnan régről azt az érzést, amely hasonlatos a hajdani Balaton-parti öslakosokéhoz, előbb-utóbb feszélyezetté válik a tétlen heverészésben. Az egykori helybeliekhez húz ösztöneiben. Azokhoz, akik megbotráncozva hallgatták az ideözönlő városiak „vízparti dínomdánom”-ját a balatoni fürdőzők hirtelen megszaporodásának idején. Tudjuk, tudhatjuk, hogy így volt: írói tanúságtétele van ennek a távoli múltba visszavezethető, hol felszínre bukó, hol rejtőzködő ellentétnek. Mostani Balaton-parti szemlélődőnk is rokonszenven táplál irántuk, akikről Bertha Bulcsunak vannak emlékezetes sorai az ötvenes évekbeli Balatongyörökről és környékéről, az Almádi és Gyenesdiás közötti térségekről írván. A verejtékezve dolgozókról, a szőlőkben görnyedezőkről. Olykor már az írónál is megértőbbnek bizonyul velük. A görbe hátú emberekkel, hiszen a szőlő is jobban szereti őket – annak a földművesnek a hangján szólva, akit Bertha Bulcsu szerepeltet a könyvében. A szerző szerint ellentmondásos érzületükben irigység és a várossal szembeni ellenszenv lappangott, ő viszont megbocsáthatónak véli ezt az idegenkedést a szokatlantól.

Könnyű lehet ma már ezzel a gondolkodásmóddal elnézőnek lenni, a régi kétkezi munkából élőkhöz hasonló emberrel ugyanis egyre ritkábban találkozik a Balaton környékét járó. Ha nem csupán távoli szépségként csodáljuk égnek és földnek, a hegyeknek s a tengervíznek bizalmas összehajlását (amiként azt tették oly sokan Eötvös Károly óta), a kövekhez, növényekhez közel kerülve látható, változik a táj, a természet. Minden korszak rajtahagyja bélyegét. A mostani is. Hogyne változott volna meg a rajta, benne élő ember is. A folyamat immár nem csupán a szemünk előtt játszódik. Tudományos dolgozatok, konferenciák foglalkoznak azzal, hogy miként módosul a beépített és megművelt, avagy műveletlenül hagyott területek aránya. Mennyit hódít el magának az üdülés kultusza, mennyit vesz vissza a természet. Milyen is a vidék a földművesek nélkül. Találok akadémiai doktori dolgozatot, tájföldrajzi PHD munkát – többet is, olvashatja bárki őket a neten. Megtörtént az ország paraszttalanítása – így, ezzel a nemszeretem szóval írja le a befejezett tényé vált folyamatot az egyik értekező.

Nem hoz tehát össze a sors minket sem földet művelővel, de még kertjében kapirgálóra sem igen akadunk sétáinkon. Az út mentén futó szőlősorok között se szorgoskodik senki. Hogy mikor, ki végezte el a gyomtalanítást, rejtély. A szigligeti Rókarántónak nevezett hegyen, alighogy elhagyjuk a Szentháromság-kápolnát, akadályba ütközünk. Valahol ott, ahonnan az alkotóház lakójaként Tatay Sándor kémlelte, áll-e még a házuk a Badacsony bozotos, gazos vadonában. Szőlőkarók (vagy földbe szúrt botok) közé kifeszített műanyag zsineg jelzi, hogy itt földet foglalt valaki magának. A lombok között átkandikálunk: a napos részen ruha szárad, bentebb az összeeskábált, ideiglenes hajlék szinte ott lebeg a víz fölött a legszebb helyek egyikén. Ki húzta itt meg magát? Egy majdani építkező? Alkalmi kempingező? Hajléktalan? Nem tudjuk meg. Embert nem látni a hevenyészve körülkerített területen. Csak az élet kellékeit.

Bent az öregfaluban tavaly szinte minden második házon ott állt a hirdetés: eladó. Kihaltak a tulajdonosok, s nem maradt örökös, aki fölfogta volna ügyét a nyaralónak? Túl drágának bizonyult a fönntartása? Aki a nyári szállóvendégek hozta jövedelemből egészítette ki a keresményét, nyugdíját, netán a vendéglátásból, nyaraltatásból élt, most – kellő számú vendég híján – hoppon maradt? Megjjesztette a gazdákat az ingatlanadó bevezetésének híre? A Kossuth utcai paraszttarokk házak egyikén ma is ott a vevő után kiáltó tábla. Ugyanitt az utca másik oldalán romosodott sokáig egy épület, amely valamiféle közösségi helyként szolgálhatott régebben. Az idén már dolgoztak rajta kőművesek. Valaki most éppen a környékét takarítja. Az Esterházy-kastélyon hirdeti még a felirat: a magyar írók alkotóháza. Felújítását már évekkal ezelőtt abbahagyták a munkálatok felénél, harmadánál.

Elfogyott a rávaló. Azóta az újravakolt, festett külső falfelületeken megint feltűntek a pusztulás jelei. Az érintetlenül hagyott épületszárnyon pedig tovább korhadoznak az ablakok, hull a vakolat, mállik a festék. Felszámolódik az a szervezet is, amelynek ügyintézőihez a beutalásért lehetett folyamodni mindeddig. Nem tudjuk, jövőre lesz-e még itt menedéke a kiéhezett irodalomnak. A városi forgatagból kivonulva és időt nyerve hozzájuthat-e még néhány naphoz – az olcsónak éppen nem mondható szállás és ellátás díjáért – az író, költő, hogy alkothasson, gondolkodjon, erőt gyűjtsön?

Emlékszem, 1998-ban még nem mehattünk föl a várrom felsőbb szektoraiiba. Azóta megnyíltak a látogatók előtt a restaurált falmaradványok közötti területek. A tájékozódót többnyelvű eligazító táblák segítik. Annak azonban nem örülhetünk, hogy az üzleti szellem tavaly óta fölűszott a vár aljából a magasabb régiókig. A csapóhídon túl a környezetbe nem illőn és oda nem való anyagból fabrikálva büfé éktelenkedik. Mintha attól tartana a környezet rendezője, vagy aki a stílustalan építményhez az engedélyt kiadta, hogy a vár fokáról leereszkedő nem volna képes túrni az éhséget-szomjúságot a pár méterrel lentebb – sokkal ízlésesebb formában kialakított – kávézóig, fagyalatozóig, borozóig, az étteremig... Vagy egészen más érdekek forognának kockán, s nem a vendég kényelme?

Alkonyattájt szeretek letekinteni a várhegyről a mindig lobogó zászló mellől. Talán mert a víz meghitt érintésénél is jobban vonzanak az olyan pillanatok, mint amilyenről a Takáts Gyula-vers beszél: „Nincs más veled, csupán a látvány.” Jó volna a napsugár utolsó sarkantyúját elkapni a hullámon – legalább szemmel. Ahogyan Krúdy-nak sikerült leírni az előtáruló képet, a mai digitálisrögzítés-technikához szoktatott megfigyelő már aligha tudná. Csak a megilletődöttséget vagyok képes földézni, amelyet bennem támaszt a panoráma, valahányszor ide feljövök. Máskor próbálom azonosítani a helyet, hol állhatott Szekfűné háza, ahonnan a foki bég Szigligetre belopakodó katonái elrabolták a várban szolgáló Darabos Ferkó Rozikáját. Keresem, hova futhatott be a mégis megsza- baduló lánnyal és megmentőjével a hajó, amelyről Lipták Gábor regényesen kidolgozott török kori történetében olvashatunk. Az egyik ilyen tájszemle alkalmával fedezem föl a kastélykert és az Edericsre vezető út menti jege- nyesor közé odapötyöngtetett szalmakötegeket. Amilyen szabályosak a sorközök, olyan szabályosra formálódtak a bálák is. Valaki- valami mégis dolgozik a mezőn. Egy gép és egy ember. Ezen kívül munkálkodásra utaló jeleket csak akkor észlelünk, amikor fölűg egy-egy fűnyíró. Amikor hangjuk fölkarcolja a délelőtti csendet. Legalább is ott, ahol létezik a csendnek ahhoz mérhető fokozata, amely még engedte megtapasztalni a tihanyi visszhangnak, ha nem is a Csokonai által megszemélyesített változatát, de legalább azt, amely egy-két szótagot visszaadott a táj- ba belekiáltott szavakból. Csend azonban teljes zavartalanságában nincs sehol már. Valahol mindig fölűg egy motor, megcsikordul egy autófék, minduntalan feldűlják a még itt-ott megbújó vízparti idillt, a szőlőhegyek ma- radék bukolikus hangulatát korunk harsogva-üvöltve-dübörögve játszott slágerei. E háttérzajszerű, zenének vált áradat, a giccsesen andalító dalok és a velőt rázó gépdobok tam-tamjai nélkül ma már nincs se fürdőhely, se üdül- lő, se étterem, se üzlet, se lakóház...

Ez a zaj-zene terjeng a badacsonyi kikötő és a bővít az értékes holmival végképp összekeverve árusítók sátrai fölött is. Körülnézve megállapíthatjuk, hogy ezzel a vevőcsalogatóval ezúttal nem sokszorozzák meg sem a vásárlóközönséget, sem a partra vagy hajókázni igyekvőket. A harsány hangok és színek kavalkádjából szinte menekülünk az Egry József Múzeum csendjébe, ahol a napfény festőjének állandó kiállítása mellett minden évszakban tartanak időszaki kiállítást is. Most Chagall-litográfiák láthatók a földszinti teremben. Egry József fehérenél is fehérebb fényei és színei barnái, vörösei kísérik el sokáig. S egész heti gondolkodásra való a mottó, amely a mester feljegyzéseiből került a falra: „A látottakat ismertté, az ismerteket tudottá, a tudottakat élménnyé, az élményeket magasztossá kell tennünk, hogy művészetet hozhassunk létre.” A XXI. század elején milyen messze vagyunk ettől a művészeteszménytől! Most, hogy újra földézhettem magamban ezt a mondatot, még belsőbb megértéssel és még nagyobb áhítattal gondolok az ő Szamaras emberére, Szent Kristóf a Balatonnál című képére.

Ábrahámhegynél Salföld felé ágazik el az út. Alig haladunk fölfelé három kilométert, egy újabb elágazásnál előttünk terül el a salföldi kötenger. Hogy szépségét észrevegyük, másfajta érzékenységre van szükség, mint odalenn a másik, a vízzel teli tenger tükröző pompájának élvezetéhez. Lágyan hajtogatja a szél a természet kő- alkotmányai, kőszobrai között most is virágzó Szent Iván seprűjét, melyet mondanak Szent Antal vagy Szent János virágának, kásafűnek is. A virágkalauz pedig a jóval költőietlenebb tejtöltőfű vagy tejtöltő galaj elnevezéssel illati a bugákká tömörülő sárga, mézillatú, apró virágokat hozó növényt, melyet vese-, epe-, máj- és légzőszervi

megbetegedések gyógyítására használnak. Régen még sajtot is festettek vele. Salföldön, ebben a Káli-medence kapujának tartott faluban évente megfordulunk. A Balaton ugyanis számunkra, a többi megszeretett tájhoz hasonlóan, nemcsak a víz és az Isten áldotta természet hívását jelenti, hanem emberi kötődéseket is. Például Salföldön a polonista költő-író-történész Kovács Istvánnak és feleségének, a szintén történész Rosonczy Ildikónak a barátságát. Vadszőlő lugasukban tavaly is éjszakába nyúlóan beszélgettünk. Ennek emléke hoz vissza bennünket. Meg az a felismerés, hogy itt minden valóságosabb és súlyán mérhető, nem úgy, mint a vízparti üdülőövezet felszínes könnyedségében.

Fényes Elek XIX. század közepéről származó adatai szerint 396 lakosa volt Salföldnek. 1970-ben 243-an voltak. 1973-ban, hogy megszűnt a helyi tanács, az iskola, kezdődött meg a lakosság elvándorlása. Most alig vannak többen hetvennél. De hogy ennyien is élnek itt, néhány idetelepült művészcsaládnak köszönhető, meg az időközben megjelenő látogatóknak, olyan szállóvendégeknek, akik a pihenésre szánt idejükben nem a vízparti üdülésben, hanem az eredetiségét megőrző falu csendjében, az őshonos magyar állatfajtaikat bemutató természetvédelmi major programjaiban, a környék természeti értékeinek tanulmányozásában lelik örömeiket. Ma ismét van saját önkormányzatuk az itt élőknek. Emellett két alapítvány, három civil szervezet munkálkodik megmaradásukon, az élet újjászervezésén.

Ildikó ezúttal a szomszédba, Somogyi Győző festőművész portájára kalauzol bennünket. A kapuban egy fehér ló áll. Ildikó névről szólítja, terelgeti, így be tudunk oldalazni, anélkül, hogy a ló kitorne az utcára. A gazda egy másik lóval és egy férfival van elfoglalva az udvar végében. Int, hogy csak térjünk be a házba nyugodtan. A három egymásba nyíló helyiségben a művész gyűjteménye látható. A magyar huszárság történetét bemutató anyagban hadizászlók, fegyverek, lószerszámok, huszáregyenruhák, hősök, mártírok, királyok arcképei sorakoznak régi lakásbelső berendezéseivel együtt. Itt értesülünk arról is, hogy a Salföldi Kopjások évente többször is tartanak hagyományörző bemutatókat, lovas táborba hívják a fiatalokat, tizenéveseket. A Salföldi Műhely Egyesület kézműves táborokat szervez. Van a falunak újságja is, a Káli Híradó. Somogyi Győző írja, rajzolja, szerkeszti számain. Bálint napján pedig – amikor az ország a Valentin-napi reklámoktól hangos – Balassi-fesztivált rendeznek.

A falun kívül, a Tapolcáról idevezető útról letérve vár bennünket egy másik élmény: egy Budapestről idetelepült tanárházaspár alapította farm. Kecskéket, juhokat tartanak, mangalicát tenyésztenek, s baromfit. Itt is egy lóval találkozunk, ahogy kocsinkból kiszállunk. Korántsem olyan pompás mén, mint Somogyi Győzőé.

– Befogadják a lebetegedett, elhagyott állatokat is – mondja Ildikó. – Ez egy beteg ló. Talán fölépül.

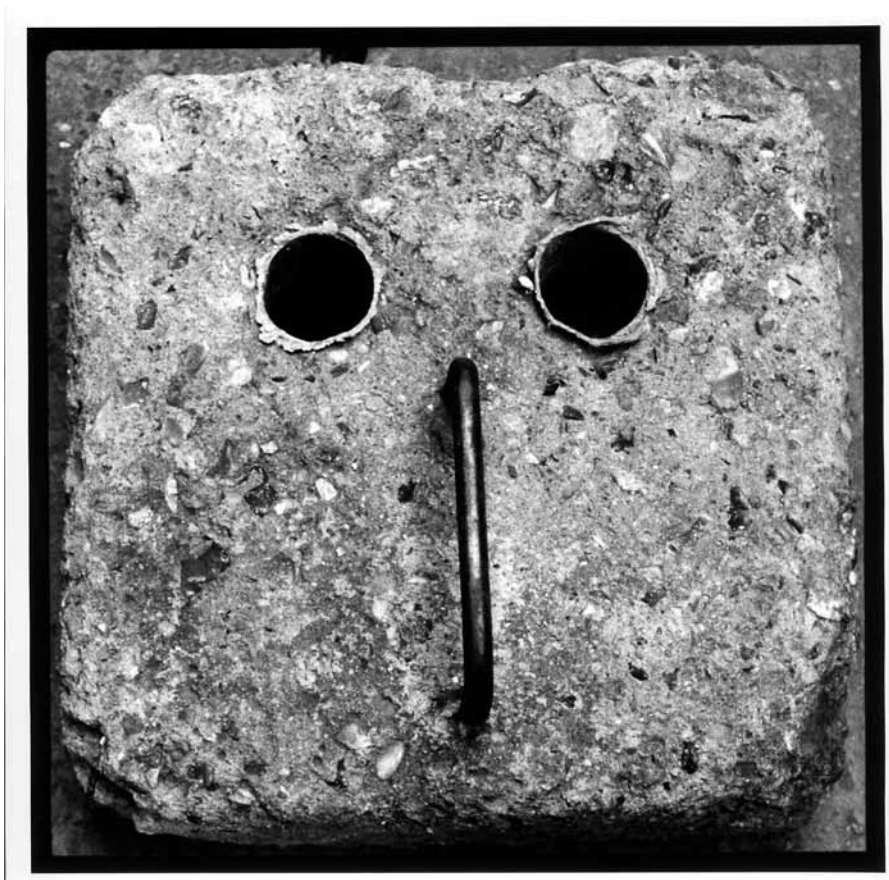
Amikor a kapuhoz érünk, épp indul egy autó, s amikor mi távozunk, egy másik áll be a parkolóként használt helyre. Van forgalom. Nemcsak termelnek, itt helyben értékesítik is a feldolgozott termékeket. Az üzletben sűrű rendben felfüggesztve sorakoznak a mangalica sertésből készült füstölt szalonnák, oldalasok, kolbászok. Egy újabb helyiségben sajtok érlelődnek. Különböző ízesítésű és méretű sajtok.

Kifelé jövet belátok egy másik, ideiglenesnek ható épület nyitva hagyott ajtaján: egy ágy tárulkozik föl – bevetetlenül. Aligha azért, mert használója verőfényes nappal is ott henyél. Közelebb járunk a valósághoz, ha arra gondolunk, hajnalban beágyazni se volt ideje. Nehéz életet választottak, akik itt élnek és dolgoznak – morfondírozok magamban.

SALFÖLD ÉLNI AKAR – hirdeti a közhasznú alapítvány már elnevezésében is. Ha Salföld életben marad, Magyarországnak is élnie kell.

Montmartre-i haverok, Párizs, 1976

FRANCISCO XAVIER GARAY NEKROLÓGJA¹

Két órája kaptam a hírt Julio haláláról. Ténferegtem a lakásban, nem találtam a helyem, aztán terápiás célzattal mégis leültem a papír elé. Ezt a nekrológot a magam megnyugtására írom, s azért is, mert tudom, hogy nem megyek el a temetésre, mert irtózom a hivatalos rendezvényektől, a hivatalos személyek ünnepélyes búcsúztatóitól.

Julióval legalább tíz éve nem találkoztunk, nem tartjuk a kapcsolatot, de az embert, nyolcvan felé, különösen megrázza kortársainak a halála. Hét évvel vagyok idősebb nála, de hét év ebben a korban már elhanyagolható.

Azt hiszem, Julio volt a legjobb barátom, sőt talán az egyetlen barátom, bár nem is barát volt ő, inkább távoli társ, akivel bújócskát játszottunk Buenos Aires labirintusában, és nem is a találkozás volt fontos, hanem a tudat, hogy ő is ott van, valahol a társasjátéktábla másik sarkában. Ő volt a kívülálló mintapéldánya, a cigarettafüst-ember, Buenos Aires kísértete, aki kézzel sokszorosított novelláival vált hírhedté, kifeszítve ezzel a hálót, pókként mosolyogva a sarokban. Sokan nem is ismerték az arcát, csak a szövegeit, voltak, akik mondták, hogy ez inkább előny, mint hátrány, legalább nem befolyásolja semmi a befogadást. Én is ezen az állásponton vagyok, mellesleg, egy kiforrott író novellái automatikusan megrajzolják a szerző arcélét.

Végül aztán csak megpillantottam; egyik barátom mutatta meg őt: ő az, mondta, mikor Julio már letette az asztalra a kéziratokat, és kifelé tartott a kocsmából. Először csak hátulról láthattam, kabátja denevérszárnyként vitorlázott körötte, majd az arcát is, ahogy elhaladt az üvegportál előtt, becélózva a metróállomást. Ebben a kézírathalomban találtam meg a dermesztő Casa tomada című novelláját, amiről máig azt gondolom, hogy remekmű. Ezután már vártam a vele való találkozást, ami gyakran nem volt több mint egy kézfogás, egy intés, pár szó. Rászoktam a halászatra, néha szerencsém volt, kifogtam a városi szeméttengerből egy-egy értékesebb palackot, az ő szövegével (pl. Axolotl). Aztán Juliót is elkapta gépszíj, és berántotta az irodalomgépezet feneketlen gyomrába. Julio nem volt élhetetlen, Borges vette szárnyai alá, közölte novelláit az általa vezetett Los Anales de Buenos Aires folyóiratban; hát igen, a grandiózus apafigura hátlapogatása sokat segített az előrejutásban, csak aztán jött a kijózanodás, melyben a politika és Pinochet sokat segített. Julio számára az irodalmi apával kapcsolatos Ödipusz-komplexus feléledése és kiteljesedése új utakat nyitott. Mert útkeresésben az első fázis: a lázadás.

Párizsban aztán minden megváltozott: nem voltak kötöttségek, elvárások, ő is, ahogy mindannyian, csak egy idegen, egy dél-amerikai volt, akiből lehetett minden, vagy semmi. Persze először kölcsönökből éltünk, ismerkedtünk a környezettel, aztán nekivágtunk a képzeletbeli autópályának, ki-ki azzal a kocsival, azzal a motorral, ami volt neki. Juliónak meg ugye háromszáz lóerős motorja volt.

Párizsban, 1951-től, mondhatjuk, hogy összejártunk. Kapcsolatunk laza volt, volt hogy hetekig nem találkoztunk, de volt hogy utána napokat együtt töltöttünk: ittunk, beszélgettünk, dzsesszt hallgattunk, filmklubokba jártunk; jött Cocteau, aztán Truffaut, Godard meg a többiek, az egészben a felesleges súlyoktól való megszabadulás volt a lényeg, hogy „egyre rosszabbul írjunk”, hogy elég csak kitárni a kaput, s a végeredmény olyan lesz, mint az emberi gondolkodás valójában: hol töredékes, hol folyamatos, le nem írható törvényszerűségek szerint. Julio Poe-ihlette rémtörténeteit időnként ringbe küldtük az én kiábrándult onettiáddal. A véres küzdelemből mindketten súlyos sebekkel vánszorogtunk az öltözőbe, de az igazsághoz hozzátartozik, hogy Julio kezét többször lendítették győztesen az ég felé. Ez persze nekem nem volt meglepetés, tudtam, hogy ki hány kilós. Julio egyébként kedvelte Onettit, Onetti viszont nem kedvelt senkit; Onetti köztudottan barátságtalan ember volt. Ettől függetlenül, én rajongtam Onettiért; „a flegma stílus, az életunság ravasz, puha macskája” mindig ott ólalkodott a hátam mögött. Nem csoda, hogy Julio állandóan ezzel piszkált.

Aztán Julio politikailag aktivizálta magát, a politika ollójával szétvágta a minket összekötő szálakat. Russel bizottság, Nicaragua, fogadások baloldali politikussal, találkozások diktátorokkal. Ezek már nem értek bele az én világomba. Nem mondom, Juliónak voltak még jó pillanatai, de ezeket az éveket már inkább feledném.

¹ Az alábbi szöveg Francisco Xavier Garay, legendás argentin író hagyatékából került elő.

Ami a műveket illeti. Ha a novellái gyémántok, a regényei legfeljebb üvegyöngyök, kifejezetten feledhetőek. A Buenos Aires–Párizs-hajóút során, a saját szórakoztatására írt Los Premios maradhatott volna a fiókban; a Rayuela pedig, ami számos kurrens folyóirat szerint a 20. század egyik nagy opusa, szerintem: kudarc. Felfogható esetleg kortörténeti érdekességnek: hogyan éltek a párizsi fiatalok a modern művészetek szirupjába süllyedve, de az egész, úgy nagyjából, semmi több. A Joyce-kór letarolta Európát, nem kímélte Juliót sem. Láz ellen legjobb a hideg fürdő: a százméteres gátfutó-bajnok ötezer méteren nem az igazi. Miután ezt közöltem vele, kapcsolatunk menthetetlen fázisba lépett. Később hiába dicsértem a *Historias de cronopios y de famas* című kötetet, el sem jutott a füléig. Mindegy: barátból lettem rajongó, a novellista rajongója. S most, hogy a földi játéknak vége, kezdődhet egy nagyobb játék, melyben már csak az opus a főszereplő.

Amikor 1852 januárjában Makk tüzérezredes erdélyi szervezkedését leleplezték, és az ezredesnek menekülnie kellett, úgy tűnt minden remény elvész, amit Kossuth a szabadságharc újrakezdéséhez, Magyarország függetlenségének gyors kivívásához fűzött. Az ezredes azonban meggyőzte a volt kormányzó elnököt, hogy a szervezet él, még ha némely tagjait letartóztatták is. Sőt, biztosította Kossuthot, hogy nemcsak Erdély, de az ország nagy része készen áll a harc folytatására. Erről, mint mondta, írásos dokumentumai voltak, sajnos ezek Erdélyben maradtak, de az osztrákok biztosan nem tudják elolvasni, mert titkosírással írta őket. (Ezt a titkosírást 1978-ban sikerült megfejtenie Jéki Lászlónak.) Kossuth számára ott helyben, fejből lejegyezte, hogy megyénként hány száz (sőt ezer) azonnal fegyverbe szólítható ember vár a hívó szóra. Hogy ezeket a fantasztikus számokat, amelyek Kossuth iratai között ránk maradtak, honnan vette, azt valószínűleg sosem fogjuk megfejteni.

Kossuth mindenesetre megbízott Makkban, és megbízott a magyar helyzetről adott leírásában is. Az ember könnyen elhiszi, amit hinni szeretne.

Történetünk hőse, Jean-Paul Gaultier épp ekkoriban érkezett Londonba, és mint oly sokan, szeretett volna Kossuth közelébe kerülni. Az előbb fogadni sem akarta, ami nem meglepetés, ha figyelembe vesszük, mekkora volt körülötte a felhajtás. A biliárdkirály, ahogy akkoriban emlegették Európa fővárosaiban, Párizsból érkezett, ahol a klubok, szalonok versengtek érte. Azt beszéltek, hogy Charles-Louis Bonaparte, az elnök maga is játszott vele egy partit (és nyert).

Csupa titok vette körül Londonban is. A legnagyobbat, azt, hogyan lett egy magyar cigánygyerekből Jean-Paul Gaultier néven Európa-szerte ismert biliárdzsonglőr, senki sem tudta. Ehhez ismerniük kellett volna Jean és Charlotte Gaultiert. Tőlük, ettől a napóleoni háborúk utáni évtizedben Európában bolyongó francia mutatványos házaspártól kellett volna megkérdezni, miért vitték magukkal ezt a gyereket, hogyan nevelték fel, hogyan vették észre különleges tehetségét a zöld bársonnyal borított asztal művészete iránt, hogyan sajátította el mindenféle körökben forogva ez a gyerek húszéves korára az illő viselkedés szabályait, miközben a magyar mellett hat nyelven tanult meg tökéletes kiejtéssel megszólalni.

Kossuth később mégis bizalmi emberei közé engedte a fiatalembert. Szüksége volt ugyanis valakire, aki minden gyanún felül állt itthon, és akit így ebben a helyzetben is Magyarországra küldhetett. Végül két embert bízott meg, hogy térjenek haza: Várady József volt honvéd főhadnagyot Erdélybe, az ottani szervezkedés feltámasztására, és a fiatal János cigányt, akarom mondani Jean-Paul Gaultiert. Az lett a feladata, hogy biliárdozás ürügyén bejárva a magyar megyéket, mérje fel egy felkelés lehetséges támogatottságát.

Így jutott el hőszünk 1852 nyarán Nógrádba, Balassagyarmatra is.

*

Amikor az Európa-szerte ismert, mondhatni világhírű Jean-Paul Gaultiert Gyarmatra várták, a megyeháza előtti téren már dél körül kisebb csődület keletkezett. A csendőrség kapitánya fontolgatni kezdte, nem kellene-e közbeavatkoznia, megakadályozandó az esetleges rendbontást. Csak hát mit gondolnának róla, meg a nógrádi csendbiztosságról, ha egy jelentéktelen biliárdjátékos miatt utcára küldené a csendőreit. Nem értenek ott fenn azok semmit ebből az átkozott helyzetből, ahol még a legmegbízhatóbb fekete-sárga szívben is van egy csücsök, amely a rebellióért és Kossuthért lelkesedik.

A tömegoszlatásra aztán nem került sor, tekintve, hogy a vendég váratlanul, a jelzettnél korábban érkezett meg a térre. Amikor kiszállt a kétülékes fogatból, a helybéli algimnázium diákjai – persze szöveg nélkül, csak úgy lalázva – elénekelték Erkel úr betiltás alatt lévő szerzeményét, amelyet Kölcsey versére komponált, majd a megyei főjegyző tizenhét éves, bájos leánykája illendő pukkedli kíséretében egy piros-fehér szalagokkal átkötött, zöld

levelekkel körülvett virágcsokrot nyújtott át a férfinak, némileg elpirulva a megtiszteltetéstől. Az köszönettel átvette a virágot, és nem tett semmilyen megjegyzést a színekre, amivel osztatlan sikert aratott a helyi (betiltott) kaszinó vezetőségi tagjainál. Ők ugyanis három napig arról vitatkoztak, hogy a kokárdában milyen sorrendben kell állniuk a színeknek, hogy vajon a zöld kívül vagy belül helyezendő-e el, és ennek megfelelően nem lett volna-e helyesebb, ha fordítva állítják össze a csokrot. Piros és fehér virágokból, melyeket zöld szalag tartana össze.

Ezt követően a vendég a megyei urak kíséretében felballagott a megyeháza első emeletén található, nagyszerű, hazafias üvegekkel és történelmi freskókkal ékesített díszterembe, ahol is kisebb ünnepségre került sor. Ennek fénypontjaként az alispán méltatta a látogatás jelentőségét, rámutatván, hogy lám, a magyar megmutatta már a civilizált Nyugatnak, mire képes. „És – zengte mély, szónokláshoz szokott hangján, melyet legutóbb a Ferenc József születésnapja alkalmából rendezett fényes ünnepélyen hallhatott az érdeemes gyülekezet – ahogy ma a zöld asztalon, úgy nemsokára bizonyára tágasabb téreken is eljövend a győzelmek ideje a magyarság számára.” Szavait egyetértőleg verték vissza a lépcsőház fehérmárvány oszlopai.

Az esti bankett után, melyen a nógrádi urak mértéktelen mennyiségű bor elfogyasztásával tettek hitet hazájuk iránti fájdalommal teli szeretetükről, szinte kézről kézre adták az illusztris vendéget, akinek így csak igen későn sikerült lefeküdni. Másnap aztán csak dél felé, egy könnyű reggeli után ült fel Madách Imre kocsijára, hogy vele együtt Csesztvére látogasson. Madáchról köztudomású volt, hogy szenvedélyes játékos, senkit sem lepett meg, hogy a biliárdkirályt otthonába invitálta.

*

Csesztvére érve, miután elfoglalta a számára előkészített vendégszobát, és némileg felfrissítette magát, a vendégnek meg kellett csodálnia a felső parkot, amely a kúria mögött, a dombtetőn nyúlt el a messzeségbe. A kora este kellemes nyári időt hozott, a hosszú út után Jean-Paul szívesen sétált vendéglátóival a gondosan felszórt ösvényeken. Madách a gazdálkodás átalakításával kapcsolatos terveit magyarázta, felesége inkább a virágokat dicsérte, amelyek személyes gondnoksága alatt álltak: a kúria előtti térség mért ágyásait, a fehérre festett lécrácsokon pompázó vörös futórozákat mutogatta, amelyek mind-mind törődésről és szeretetről beszéltek. Kissé lejjebb, a domb peremén hatalmas hársfa árnyékolt be egy asztalt.

– Emi ilyenkor nyáron ott szokott dolgozni – mutatta Erzsike, akinek lányosan karcsú termetén, mozgékony-ságán nem hagyott nyomot a három szülés, és aki ideges érzékenységgel valóban rászolgált a Lidércke névre, melyen a házigazda némelykor emlegetni szokta, ha feleségére terelődött a szó. – Mert Emi költő, tudja?! – nézett férjére ragyogó arccal. – Verseket ír. Fel szokta nékem olvasni őket.

És természetesen meg kellett csodálni a két gyermeket is, akiket a dajka behozott, hogy lefekvés előtt elköszönjenek a szüleiktől. Az apjáért rajongó, komoly tekintetű, zöld szemű kislányt, Jolánkát, aki nemrég múlt egyéves, és a sokkal anyásabb, most is annak szoknyájába kapaszkodó Alikát, a család reménységét, aki egy kicsit kárptólás is volt a csak néhány percet élt első fiúért, aki az apja, nagyapja nevét örökölt volna tovább, és akinek halálát a sztrigovai nagymama sohasem bocsátotta meg menyének, mintha legalább is a tragédia Erzsike hibája lett volna.

– Hozzánk nemigen jár senki – mesélte az asszony, már a vacsoránál a vendégnek.

– Azért Szontagh néha benéz – igazította ki a férje. – Bár mostanában annak is van elég baja. Nemrég halt meg az apja – magyarázta.

– Őt nem állom – mondta Erzsike, és hangjában hűvös borzongás mocorgott. – Olyan hideg. Nincsen benne szeretet.

Egy percig csend volt: a cseléd feltálta a hideg sültet.

– Szépen élnek itt – mondta aztán a vendég.

– Mióta Emi felhagyott a politizálással, boldogok vagyunk ebben a kis fészekben. A társaság se hiányzik anynyira. Itt ez a két gyönyörű gyerek... – A nő kissé elpirult. Így talán még szebb volt. – És Emi szeretne még egy kisfiút.

– Gratulálok – mosolyodott el a vendég. – Nem jó mostanában politizálni – mondta aztán.

– Visszavonultam. A megyei élettől – tette hozzá Madách.

- Helyes – mondta Jean-Paul.
- Inkább meséljen valamit nekünk! – kérlelte a vendéget Erzsike a vacsora vége felé, amikor már a kecskesajtnál és a gyümölcsöknél tartottak. – Milyen a világ másfelé? Biztosan rengeteg érdekes emberrel találkozott!
- Ez igaz – mondta a vendég. – Az emberek mindenütt nagyon érdekesek.
- Emi azt mesélte, maga járt Bécsben! Meg Párizsban, Londonban! De jó is volna mindet látni!
- Bizony, szép – bólogatott a házigazda.
- Tényleg járt az angol királyi udvarban is? – kérdezte a fiatalasszony.
- Igen – mondta a vendég.
- Meséljen, kérem, meséljen! Milyen a királynő? Tényleg szép és fiatal?

*

És Jean-Paulnak mesélnie kellett. El kellett mondania, hogy még csak néhány hete volt Londonban, amikor váratlanul arany keretes meghívót kézbesítettek neki, amely arról értesítette, hogy joga van megjelenni Viktória királynőnek a Buckingham-palotában a következő hét péntek délutánján négy óraker sorra kerülő fogadásán. A meghívó tartalmazta a megjelenésre, az érkezésre vonatkozó megfelelő utasításokat, és egy mellékelt kis kártyán az angol etikett betartandó legfontosabb szabályait.

Mint később, amikor a királynő biztonságáért felelős udvarhölgy, a már nem egészen fiatal Lady Granger a balmazdába és ágyába fogadta, Jean-Paul értesült róla, hogy a meghívás mögött az udvarhölgyeknek az idegen iránti szokatlanul nagy érdeklődése állt. Lady Granger, aki egyébként visszafogottságáról és megfontoltságáról volt híres, erről beszámolva valósággal kikelt magából, és a királynőnek azt mondta, idézem, „mint a walesi birkák az esti takarmányért, ezek úgy epekednek az osztrák (sic!) jövevény után”.

Jean-Paul örült a meghívásnak. A Buckingham-palotára egyébként is kíváncsi volt, hallotta, hogy Viktória tette királyi székhellyé, és az általa elrendelt nagy átalakítások csak pár éve lettek készen (igaz, a nevezetes, több mint hatszázötven négyzetméteres báltermet még nem használhatták). Olvasta, hogy a palota sárga és arany belső árnyalataival valamiképpen az angol birodalom biztonságát, érinthetlenségét és gazdagságát van hivatott kifejezni.

A vendég tehát az előírásoknak megfelelően a fogadás kezdete előtt egy órával, az előírt öltözékben már ott álldogált a hozzá hasonló szerencsések között, akiknek megadott, hogy ezen a napon láthassák a királynőt.

Minden a szokásos rituálék szerint zajlott. Pontosan négy óraker bejelentették a királynőt, kitarult az ajtó, és a teremben két sorban felsorakoztak az előírásoknak megfelelően lehajtották fejüket.

A fiatal királynő kissé mereven, arcán zárkózott mosollyal, határozott léptekkel haladt végig a fogadáson megjelent hölgyek és urak sorfalai között. Úgy tűnt, a ceremónia szabályos véghezvitele teljes lényét lefoglalja, talán nem is látja, mi történik körülötte.

Annál nagyobb volt a meglepetés, amikor Jean-Paul Gaultierhez érve hirtelen megállt, odafordult a mélyen meghajolva álló, sötét bőrű fiatalemberhez, és tiszta franciasággal megkérdezte:

– Maga osztrák vagy francia?

Az események ilyen, minden szabályt megsértő alakulása egy pillanatnyi döbbenetet keltett, még az itt-ott összesűgő ajkak susogását is hallani lehetett.

– Magyar vagyok, tündökletes fenség – felelte tökéletes angolsággal a kérdező, és felegyenesedve viszonzotta a fiatal királynő kutató tekintetét.

Ez a tette végképp etikettséért volt, annyira, hogy most már kisebb moraj hallatszott a teremben. A királynő azonban ezt nem hallotta (vagy nem akarta hallani). Újra megszólalt, most már ő is angolul:

– Maguk magyarok mind olyan meglepőek. Magyar volt az a Kempelen is, aki azt a sakkozót bábút csinálta. A törököt. Azt mesélik, olyan mulatságos turbánja volt. A nagybátyám játszott ellene. De vesztett. Ő elég gyakran vesztett – tette hozzá. Egy pillanatig csend volt. Viktória arcán mintha felhő suhant volna át. Aztán folytatta: – Járt országomban mostanában egy másik magyar is. Valami Kossuth. Zajos sikere volt.

– Kossuth nagyszerű férfiú – szólalt meg újra Jean-Paul. – A magyar szabadság atyja.

– Bizonyára – mondta Viktória, de közben már újra felöltötte arcára a ceremonális, szenttelen mosolyt, és továbbhaladt kijelölt útján.

*

– És mondja, mit viselt a királynő? És egyáltalán: mi a divat most Európában? – kérdezte Erzsike.

– A királynő szép és elegáns. Pompája szinte leírhatatlan. Alakja karcsú, tartása fenséges, tekintete éles, körülötte csupa sugárzás a levegő – magyarázta a vendég, s szavaiból érződött, Viktória királynő valóban lenyűgözte őt. – Olyan fehér atlaszselyem ruhát viselt, amelynek anyagából négy-öt közönségesebb öltözék kitelne. A ruhán a mell fölött bal oldalon vörös rubinokkal ékes pillangó, nyakában dupla gyöngysor, hajában briliánsokkal kirakott női korona. Úgy suhogott végig a termen, mintha nem is emberi lény, de valami tündér volna.

Csend lett, mintha mindannyian egy pillanatra a Buckingham-palota békés világába repültek volna. Jean-Paul kivárt, aztán folytatta:

– Különbözik a divat járja most a világban. Mindent legyőz a krinolin. Ez a furcsa túlzás, amely eltorzítja, elrejtja a női alak szépségét. Mindent elrejt a vaspánt. Senki sem karcsú, senki sem széles derekú ebben a világban: minden nő egyformán erőltetett, kihívó, feltűnő. A kalitka persze nemcsak a nőket zárja el a férfiak közeledésétől, de a férfiszíveket is beszippantja a maga titokzatosságával. A szoknyák anyaga taft, brokát, selyem, moaré. És mind össze-vissza telis-tele fodrokkal: mintha virágok nyílnának rajtuk. A nyári ruha is csupa hab mostanában: a krepp, a muszlin, a tüll uralkodik.

– Jaj, Istenem, de gyönyörű! – sóhajtott Madáchné. – Emi, ugye hozatsz nekem is pár új ruhát?

– Erzsi, Erzsi! – komolyodott el a ház ura. – Hozatnék én tenéked mindent, ami szép, de lássad, mifelénk bizony most nagyon másfajta világ van. Se pénz, se kedv, se társaság.

– Hát igen – mondta a vendég. – Párizs most élvezi az újfajta békét, melyben egymáshoz hasonló és egyenlő emberek tömegévé olvadhatnak össze. Fölöttük pedig, ahogy egy francia barátom megfogalmazta, ott lebeg egy végtelen és oltalmazó hatalom, a köztársaság első emberéé, a kis Napóleoné, ahogy csúfondárosan nevezni szokták. Egy újfajta hatalom, amely egymaga akar gondoskodni mindenki kedvteléseiről, és örködni mindenki sorsa felett. Az atyai hatalomhoz hasonlít, amelynek minden vágya végérvényesen gyermeki szinten tartani a polgárokat. Készségesen munkálkodik boldogságukért, cserében föltétlen uruk ő akar lenni. Előre látja és kielégíti szükségleteiket, megkönnyíti örömeik megszerzését, de mindenre ráteszi a kezét. Nem töri meg az akaratot, csak ellágyítja, nem zsarnokoskodik, csak elszürkít, bárgyúvá tesz egészen.

– Egykor boldogan fognak még megemlékezni ezekről a békeidőkről – mondta Madách.

– Lehet – bólintott a vendég. – Az embereknek, úgy látszik, nem kell a szabadság.

*

A háziasszony nemsokára elköszönt, és a két úr a kellemes, bőséges vacsora után a kúria keleti sarkán álló biliárdszobába vonult. Felizzottak a szivarok, a szobát csend ülte meg, melyet csak a csontgolyók csattogása tört meg. A játék elég feszülten indult, a két játékos egymás tudását puhította. Aztán ahogy lassan belemelegedtek a játékba, már-már barátságosra vált a légkör, amikor Madách Imre hirtelen félredobta a dákot, és dühösen felkiáltott:

– Uram! Már megbocsásson! Ön csal!

– De kérem! – mondta a vendég.

– Igenis csal! – ismételte meg a házigazda. – Ön vesztesre játszik!

– Észrevette? – nevette el magát a vendég.

– Hogyne vettem volna észre – méltatlankodott, de már kevésbé emelt hangon a házigazda.

– Tudja, uram, fél Magyarországot végigjátszottam az elmúlt hetekben, de még senki nem tiltakozott, amiért nyert ellenem. Önben nincs hiúság?

– Hogyne volna – mosolyodott el bajusza alatt most már a házigazda is. – Költő vagyok, nincs ennél nagyobb hiúság. Nem akarok semmi középszerűt a világ elé adni.

– Azért még játszhatunk? – kérdezte a vendég.

– Hogyne. De csak nyílt kártyákkal.

– Jól van, beszéljünk nyíltan – mondta a vendég, miközben egyik golyót a másik után küldte a lyukakba. – Ön túlságosan sokat kockáztat. Gyarmat tele van azzal a hírrel, hogy maga befogad minden bujdosót. Ott tudtam

meg azt is, hogy az erdőkerülője vagy vadásza lelepleződött. A napokban le fogják tartóztatni. Pedig apánk nem örülne neki.

– Kossuthra gondol?

– Én nem gondolok senkire. De óvatosságra inteném.

– Legyen nyugodt. Szegény erdőkerülőm már hónapokkal ezelőtt azt az üzenetet kapta, hogy haldoklik a felesége. S erre a híre még aznap elutazott. Csak az Isten a tudója, most merre jár.

– A felesége?

– Úgy mondták.

– Értem – mondta a vendég.

– Most inkább játsszunk! De jól vigyázzon, mert most ügyesebb leszek! – mondta a házigazda.

*

– De miért jön haza egy ilyen ember? – kérdezte később Madách. – Aki előtt nyitva a világ?

– Magyar vagyok – felelte minden pátosz nélkül a vendég.

A házigazda, aki éppen előrehajolva szemlélte a golyók elhelyezkedését, félig fölegyenesedett, mintha mondani akart volna valamit, aztán mégsem szólalt meg. De elfojtott indulatában a kék golyót akkora lendülettel indította el, hogy az kiugrott az asztalról.

– Igen, igaza van – mondta Jean-Paul, mintha olvasott volna a másik gondolatában. Lehajolt, felvette a lerepült golyót, és visszatette az asztalra. – Furcsa egy nemzet a miénk. Bárhová mentem a világon, mindenütt magyarként néztek rám. Ha akartam se tudtam volna megszabadulni ettől. És én büszkén vallottam magam magyarnak mindenütt. A Bolyaik, a Wesselényik, az Esterházyk, a Széchenyik népéből valónak. Szerezhetek hírt, nevet a civilizált világban. A hazámnak szerzem. A híreket tán itthon is számon tartják. De ha átjövök a Lajtán, minden megváltozik. Egy cigány, gondolják, ha meglátnak valahol. Esetleg majd, ha meghalok. Talán. Nem tudom, ismeri-e a mondást: a halott zsidó jó zsidó.

– Reményire céloz? Görgey hegedűsére? Mi van vele?

– Ő él, hála Istennek. Weimarban találkoztunk. Lisztnél járt. Fantasztikus tehetség, de egyelőre ismert támogatókra is szüksége van. Meglátja, hamar világhírű művész lesz belőle. Amikor Londonban jártam, hallottam, hogy ott az udvarnál is szívesen látnák. De ő most Amerikába készül. Még tanulni akar.

– Itthon ő se kellett. A Téreyék kikoszarzták – mondta Madách.

– Szegény Mari. Végigasszisztálta a Szendrey Julis szerelmi történetét, rajta viszont senki se segített. Bár ki tudja, hátha így jobb neki. Edének most se pénze, se hazája.

– Majd visszafogadják, ha már az egész világ a lába előtt hever – legyintett a ház ura.

*

– Én mégis tartok tőle, hogy baj lesz ebből a nagy bizalomból – mondta a vendég, amikor már a fehér csempe kályha melletti karosszékekben pihenték ki a jó kétórás biliárdparti fáradalmait. Amelyet persze toronymagasán Jean-Paul nyert meg. – Ebben az országban ma mindenkinek két szíve van. És soha nem tudni, mikor ke-rekedik felül a fekete-sárga kór. Valami Hoitsy Miksát emlegettek nekem tegnap. És amit mondtak róla, az egy csöppet se tetszett.

– Talán rosszul ítéli meg, és a megyei urakat is. Lehet, hogy két szívük van, de a magyar az igazi. A télen is olyan személytől értesültem a veszélyről, aki a másik oldalon ül éppen hivatalban. Itt Csesztvén meg senki nem tud semmiről.

– A felesége sem?

– Ő sem. Higgye el, nagyon óvatos vagyok. Ő mégis csak egy asszony.

– Csak egy asszony? – kérdezett vissza a vendég. – Nagyon nem szeretem ezt a fordulatot. Tudja, túl sokat volt módomban hasonlót hallani.

– Értem, miről beszél.

– Arra nem gondolt, mi lesz, ha mégis beüt a baj? Vajon mit fog érezni, ha rájön, hogy becsapta őt? Hogy éppen azt nem osztotta meg vele, ami talán a legfontosabb? Mi lesz akkor a feleségével?

Madách elkomorodott. Aztán azt mondta:

– Ha velem valami történne, bízom benne, hogy az anyám és az öcsém gondoskodnak a feleségemről és a gyermekeimről. Különben lehet, hogy magának van igaza. A napokban mindent elmondok Erzsinek.

Komolyan kell vennünk, hogy így határozott, még akkor is, ha erre az eltervezett, feleségével folytatandó fontos beszélgetésre a valóságban sosem került sor. Két nap múlva ugyanis Madách Imre már fogoly volt.

Hogy miről beszéltek még aznap éjjel, ott a cserépkályha mellett, hogy szó esett-e a vendég küldetéséről, Kossuthról, netán a jól elrejtett fegyverekről, nem tudható. Egy biztos, Jean-Paul másnap kora hajnalban elutazott.

Így történt, hogy Fráter Erzsí reggel már nem találta a vendéget, és Madách sem volt otthon. Azt üzenté, sürgős birtokügyeket kell intéznie, de ebédre otthon lesz.

És így eshetett meg, hogy amikor másnap Madách Imrét a katonák letartóztatták Kossuth volt titkárájának, Rákóczi Jánosnak a rejtegetésével vádolva, Fráter Erzsí, a szegény Lidércke ott maradt árván, védtelenül és tudatlanul. Harmadik gyermekét is, aki mégsem kisfiú lett, hanem kislány, egyedül szülte meg, a rokonok, barátok valahogy nem tartották fontosnak, hogy törődjenek vele. De ez már egy másik szomorú történet.

*

Sajnos az erdélyi szervezkedés, ahogy a magyarországi felkelés is, csak lidércke volt. 1852 nyarán-őszén Erdélyben újabb résztvevőket tartóztattak le. Többek között októberben azt a Kapu Andrást, aki vallomása szerint tudni vélte, hogy Madách Imre részt vett a politikai szervezkedésben.

Fegyveres ellenállásra ekkor mindössze egyetlen helyen került sor, de írásos feljegyzés erről sem készült. A csendőrtiszt, amikor felettese megkérdezte, ki volt a tűzharcban elesett összeesküvő, mindössze ennyit mondott:

– Csak egy cigány.

POGÁCSÁS FUTAM – AVAGY ALSÓBÉLATELEPTŐL SENJIG

2011. JÚLIUS 24.

Mi tagadás, keservesen indult ez a nyár. A május 19-i szemeszterzárás után hőhullám hőhullám és munka munka hátán... Igazi nyári napnak, a végtelen alsóbélatelepi Balatonban lebegések mértékletes-öreges, párórás változatának csak az az ötször három délutáni óra számított, amelyet a Velencei tó északi strandján töltöttünk. Itt legalább mindig ugyanaz az illatémény fogad, mint a Balatonnál; ha becsukott szemmel úszom, úgy érzem, mintha egy hatalmas, érett sárgadinnye öbölben ficáncolnék. Érdekes, anyu is – olyannyira, hogy az egészsége, s végső soron az élete ment rá, amikor az igali strandon, kezében egy görögdinnyével, elcsúszott, s combnyaktörést, majd embóliát szenvedett –, András is rajongott, illetve rajong a görögdinnyéért. Nekem ez a sokak kedvence zöld gömb nem több mint cukros víz, míg a sárgát nagyon szeretem, Vaniss dédapámhoz hasonlóan, aki sokszor ingyenc módjára, Maraschino likőrrel beinjekciózva ette. (Nem öt injekciótát, a dinnyét!)

Szóval, vissza az idei nyárhoz: változatos feladatok és az ájulatra kergető meleg elől bujkálás jegyében telt. Épp a legvadabb országos hőségriadók idején kellett tető alá hoznom egy angol és egy magyar nyelvű előadást, I. (VI.) Jakab angol–skót királyról, egy augusztusi és egy szeptemberi konferencia számára. Továbbá egy rövidebb tanulmányt a John Bunyan-kiadások (A zarándok útja!), a világsikerű szöveghez képest többnyire igénytelen és szegényes illusztrációiról. Plusz megírtam egy rendes adag cikket-recenziót több lapnak, a Tempevölgytől az Új Dunatájig. Ilyen előzmények után indultunk el, 1990-es szuperolcsó, bádogniskós görög nyaralgatásunk, meg a tavalyi, nagyon kellemes malinskai hét után, ismét, közös életünk során harmadízben, egy kicsit tengerezni.

Jóformán az egész úton előttünk haladt, mintegy felvezető kocsiként, egy fürge, fekete Volkswagen Golf, hátsó ablakában egy óriási, többkilós pogácsaporcióval. Jókat vihogtunk is a mérhetetlen-mértéktelen „ellátmányon” (amelyről eszembe jut a kovásztalan kenyerek ünnepének költői-játékos, tizenhetedik századi magyar neve: „pogácsás innep”!), de aztán hamar vége lett a jókedvünknek. Nem sokkal a végcél, Senj előtt, amelynek történetét, régi magyar nevét anyu mesélte el, még nagyon kicsi koromban. Így tehát Zengg szép neve több mint félszáz éve zeng a fülemben. No, szóval, Zengg előtt úgy harminc kilométerrel ádáz kocsicsúsztató eső kapott el bennünket, a gyávább autósok le is álltak az útpadkán, mi meg negyven km/órával hősiesen kikocogtunk az ítéletidőből. Felérve a Zengg felé vezető hegyi útra, szusszantunk is egyet a nagy ijedtségre. A hegyi sajt- és mézárusok Erdélyt idézték az erdei pihenőnél. Ami nagyon furcsa jelenség volt: a kisebb-nagyobb csúcsok mindegyikén szabályos alakú ködsapka ült – pontosan, mint a német népmese láthatatlanná tévő Tarnkappéja. A zengő nevű Zenggbe, a Frangepánok fészkebe befutva hamar megtaláltuk és elfoglaltuk a madárfészeknyi, de életünkben először igazán tengerközeli, gyönyörű panorámájú (ez még az enyhe dohszagot is feledtette!) szállást. Pakolászás közben nagyon megörültünk a jó órán át vígan sütő napnak, amely néhány lékben edzett németet be is csalogatott a vízbe. Mire azonban rendet tettünk, beborult az ég, majd újra esni kezdett az eső. Az igazi haddelhadd és meteorológiai különlegesség azonban csak hajnali kettő tájt kezdődött. Ekkor bömbölő szélre ébredtem, amely valóságosan feszegette a kis vendéglakás furnérajtaját. És félálomban megint anyu hangját hallottam: bóra. Igen, ő érkezett meg, Boreas irgalmatlan szélszülötte. Reggel aztán utánanézttem az interneten, s kiderült, hogy ez, minden tombolása ellenére, bizony csak a bóra nyári kisöccse, a borino. De – sajnos – világossá vált az is, hogy fő fészke Dalmáciában éppen Zengg/Senj. És a tegnapi, ködből szőtt sipkák, a fűrészfogas peremű hullámok, meg a levegőből visszahulló tengervízpermet már mind-mind a borino előhírnökei, illetve kísérői voltak.

JÚLIUS 25.

Másnap reggel. A szél tovább dühöng. Mindazonáltal jól bereggeliztünk, s én Michelin-babának öltözve, száz rétegben szuszogva, András meg egy szál rövid ujjú ingben és vékony, orkánszerű melegítőfelsőben, nekivágtunk a városka felderítésének, s minimális bevásárlásnak. A szupermarket és a parányi belváros tele volt morcos, zömében magyar és német nyaralókkal. A vásárlók arcán, szinte kivétel nélkül, ugyanaz a kifejezés ült, mint az anyémen: egész évben ezt a nyavalyás hetet, a nagy úzásokat vártuk, erre tettük félre (mi, magyarok legalábbis)

a Forintka néniket (kiskoromban így tiszteltem a pénzt!). És most, tessék, még kirándulni se lehet, mert az embert felborítja a szél. Amelyről, stilszerűen, egy olyan Andersen-mese jutott az eszembe, amelyet a Balatonnál olvastam először, egy ottani esőnapon: A szél meséje Valdemar Daa-ról és lányairól. S ha már itt tartunk: éltem én meg borinoközeli szélviharokat Alsóbélatelepen és Balatonfenyvesen is, de azoktól nem rettegtem ennyire. Régi, kockás pokrócokat magam köré kanyarítva, a kis vassparheltban rözsével tüzelgetve remekül megvoltam. Igaz, fiatalon és sebezhetetlenné tűnő erőben, másrészt az „enyém az egész nyár!”, „enyém az egész tó!” kéthavi, fénylő biztonságával. Amitől most, sokadmagammal, morcos vagyok, itt, a Frangepánok városában, a tengerig menekülő IV. Béla és családja nyomát üzve Zengget porig pusztító tatárok garázdálkodásának helyszínén, Jurisics Miklós szülővárosában, az messze túlmutat egy rosszul induló nyaralás okozta csalódáson. Amelynek szerény költségei sokunknak komoly tételt jelentenek, a gazdasági válságnak hála világszerte.

Az imént felvettem földig érő, fehér, kapucnis fürdőköpenyemet, s így, „előíásmanósítva” belső vacogásom kezd egy kicsit csillapulni. Nyilván a két bögre forró csoki is segített. És ezzel párhuzamosan igyekszem – legjobb szokásom szerint – minden örömmorzsát összegyűjteni, a pöttöm hálókamránk ablakán bebókoló mandulafát, az egy duplaágynyi helyiség ablakába kitett, négy, piros almát. Meg a szél tépte városka mégis ajándékait: a lepusztultságukban is gyönyörű reneszánsz házakat, egy Jurisics ábrázatát-fővegét idéző gyámkövet, egy rózszaforma kapudíszat. S főleg egy orgonahangverseny-töredéket, a románból, sajnós, elbarokkosított Szűz Mária székesegyházban, ahová szélbirkózás közben behúzódtunk pihenni, s ahol az orgona vox humanájának zengése elfogadhatóvá zengette az orkán cibálta Zengget és megnyugtatta hatvan év változatos viharai után is alapjában véve jókedvű szívemet. A szívemet, amelynek dobogását (költőien szólva!) az indította útjára, hogy anyu és apu éppen hatvanegy évvel ezelőtt, jócskán bóra tépte házasságuk egyik szélcsöndes napján egymásra találtak, Alsóbélatelepen, a Dembinszky u. 30-as, zöldre vakolt, padlóján világháborús lövészároknymokat őrző családi tuszkulánium hepehupás díványán. Amelyet gyerekkoromban hatalmas mélyedése, ahogy anyu becézte, „a teknő” miatt már csak párnákkal kibélelve lehetett használni. És mégis: ha igazi nyármércét, minden sejtemben holtig jelen lévő nyarakat, helyszíneket kell felidézni, azonnal Alsóbélatelep jut az eszembe. Milyen varázslatos, bonyolult volt már a készülődés is: a két nagy, fekete vaspánttal zárható vesszőkosárban, a poggyászkocsiban utazott az ágynemű, mi pedig a pécsi Magaslati, majd a Rákóczi útról a város két szem taxijának egyikén „hajtatunk” a nagyállomásra. S bár akkoriban még nagyon jó alvókám volt, a Balatonra utazás előtt alig-alig szundítottam valamicskét. Nem csoda, hiszen valóságos expedíciónak néztünk elébe. A Pécs–Alsóbélatelep-utazás hosszabb ideig tartott, mint most a Budapest–Senj, felhőszakadásostul. Először Fonyódig „röpített” bennünket egy fapados, majd – általában hosszas-nyűgös várakozás után – egy vicinálissal bedöcögünk életem Victoria pályaudvarára, Gare de l’Est-jére, az Állomások Állomására, a bakterháznyi méretű alsóbélatelepi „indóházhoz”, amely sárga kavicsaival, kukacvirágaival, a nagy melegben kátrányszagot árasztó talpfáival maga volt a boldog megérkezés. Az állomáson aztán Miska, a nagybajuszú állomásfőnök taligára rakta a vesszőkosarakat és egyéb cókmo-kunkat, s a kis ösvényen át, a Varga-vendéglő épületének jobb oldalán, levágtattunk (legalábbis én vágtattam!) a házhoz. Itt Miska búcsúzóul még szépen lefeszegette a tornác ablakait-üvegajtáját téltől-betörőktől védő deszkáit. Bár akkoriban a balatoni bűnözés meglehetősen gyerekcipőben járt, egyszerűen nem volt mit ellopni a többnyire kacatokkal berendezett házakból. Az egyik messze legfeketébb figura én lehettem (noha aranyszőkén!), amikor a Púpos Guszti becenévre hallgató kertésznél kéréstlen-kínálatlan elkezdtem majszolni egy szép barackot. Apro-pó, majszolás! Varga Ádám bácsi, aki néhány fröccsel megerősítve, de kitartóan biciklizett Fonyódra, a henteshez, s hitvese, Varga néni, kemény tizenegy forintokért olyan háromfogásos lakomákat adtak, hogy a maradékból még esténként is jóllaktunk. Ez volt a kenyér és hal csodájának ötvenes évekbeli, balatoni változata. Gyakran megesett azonban, hogy a szűkös családi kasszából a Varga-féle kosztra sem futotta, ilyenkor lépett életbe az „anyak-nagymamák kölevése”. A részben politikai foglyok, részben deklasszált elemek feleségeiből-anyáiból verbuválódott alsóbélatelepi hölgykoszorú specialitása. Lényege: gyakran tízen-tizenötön zsúfolódtak össze konyhánkban és verandánkon, ahol ki-ki alapon összehordott, majd összefőzött nyersanyagokból lakott jól az egész, lubickolástól farkaséhes regiment. Voltak persze Alsóbélatelepen előkelőbb háztartások is. Például Kató néniéké, akinek férje az akkori időkhöz képest jól kereső fül-orr-gégész volt, egyik gyereke pedig rajongásig szeretett balatoni barátnóm, Zsóka. Náluk olykor még házi készítésű fagyihoz is jutottunk, csodaszamba menő, kézi fagyfaltcsináló szerkentyűjük jóvoltából. Igazi, profi fagyfaltot azonban csak akkor evett bandánk

apraja-nagyja, ha – már az ötvenes évek legvégén, hatvanasok elején – elzarándokoltunk a környék akkor még egyetlen, de páratlanul nagyszerű cukrászához Nagybéltelepre, természetesen az apostolok lován. Ő a fagyin kívül csak három-négy, de nem mindennapian jó tortát alkotott. S még nagy multságunkra is szolgált, ugyanis – ezt egy pimasz pillanatomban meg is mondtam neki – Nyikita Szergejevics Hruscsov kiköpött hasonmása volt. Hozzá persze csak meleg napok késő délutánjain-estéin bandukoltunk el. Amikor, nagyon korán, olvasni kezdtem, a hideg, ha nem is bórás napokat egy kedves, hófehér hajú szomszédasszony, Aranci néni hatalmas Olcsó Könyvtár-készlete mentette meg. Az ő jóvoltából faltam össze-vissza Lampedusa A párducától Móriczig és Kafka Margitig mindent, ami a kezem ügyébe került. Legemlékezetesebb balatoni olvasmányom azonban mégsem az Aranci-bibliotéka egyik becses darabja volt, hanem az öreg házunk nagyobbik (bútorai színe után „zöld”-nek becézett) szobájának nagyszekrényében talált Erdős Renée-könyv, a Nyírfaerdő. Ez, szerencsére, nem a túlhabzó, álerotikus Erdős-könyvek egyike, hanem szép, tiszta, megrendítő krónika nagyobbik lánya, Kornélia, becenevén Babó németországi agyműtétjéről, lábadozásáról és gyógyulásáról. Ez a könyv komoly, méltó párja Karinty Utazás a koponyám körüljének, legfeljebb az ő kedves iróniája nélkül.

Kinézek az ablakon; a szél még mindig dühös tarajokat sodor a tengerre, lelki szemeimmel látom a szélbe-hidegbe fulladó, eredetileg úszásra szánt napok hosszú sorát. Adja Isten, hogy tévedjek. Addig is két vigaszunk van, egymás társaságán kívül: az írás, meg az olvasás. Az utóbbiak között előkelő helyen van D. Tóth Kriszta extéves második Lola-könyve, óvodás korba cseperedett kislányáról, amelyet ugyan a Rebi unokánk óvodás újonckorára készülő Zsuzsi menyemnek vettem, születésnap ajándékkul, de én is élvezettel forgatom, kismagymamaként. Okos, érzélgés nélküli, de érzelemgazdag írás, biztosan sok olvasója lesz, de érdemes volna puhafedelű változatban is megjelentetni, hogy még több babásból nagylányos család kezébe eljuthasson. A Lola beszédének fejlődését leíró részek hasonlítanak anyu év közben, s az alsóbélai nyarakon rovgatott „cicás könyvei”-hez, amelyekben technikai eszközök híján pusztán szavakkal próbálta bebörtönözni apám számára rögzíteni első éveimet, s azt, hogyan jöttek-jöttek hozzám a szavak... Első éveim... Az első nyár, amikor a tengernél jártam, anyuval, 15 évesen, 1966 nyarán. Ez volt az első eset, több sikertelen próbálkozás után, hogy ketten kaptunk Jugóba útlevelet. Pedig anyu szegedi, egyetemista kori barátai, Cvetko és Milos bácsi, továbbá Nerka néni sokszor meghívtak, s anyu addigra nélkülem egy-két alkalommal járt már az Adrián. A hatvanas évek közepéig, velem együtt, ő is megszállott balatonianus volt, de a válasukat követő Alsóbéla-vesztés, meg az azt követő balatoni szálláskálváriáink miatt kezdett kiábrándulni; nem a Balatonból, hanem a számunkra ott megfizethető, inkább rossz, mint jó szobákból, félig romos kunyhókból. A zsengebb korú olvasók kedvéért tegyük hozzá: az egykori balatoni és tengeri szállásadás teljesen spontán, s a mai mércével mérve fekete volt, se megrendelés, se adó, a szobakiadók, főleg nőneműek, ad hoc ajánlgatták fészkeiket. Legkalandosabb balatoni tanyáink közül tisztán emlékszem egy egerekkel teli falú, balatonberényi vályogházra, ahol anyu éjszakánként az ágytámlát verte a gyűrűjével, így próbálván (hiába) belátásra bírni a cincogók karát. De nem volt sokkal jobb a fonyódi állomásfőnökné tisztaszobája sem, mert ott meg a vonatok zaja-büze tette pokollá az életünket. Volt továbbá pár izgalmas bélalelepi napunk is, ahol egy félig már beszakadt mennyezetű szobában, cidrizve éldegéltünk. Akadtak persze jobb választások is, például, bár idegenek házában, de családi utcánkban, Alsóbélán, itt egy varázslatos augusztus végét töltöttünk. És volt egy apró fonyódi meseház is, ahonnan nagyszerű rálátás nyílt egy gyönyörű fakaticákkal díszített, szemközti villára. Egyszóval, egér ide, mozdonyok oda, jómagam nagyon lagymatagon készültem 1966 nyarán a teljes voloscói hónapra. Annak ellenére, hogy – mint kiderült – Marica néninél, az opatijai Fehér Orgona Szálló szobaasszonyánál kedvesebb házinénit nem hordott a föld a hátán. Pici szobánk hús volt és tiszta, s Marica egész napi robotja után még óriási sültkrumpli-adagokat gyártott nekünk, amikor látta, hogy jóformán csak mortadellán és vajjas kenyéren élünk.

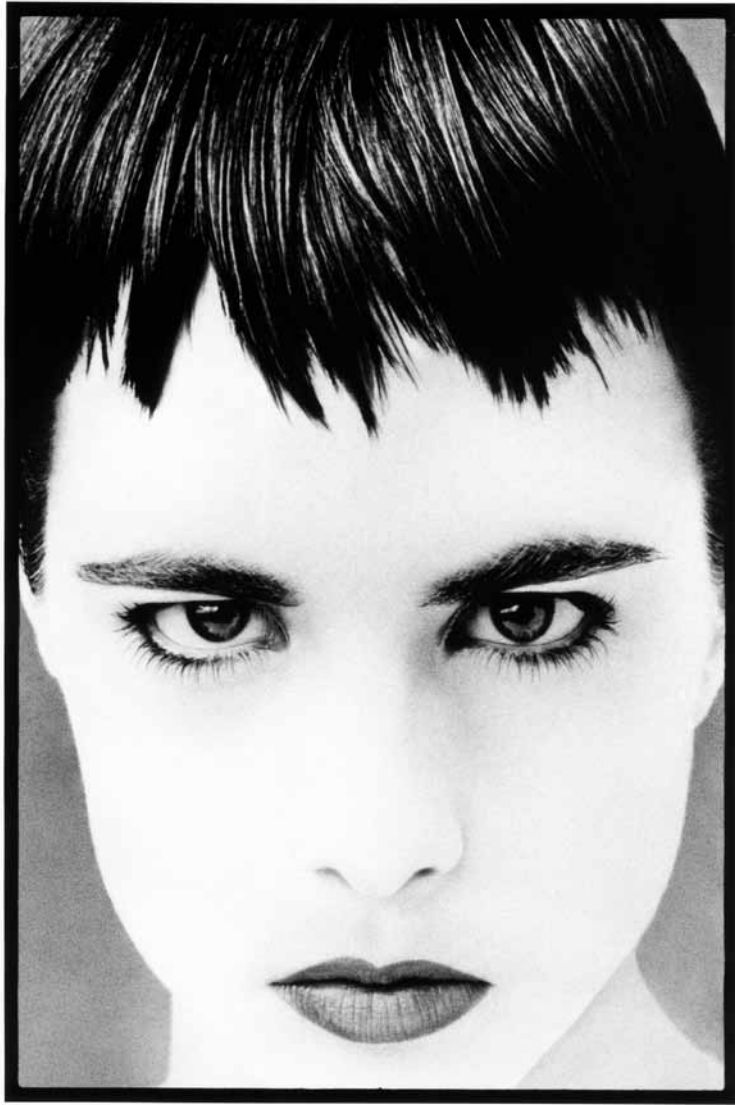
Anyu a Miloséktól tanult, egyetemista kori szerb tudományát ügyesen „horvátosította”, s a kis dalmát város nénikéinek kedvence lett, „magyaricá”-nak becézték. Az is tetszett nekik, hiszen részben olasz származásúak voltak, hogy Anyu két-három tengeri nap után (akárcsak a Balatonnál!) eleven bronzszoborként, kreol Madonnaként jött-ment közöttük, cseverészett velük. Reggel tíztől este nyolcig, egy-egy jégkrémmel kihúzta a strandon az egész napot. Világosabb színeim ellenére én is szépen lebarapultam ugyan, de a tízórás „parti műszak”-tól este végkimerülten, sós hajjal és bőrrel ájultam végig az ágyon. Hiányzott a balatoni délelőtti strand-ebéd-olvasás-szunya-megint strand, vagyis az anyuénál északiasabb szervezetemnek megfelelő ritmus. A tengeri úszást

élveztem; mindmáig nincs a világnak olyan pocsolója, amelyben ne szeretnék megmártózni. De hiába ringatott a tenger, hiányzott a Balaton simogatása, irományom elején emlegetett dinnyeszaga. És a tenger vizének sós-keserű ízét sem szeretem igazán, ha képen-szájon talál egy-egy hullám. Arról nem is szólv, hogy még a Balatonon se mindenütt érzem ugyanazt az elragadtatást. Bár unalmas a befelé trappolás, ha úszni szeretnék, számomra mégis az a legkedvesebb, ha elkezdhetek tempózni a „koporsó”, Badacsony felé, míg jobb kéz felől ott a fonyódi hegy. Igaz, az utóbbi időben, egy-egy minivakáció erejéig, megszerettem Csopakot is. 2010 nyarán, pontosan augusztus elején, egy hőségnapot követő hatalmas viharban vergődünk el a csopaki református templomig, ahol az ítéletidő ellenére sok kedves régi barát, tanítvány összeverődött, főleg Füredről. Köztük Füred apró termetű, de nagyszívű nagyasszonya, Petrőcz Marika, továbbá egykori évfolyamtársam, Mahlerné Csángó Mária, aki az utóbbi időkig a füredi gimnáziumot igazgatta, meg a helybéli lelkész, az egyházi tévés Tislér Géza, aki az évek során sok műsort-beszélgetést készített velem. Egy alkalommal, 1997 nyarán még Szárszón is, az akkor még szerény és kedves Soli Deo Gloria-telepen, A bokályos házban című verseskötetem megjelenése kapcsán ugyancsak Géza faggatott, a kamera előtt. Ekkor felvették a kötet néhány versét is, Kiss Mari kiváló tolmácsolásában, a Duna Tv azóta is ezt ismételteti olykor. Szomorú-szép élmény is köt ehhez a Szárszón felvett műsorhoz. Anyu, aki 1997 augusztusában hirtelen, váratlanul halt meg, németországi ösztöndíjunk ideje alatt, épp ebben a kis riportban, épp a Balatonnál látott engem utoljára. Igaz, csak képernyőn, de olyan helyszínen, amely mindkettőnk életében meghatározónak számít. „Öbórasága” most kezd csitulni, talán felcsillan egy kis strandolásremény?

JÚLIUS 26.

Borino fiatalúr kezdi visszafogni magát, ha fürdeni nem is, csavarogni, kirándulni lehet, már a tegnapiánál mérsékeltbb rétegezésű harci öltözetben. Az imént tehát sétáltunk egy nagyot; a házunk fölötti utcában ott búslikodott egy borino csupasztította fügefa, levelek nélkül, de tele félérett terméssel. Ugyanilyen botanikai ritkaság, legalábbis nekünk, az a hatalmas, hegyoldali kaktuszszövény, amelynek egyik hajtásán egyetlen, hatalmas, élénk-sárga virág nyílt. Mesebelien szép, mint Oscar Wilde egyetlen szál rózsája, A csalogány és a rózsza misztikus történetében. Ami magát a partot, az itteni strandot illeti, az bizony minden, csak nem misztikus. Elsősorban kopár. Hála Istennek, innen föntől csak a víztükör látszik, az egy szál fája, alig van betonteknő. Rémmegényeket lehetne írni az utazási irodák furfangjairól, köztük a turistákat bebetető strandképekről. A Zimmer Feri gusztustalan műfaja itt is virágzik, sőt, mintha egészen elvadult volna, amióta a Tengerre, magyar! össznépi jelszóvá vált. A Balatonra, magyar! éveiben a maihoz hasonló, kellemesen hűs napokat használtuk, azaz, kamaszkoromtól kezdve csak én használtam, szerény elemózsiakészletünk feltöltésére. Apu engem nyaraltató nagynénje, Ómi, ekkor már túl idős és gyöngye volt a bevásárlási zárandoklatokhoz. Kezdetben, baba- és óvodáskoromban (bár nem jártam óvodába) vala az egy szem bélatelepi népbolt, ahol még egy-egy friss kenyérszállítmány is csodaszámba ment. Aztán az ellenkező irányban, Fenyves táján megnyílt a Tüttő-féle kisbolt, s mellette egy szerény zöldséges, a jószívű „málnás néni” vezetésével, aki, amíg a szezonja tartott, félretett nekem egy dobozkával ebből a számomra mindhalálíg irodalmi-történelmi gyümölcsből. Málna, irodalom és történelem úgy jött össze, hogy 1956 októberében anyu az események sodrában Ignác Rózsa Az igazi Ibrinkó című mesekönyvét vette meg nekem, lila színű tintával dedikált, rendkívüli ajándékul. Ebben a kötetben az én kedvencem – mindmáig – nem a címadó mese, Ibrinkóról, a tündérfiúról, hanem az Édesanya, medveanya. Ebben a mesében a nagybeteg Butyka Katicát a medveanya hozta havasi málna gyógyítja meg. Erdélyről, többek között az egyik oldalon málnázó mackókról, a másik oldalon lakmározó gyerekekről akkor még csak nagypapa meséiből tudtam. Most pedig anyai ágon az a táj, az „Erdöntúl”, Rebi unokánk második hazája. A nyarakat ott tölti, Szentegyházán, ezerméteres, tüdőtisztító magasságban. Bennünket ugyanez, a légúti bajok-allergiák és a „budapestitisz” csökkenésének reménye vonz a tenger vidékére, nem valamiféle tömegpszichózis.

A pszichózisról jut eszembe: kedélyem pillanatnyilag hullámzik, mint a Balaton, és mint a tenger. Azon nagyon felvidultam, hogy ezt a kis „kettős vízre nézőt” szívesen fogadja a Tempevölgy. Csöppet sem alkalmi írás ez, csak a tenger közelsége csalta elő belőlem a balatoni emlékeket is, mintegy katalizátorként. Csoda történt! Kisütött a nap. András felkapaszkodik a Zengg fölötti Nehaj-várhoz, én meg teszek egy bágyadt napozási, majd élénkebb sajtukirántási kísérletet. Egy rövidke mininapozással később, a kis lakásunkhoz tartozó tornácra folytatom. Elég volt egy sugárnyi napsütés, egy kis (azaz: óriási!) sötétkék és üvegzöld víz, s máris megjavult a kedvem. Ha

Hair by Harlow, Párizs, 1985

minden jól megy, ebből még kellemes napozás kerekedik, úgy 24-25 fok lehet, ezt én is vígan bírom. Kicsit olyan most itt a hangulat, mint az augusztus legvégi Balatonon... Közvetlen lakásszomszédaink egy horvát házaspár, nyolc év körüli kisfiukkal, aki egész álló nap vízizisztolyából lövöldözi a dísnövényeket... Ez is egy szórakozás, ki vizet spriccel, ki szavakat. Az imént összedobtam egy kis mediterrán ebédet, pár szelet rántott sajt, fél doboz otthoni libamájkonzervvel, sok-sok petrezselyemmel és majoránnával megbolondított „poféznik”, azaz tönkölyliszt, tojás, zsemlemorzsa keveréke olívaolajban kisütve. Azaz, csak előkészítettem, ki még nem sütöttem őket, hátha evés előtt lemegyünk a partra. Ha már a kirántásnál tartunk: aki az ötvenes-hatvanas években ismerte – Erich Kästnerrel szólva – Bühl tavi tó-Bühlt, azaz Alsóbélatelepet, az tudja, miből készült ott, miféleképpen a vasárnapra rántott szelet. Nem csalis, nem ámitás: kínai Ma-Ling húskonzervből, egyszerűen azért, mert abból méretes, bundázható korongokat lehetett vágni. Ezt, jobb híján, még válogatós és haspók apám is befalánkolta. Második felesége, szegény Klári néni több dobozzal is kirántott belőle, egy vasárnap menetben.

Délután fél három és fél hat között megesett velünk a zenggi csoda. Nagyszerűt (hőség nincs még) napoztunk, egyszer megmártóztunk, de kétszer már jót úszkáltunk is. Rehabilitálnom kell a tengert: ha balatoni dinnyeszaga nincs is, kellemes-sós „hableányszaga” igen. Tavalyi malinskai versemben, a szüleim emlékére írott Adriai elégiában használtam ezt a meghatározást, amelyet egy jólelkű, de néha túlságosan széplelkű művészbarátom így minősített: „A vers finomságához képest meglehetősen durva ez a jelző.” Pedig én nem goromba elhajlásnak szántam, mindössze a kettős szülősratához kerestem vele valami egészséges, ironikus egyensúlyt. Az Adriai elégia keletkezéstörténete, anélkül, hogy magam és felmenőim köré mitológiai apparátust körítenék, egyenesen kísérteties. Malinskai nyaralásunk második napján írtam meg, s csaknem egy évvel a vers Nagyítás-béli megjelenése után, nem szándékosan rákeresve, csak véletlenül olvastam anyu naplójában, hogy apu, nagyon súlyos gyerekkori tüdőgyulladás után nem másutt, hanem éppen Malinskán lábadozott. Az Adria sok-sok üdülőhelye közül éppen ott, ahová engem, legidősebb lányát vagy hetven évvel később vetett a sors. Törvényszerű, hogy éppen ott kellett papírra vetnem: „te, kőményszemű / kislíú-ápám / tüdőgyulladásból / alighogy kikelve...”

JULIUS 27.

Ez a negyedik napunk itt mára is jó időt ígért az internet, így nagy vitézül reggel nyolcra húztam fel az ébresztőórát. A holnapi, szerencsére bórátlan hidegfrontot azonban már két nappal előbb megéreztek, s így fejfájással (András) és rémálmokkal (én) tarkított éjszakánk volt. A délelőtt pedig szép, nyugodt, de hűvös-kés-báránnyelős, így még két órát szundítottunk. Délutánra viszont ismét szelíd, augusztus végies napsütés lesz, akkor megyünk le a partra. Most fentről nézzük a vizet, hallgatjuk a motorcsonakok, meg az alattunk elzúgó főútvonal, a Magistrala zaját. Az is itteni Zimmer Feri-furfang, hogy a szállásajánlatban csak ennyi állt: „strand száz méter (légvonalban ötven)” Arról azonban, hogy egy óriási forgalmú úton kell „mind a vízíg, szárazon” átvergődni, hallgat az idegenforgalmi fáma. Éjjel, amikor egy nyomasztó álomból felriadva nem tudtam visszaaludni, azzal szórakoztam, hogy emléktöredékekből jól-rosszul összeraktam a honi útikönyvekben legfeljebb Balatonfenyves és Bélatelep peremtelepüléseként feltüntetett Alsóbélatelep történetét, illetve annak néhány mozzanatát. Forrásaim természetesen csakis a családi krónikák.

Tehát: valamikor 1933 táján gondolt egy nagyot a pécsi Villanytelep néhány kis- és középfivatalnoka, s az akkoriban – ha jól emlékszem – még Sándortelepnek becézgetett, még térképre se került nyaralóhelyen megvettek jó néhány telket. De – a legtöbbszörük esetében – szó se volt tóparti dorbézolásról, panorámáról. Mivelhogy – s ez történelmi tény – a telep meglehetősen a Balatontól távoli részén, a Berekben mérettek maguknak telkecskéket, ahol még jó húsz évvel később, babakoromban is több káposzta, kukorica és dinnye termett, mint fürdővendég. Apai családom kétszobás nyaralóját, az abban az évben meghalt dédanyámról elnevezett Irma-pihenőt nagyapám, Ludwig Károly tervezte. Az egyébként nagyon tehetséges Bauhaus-növendék ezzel az alapozás nélkül, sebtében felhúzott házacskával ugyan nem élete fő művét alkotta meg, de az én életem egyik legfontosabb épületét igen. Senki nem szólított fel rá, mégis, minden nyaraláskezdekör megcsókoltam a ház faközöld falait, s ugyanígy búcsúztam is el tőle, nyár végén. Meg a Balatontól, amelynek tükre ugyancsak menetrendszerűen megkapta tőlem a maga „itt vagyok!, elmegyek!”-puszóját. Éjszakai töprengéseim közben felöltöttek bennem Alsóbélatelep legjellegzetesebb házai és figurái is, egy kicsit olyanformán, mint Dylan Thomas A mi erdők alján című költői hangjátékában egy walesi városka csodabogarai. Ha nem is a walesi fenegyerek zsenialitásával, de

hadd idézzem ide, a huszonegyedik század második évtizedébe, gyerekkorom világfürdőjének, világom nagybéti fürdőhelyének néhány szereplőjét.

Elsőként – s ez most valóban walesi típusú névadás, még ha nem is voltunk a tudatában – szólítsuk elő a hatalmas termetű és még hatalmasabb szívű Vasházás Gizi nénit! Neki köszönhető, hogy zsenge koromban nem vitt el a vérhas, mert a vízvezeték nélküli Dembinszky utcában, sáros, sárga vizű rossz kutunkkal szemben, egyedül neki volt egészséges vizű artézi kútja. Ragadványnevét pedig onnan kapta, hogy nem kő, de nem is faházacskában nyaralt, hanem két, sötétzöldre festett vasúti kocsiban. (A régi balatonozók közül sokan ennek kimustrált autóbuszos változatában éldegéltek nyaranta!)

Ugyancsak a mi utcánkban laktak a Liszt Ferenc-rajongó Kutor Ferkó bácsiék. Ő zenetanár és zeneszerző volt, fia, az ifjabb Ferkó, apu osztálytársa és holtig barátja. Kutorék aprócska, a mi nem éppen palotánk zsebében is elérő házacskájából egy dologra emlékszem tisztán, de arra aztán orromat ma is betöltő intenzitással. Ferkó bácsi felesége, Jolánka néni egy petrofórnak becézett masinán főzött. Ezt egyik balatoni versenyben meg is örökítettem:

*„és esténként
láttuk a házat is,
ahol a tűz lakik,
„petrofór” pöfögtek
a paprikáskrumpli-láva
buborékjai.”*

(És írnék...)

Az orrba vágó emlék pedig annak köszönhető, hogy az elmés-büdös találmány petróleummal működött, amelynek bűze mindenbe alaposan bevette magát – ha málnaszörppel kínáltak, az is petróleumszagú volt. A Dembinszky utca ellenkező végében – a helybéli kőműves háza körül – szabályos parasztgazdaság virágzott, ennek kormányzója a ház tűzrőlpattant asszonya, Mariska volt. Érdekes, ferdevágású, zöld cicaszeme és tejfölszőke haját ma is magam előtt látom, éppúgy, mint három, rá megszólalásig hasonlító kislányáét. Mariska estig hajtotta magát és övét, tehát baromfiudvarig, de esténként megmártotta azért a Balatonban szíjas-karcsú, az Illyés-vers strandoló parasztság hősőjére emlékeztető testét, meg három csemetéjét.

Mariskáékkal épp szemközt lakott, egy üvegverandás kis házban a fehérhajú, galambszelíd, könyvkölcsönző Aranci néni jóval kardosabb, kemény barnára festett frizurájú testvére, Ica. Hozzá azért szerettem járni, mert könyvei kevésbé voltak ugyan, de Svájcba-szakadt fiától származó csokija, bonbonjai annál inkább. Szűkösen adagolta kincseit, de minden falatka igazi ízélménynek számított, a Varga-vendéglő házi kosztjától eltekintve kulinárisan sivár nyári hónapokban.

Nem utca- és nem brancsbélinek számított ugyan, de fel kell idéznem még Apsi alakját. Négy-öttestendős cimboráimnál pár évvel idősebb, holsápadt, cingár, pápaszemes kisfiú volt, akit boszorkaszerű, erősen dedikóru nagymamája pesztrált-hívogatott a parton. Nemegyszer kinevettük szegényt, mert nagymamája csak sildes vászonsapka-ing-rövidnadrág öltözékben engedte be a vízbe. És napszemüvegben. Gondolatban megkövetem Apsi nagymamáját: nem hallott ugyan azokról a gyilkos UV-sugarakról, amelyekből csokoládébarnára sült generációmnak annyi nyavalyája támadt (én ez ideig megsztam egy mínusz 21 dioptriát „termő” szürke hályoggal!) de unokáját mégis megvédte tőlük. Bármennyire bandán kívüli is volt Apsi, kíváncsiságom végül rávitt, hogy beszélgetni kezdjek vele. Hihetetlen műveltségű, érzékeny, kedves egyéniségnek bizonyult. Örülök, hogy – nem engedve a gyerekhorda nyomásának – volt merszem megismerkedni vele. Ha még él, minimum akadémikus lehet...

Elképesztő párhuzam Alsóbéla és Senj között: mindkét helyen kész életveszély (volt!) megközelíteni a strandot. A mi környékünkön lakók, kicsik-nagyok vegyesen, ódzkodva attól, hogy a szabályos átkelő, a kerülőt jelentő sorompó felé induljanak el a vízhez, inkább a síneken át közlekedtek, úgy, hogy a „nagyok” közül egy-egy méretesebb egyén ráült a sínek menti fémhuzalokra, s mi átléptünk rajta. Mostanság nyilván biztonságosabb megoldást találtak már! Itt viszont, ahogy már említettem is, nincs választásunk: aki el akar jutni a tengerhez,

annak egy darabkát testközelben el kell viselnie az adriai főút dübörgő forgalmából, a szalagnyi útpadkán kocogva. Majd, ha a forgalom egy percre csitul, irány a tenger, csöppnyi halálfélelemmel ízesítve!

És a mai napi záró analógia: a kukacvirág mellett a második „legalsóbélaibb” növény, a büdöske, itt is mindenfelé sárgállik-virágzik; be is tettem egy szálát a párnám alá, hogy félálomban, az időutazást segítő, morzsolgathassam, szagolgassam egy kicsit... Proust teába mártott süteménye botanikai változatban.

JÚLIUS 28.

A változatosság kedvéért éjszaka csak „gyalogos” szél támadt, ma délelőtt fél tizenegyig tartó, jókora esővel. Ennek ellenére nagyon jól, mélyen aludtunk, jómagam egy hatalmas megvilágosodással haladva a felnőtté válás esetében csigalassú útján. Lényege: egy szempillantás alatt eltűnt mostanra belőlem a fürdésre alkalmatlan vízparti napok iránti keserű harag, lázadás; mindaz, aminek négy nappal ezelőtt ebben a naplóminiatűrben hangot is adtam. Ennek az érettebb kori bölcsességnek a Balatonon ez idáig egyszer adtam tanújelét: tavaly, amikor Jutka barátnőmmel, háromnapos csopaki vakációnkon az úszás-lubickolás után, egy hűvösebb napon, élvezni tudtam a Jókai- és a Vaszary-villában töltött minden percet, sőt, az előbbiről egy kis esszét is írtam, a középpontban Jókaiék szép ritmusú, komótos balatoni háztartásával és finoman, bőségszaru-motívumokkal díszített óshűtőszekrényével. Ez a nyaralás közben is fenntartott kényelem és elegancia természetesen – az igény mellett – minden időben anyagi kérdés is. Gyerekkorom vasházasai, kimustrált buszosai, balatonifáskamra-lakói aligha örömben kucorogtak szűkös, épp csak fedelet biztosító nyári szükségszállásaikon. A Vaszary-villában pedig – most ezt a másik balatonfüredi csodát is tollvégre kapom – elsősorban a Balatont ábrázoló képek előtt vertem tartósan gyökeret. Akkor, 2010 augusztusában nem tudva még, hogy a hatvanadik születésnapomhoz kötődő kis baráti-olvasói ünneppsorozat első helyszíne is ez a szépséges villa lesz, ahol a köszöntés meg a virágok mellé még két babakosárnyi epret is kaptam, kedves utalásul epres verseim nagy számára. A Vaszary-villa olyan hiteles helyé kezd válni az életemben, hogy november végén újra felbukkanok majd ott, festőművész barátom-illusztrátorom, ifjúkori portrém készítője, Barabás Márton részben Liszt Ferenc- ihlette tárlatát fogom megnyitni. Marci nem évfordulás, nem időszakos Liszt-hívó, bizonyítja ezt több évtizedes pályafutásának sok-sok zongorás alkotása.

Most, miközben ezeket a sorokat írom, e-mailem jött Walesből. Ottani jeles irodalomtörténész barátom, M. Wynn Thomas jóvoltából a nyár elején szerencsésen befutott két könyvet követően – walesi irodalom szemináriumaimat segítő – postára adtak nekem egy könyvcsomagot, egyetemi címemre, s azt „címzett ismeretlen”-nel visszaküldték. A walesiek kultúra- és irodalomszeretetére jellemzően ezek után csak egy másik címet kértek tőlem, de nem tesznek le arról, hogy a küldemény eljusson hozzám. Itt kisütött a nap, a tenger harsogóan sötét-kék, palackzöld sávokkal. Ha a délután második felére elcsitul a szél, esetleg még a strandra is lejutunk. Délutáni városi sétát már mindenképpen tervezünk, sikátor- és reneszánszépület-fényképezéssel, meg jelképes ajándékok beszerzésével. Most prózaibb alkotás következik: gombapaprikást főzök. – Mégsem így történt.

A tűző napon, sötétkék tengeren felbuzdulva elkísértem Andrást bevásárolni. Nem vagyok boltkukac, de jól is tettem, mert az itteni, a magyar kínálattól itt-ott eltérő DM-ben elegáns, halványkék-szürke pöttyös piperetáskát találtunk, pontosan húszéves, Németországból származó, igaz, katicás, de málladozó testvére helyett. Emlékbe azt is elteszem, mint megszámlálhatatlan utazás kísérőjét, a Balatontól az Adriáig, Angliától Finnorszáig és Erdélyig. A derűs időnek köszönhetően még a kisded élelmiszer-bevásárlás is élményszámba ment. Vettünk egy kis doboz francia libamájpástétomot (Kata lányom hozott egyszer Franciaországból, egyik karácsonyi látogatásukkor), azóta szerettük volna újra megkóstolni, meg csevapcsicát és mortadellát, az utóbbit a negyvenöt évvel ezelőtti voloscói nyár emlékére.

Nézegettem már az apró ajándékokat, kár, hogy annyi a szörnyű bazári áru... Nyár, ajándék, balatoni ajándék... a feliratozott kagylókat, idétlen kishajókat mindig utáltam. Ellenben, az egy szem, s ezért nagybetűs alsóbélatelepi BAZÁR (az állomás mellett!) kisujjni műanyag mikiegerére (ez kisbetűs, mert nagyon randa volt szegény, az igazi Mickey Mouse-nak, családunk apuval egy évben „született” totemállatának magyarított változata!) úgy hatéves korom táján két hétig, míg egy évvel később Bókay János Puccini-életrajzára, a Bohémek és pillangókra kerek egy hónapig spóroltam, de még így is Ómi egészítette ki a könyv mai szemmel nézve nevetségesen alacsony árát. Azt a példányt elsodorta ugyan az idő, de antikváriban megvettem, s ha vissza akarom varázsolni

azt a nyarat, azt a szívdobogató izgalmat (megvan-e még a könyv, a bazáros néni tényleg félretette-e nekem?) mindig előhozza, ha kézbe veszem.

Ma délután óriásit úsztunk, s inkább lég- mint napfűrdőztünk, az itteni, nagyon kopár strand jóformán egy szem fácskája alatt. Szerencsére, rajtunk kívül mindenki grill üzemmódba kapcsol, így gyér árnyékára senki nem tartott igényt. Én viszont – bár itt, hála Istennek, nem dűl a „pénzért szabadstrandot háború”, mint Olaszországban – megvítam a magam szolid kis harcát, egy viszonylag kulturált félreeső hely használatáért. Amelynek ajtaján horvátul és olaszul ott áll ugyan: „Csak a vendéglő és a kemping látogatóinak!”, sőt, egy ozminszerű és vigyorú óriás mindenkinek egyenként neki is szegezi a kérdést: „Vendéglő? Kemping?”. Én meg szemrebbenés nélkül mondogatom neki, napról napra: „kemping!” Ezért aligha kerülök a pokolba, a bokrokat-sziklazugokat nélkülüm is épp elegen látogatják.

JÚLIUS 29.

Tegnap, estefelé, a jóízű gombapörkölt után, még csavarogtunk egy kicsit a városban. Beszereztünk egy-két apró ajándékot, vettünk málnát és szőlőt. A Senjre jellemző szél már akkor fújdogált, de tíz óra tájban már csaknem borinósan ostromolt ajtót és ablakot. Míg elalvóban a szél dudálását hallgattam, eszembe jutott 1955 meglehetősen hűvös nyara, amelyből két hetet Kőri (anyu öccse, kereszt- és pótapám!), az akkoriban cselédkönyves sebészpalánta velünk töltött. Ők ketten, anyuval, azt találták ki, hogy a még langyoskás napokon is erős szél ellen a part egy zugában a bokrokhoz erősített köpenyekből, takarókból kis kuckót, kutricát építettek nekem. És ezekben a napokban – bár sírva-toporzékolva tiltakoztam – rám ragasztották a „Kutricába” nevet. Most már nincsenek, nem is kellene kutricafabrikáló és egyéb nyári lelemények, minden készen kapható, az utóbbi években például fél dinnyehéjat formázó, naptól-szélől védő strandsátrak. Ettől függetlenül, génjeimben hordozva sok-sok családi túlélőfurfangot, mindmáig a jótékony hétköznapi cselek híve vagyok. Meg az érzelmi-lelki veszteségek pótlásáé. Az imént jutott az eszembe, miért választottam tegnap éppen azt a kis piperetáskát. Nem csupán a pöttyök, de a pöttyök milyensége miatt. Szerény alsóbélatelepi konyhánkban volt ugyanis egy, feltehetően a harmincas években gyártott, Gránit márkájú cserépbögre, nem a megszokott, kispöttyös mintával, hanem különböző nagyságú, jókora, szélükön sötét, majd befelé egyre világosodó kék pöttyökkel. Ezért a bögréért valósággal rajongtam. A házat megöröklő Klári húgom nekem is adná, de híre-hamva sincs, nyilván eltörte valaki, a Dembinszky utca viharos évtizedeiben. Mielőtt elmerülnék a kék pöttyök elvesztése fölötti bánatban, álljon itt egy csattanós fonyódi emlék. Az alsóbéla nyarak piros betűs napjainak a ritka (mert pénzünk nem volt!) Fonyódra ruccnások számítotak. Egy ilyen alkalommal két német férfi – épp a mólón ültünk – megállt mahagónibarna anyám előtt, és nagyot kurjantott: „Nézd, egy igazi cigányasszony!” Persze németül. Mire anyám, a maga gördülékeny, klagenfurti nevelőnőn, majd egyetemen edzett németségével rávágta: „Igen, uraim, de mellesleg bölcsészdoktor is!” Anyu egyébként nem a lecigányozáson háborodott fel, hanem azon, hogy a két, öt minősítő „úr” fel se tételezte, ennek a fránya Plattenseenek a partján is értheti valaki az ő nyelvüket! Egyébként épp anyu nyelvtudásának, méghozzá nem ékes-elegáns németségének, hanem döcögösebb, de 1960-ban Pécssett mégiscsak csodaszámba menő angolságának köszönhettem, hogy gyerekkoromban legalább egyszer láthattam az őszi Balatont, méghozzá nem is akárhogyan, hanem az októberi Füred királykisasszonyaként. Hófehér Chevrolet „hátán” érkezve, egyenest a Hotel Aranycsillag aranyszín brokátpaplanos szobájába. És füredi, majd tihanyi (az akkor vadonatúj motelban!) pincérek hadától körbeudvarolva. A heves gazsulálás persze nem nekünk szólt, hanem anyu alkalmi munkaadójának, a Chicagóból érkezett, szeplős Jimmy bácsinak, aki csak tolmáccsal tudott beszélgetni balatoni sváblány felesége „megbalatonoztatott” apjával és két nagynénjével. Erről a tóparti októberrel negyvenegy év múltán született egy versem, A Hotel Aranycsillag...

Ami itteni kis csöndkapszulánkat illeti, annak vége. Valahol a szomszédban tanyázik egy lakó, aki megállás nélkül technót hallgat. Elviselhetetlen. Malom a pokolban – vörösmartysan szólva. Kiderült a turpisság, oszt rák apartmanszomszédaink technóztak egy, a tornácukra kitett lappal. Egy kukkot se szóltam nekik, csak komor arccal rámeredtem a masinára. Sikeres akció volt – elzárták. Túl vagyunk egy kicsit fogvacogató, de frissítő úszáson-mártózáson, a „mi” fánk minimális árnyékában olvasgatással töltött órákon. A kellemes parti ejtőzést csak egy agresszívan focizó honfitársi apa-fiú páros zavarta meg. András a megszokott nyugalomával tűrte-tűrte őket. Én meg jókat hisztiztem; nem voltam biztos benne, melyik test- avagy pótrészünket féltsem tőlük:

csodaszép, csodadrága koronáinkat, jobb oldali műszemlencsémét stb. Bár ez még kutyafüle Dürrenmatt Öreg hölgyének számtalan implantátumához képest. Mint annyi más darabot, ezt is otthon, Pécsen láttam először, a Nemzeti Színházban, ahová anyunak közönszervezői tiszteletbérlete volt. A pécsi színészek-énekesek jó részével barátságban is volt a családuknak, ezt a balatoni nyarak csak erősítették. A fél pécsi Nemzeti ott nyüzsgött Alsóbélán, bérelt szobákban, a kicsit bolondos „ötforintos” néni menüjén, aki ennyiért jó leveket, főzelékeket, finom sütitket, de szigorúan csak konzervhúst adott. Az egész nyáron lent ázó színészek közül tisztán emlékszem Margitai Ágira, Bázsa Évára és édesanyjára, mindenki Bázsa mamájára, Galambos Gyuri bácsira és népes családjára, s még egy-két operistára is, például Tréfás Pistára, aki nagyon szépen énekelt a Rigolettóban Sparafucile szerepét. Vele sokkal később, észak-németországi költői estjeim egyikén találkoztam, a braunschweigi opera szólistája lett végül.

Ma, hogy adjak a helyi gasztrofolklórnak, csevapcsicsát sütöttem, fejenként négyet-négyet, frissen vágott hagymával, tárkonyos mustárral, petrezselymes rizzsel, céklával. Most ugyanez a szomszédos osztrák kompánia menüje is, de faszépen, a szabadban sütte és egy k.u.k. hadtestnek elegendő mennyiségben...

Egy utolsó szösszenet a mai naphoz: ha lenne Infantilizmus Díj, azt csakis én kaphatnám meg, nincs az a kitüntetett lobbizás, amely ezt elvehetné tőlem! Erre ma, fürdés közben jöttem rá. Mivel ugyanúgy számolgom, hogy egy nyaralás alkalmával hányszor vagyok/voltam a vízben, mint ötvenöt évvel ezelőtt. Ha vizet látok, akár itt, akár otthon, egyszerűen lefoszlanak rólam az évek, annak ellenére, hogy már senki nem áll a parton, senki nem nőgat kifelé. S ha túl mélyen beúszom, senki nem vár szétcincált idegekkel – és két, megérdemelt pofonnal. Mert anyu, aki egyébként nem volt ütlegelő fajta, pontosan ezt tette, amikor Köri választottjával, későbbi nagynénimmel, Zsuzsával, se szó, se beszéd, beúsztam egészen a halászhajóig. Ő most hetvenötödik évében jár, én a hatvanegyediket taposom, ő már csak szárazon közlekedik, én még vízben is evickélek. A Jóisten tudja, meddig...

JÚLIUS 30.

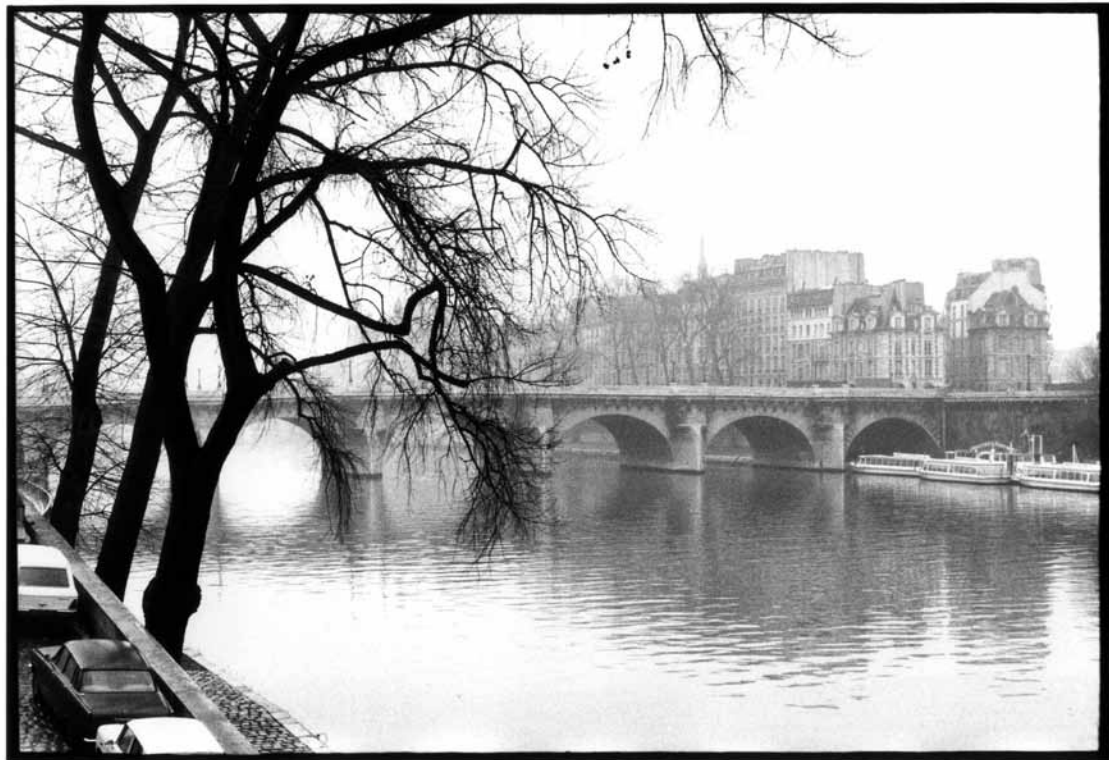
Mélyen aludtunk, bár egyszer felébresztett András parlagfüves orrdugulása. Mindjárt itt az augusztus, egy másik, korunkhoz igazán illő vízzel, szokásos, egyheti berekfürdői kúránkkal. A meleg víz és a medencék finom hidromasszázsja jót tesz, de a zárt térben pancsolva mindig leküzdhetetlen Balaton-vágyam, tengervágyam támad. Az előző egy órát városi búcsúbóklással töltöttük. Szombat lévén, piacnap van, s kirajzottak a ruhaárusok is. Tavaly, Krk szigetén, Óbaskán vettem egy elegáns kis kombinépántos, kék-fehér csíkos tengerészfelsőt. Ma próbáltam mellé beszerezni egy rövid ujjú változatot, de csak éktelenül megcsicsázottak kaphatók, vékony díszpértlikkel, vastag masnikkal vagy éppen csipkével megfejelve. Amilyen mindent elborító, időtlen érzés volt, amikor a városka szívében szinte új életre keltett bennünket a déli harangszó (hányszor hallottam anyutól: „Te déli harangszókor születél!”), olyan gyászos benyomást keltettek a ragyogásban a gyönyörű, de zömében romos reneszánsz házak, kis paloták. Ezzel nem a helyi turizmust akarom aláásni, nyáron egyébként is sokan nem látnak túl a strandokon és a saját orrukon, de mégis fáj ez a pusztulás. Kíváncsi volnék, milyen állapotban van most a gyerekkoromban már erősen romlásnak indult, az abbáziai rezidenciák kortársának mondható, bélatelepi villasor...

Kezd beborulni, s a három órakor kezdődő strandolás így dugába dőlhet. Megint borúlátó voltam! A keservesen indult délutánból ittlétünk három legszebb órája kerekedett, s a tenger is ma lett a legmelegebb. Óriáshangya – vagyis úszószemüvegben – remekül lehetett látni a kergetőző kishalakat. Az úszkálás legszebb pillanatai mégis azok voltak, amikor – úgy negyed hét tájban – régi-régi balatoni rítus szerint – beúsztuk az aranyhíd-ba. Méghozzá olyan lelkesen, hogy messze túltempóztunk a bójákon, pedig egyébként szabálytisztelő népek vagyunk. A csöpp lakás most dugig rakva háromnegyedéig összecsomagolt himihumival. Szép volt ez a hét, s még külön örömtűirat, hogy hazafelé életem (sokunk élete) „nincs-tenger-amely-utolérhetné víz-etalonját”, a Balatont is láthatjuk majd!

JÚLIUS 31.

A tegnapi befejezés túl idillire sikeredett ahhoz, hogy igaz legyen. Az aranyhíd-ba úszás, meg az azt követő év-csomagolás még remek volt, de aztán jött maga a Nirvána. A közeli kis kempingvendéglőben hajnali kettőig dübörgött, erőszakos huszonegyedik századi hangszerelésben a „Te, dubrovniki halász...”-színvonalú diszkózene,

körülbelül száz méterre a szállásunktól. Ébren, s közvetlen közről élvezhette a kempinglakók apraja-nagyja is, kisbabák és nagyszülők. Ma reggel aztán nagyon összetörten indultunk útnak. Az 503 kilométeres autózásnak csak azon a szakaszán élénkültem fel, amikor olyan balatoni települések mellett haladtunk el, ahová személyes emlékek kötnek. A már korábban említettek mellé sorakozzék még itt búcsúzóul Balatonszemes, ahol többször is vendégeskedtünk egy nyugdíjas igazgató-tanító, Jóska bácsi és felesége, Anci néni, az ötvenes évek színvonalához képest paradicsomi háztartásában. Náluk ettem többek között cukrászokat megszégyenítő málnatortát, műhózzávalók (zselé és tejszínspray!) nélkül. A szemesi napok egyik emléke 2001-es, háromnyelvű verseskötetem, a *Legenda*, változatlan címlapján is felbukkan. A régi fényképeimből összeállított kiskaléria egyik darabján történetesen az ottani templom lépcsőjén ülök, négyévesen, fehér-málnaszín pöttyös strandruhában. Egyszóval, a diszkrét keserítette tengerparti éjszaka minden nyugét elmosta az autópályáról itt-ott látható Balaton, s az a bizonyosság, hogy telekkönyv nélkül is holtig „tavi költő” maradok, a szeretet, a hűség, a máig erőt adó emlékek jogán. S a jelenén, amikor új találkozások, örömök és feladatok vezetnek vissza ahhoz a tájhoz, amely felnevelt. Hogy légutaimat kiskoromban az édesvízi pára érzékennyé tette, az nem a Balaton bűne, hanem családi terhelt-ség kérdése. Egyébként is, néhány gyerekkori légcsőhurut eltörpül a tótól kapott ajándékok mellett. Ezek sorában az első az, hogy az ott töltött nyarak hatására olyan felnőtté válhattam, aki négyszeres nagymamaként se áttall olykor gyerek, néha még „vízibaba” is lenni, a felnőttek sokszor kiszámítottan könyörtelen világában.

Pont Neuf, Párizs, 1971

Kerber Balázs

HALÁLMOZAIK EGY TRICLINIUM PADLÓJÁN

*Engem a Vég – hisz az egy neki ügyis –
itt, itt érjen utol, s követelje be rajtam a múltat!
Titus Petronius Arbiter*

Este, ha már hullám csap a kékes-zöld színű vízben,
s a Tiberis köhídjain át megrakva rohannak,
átnyargalnak a túlsó partra a társzekerek mind,
téged hajt az idő, ágyadban most nem aludhatsz,
mész palotába kocsin, hallgatni hamis muzsikáját
rőt hajú császárnak. Kerevetre, ha fekszik a tested,
megszólítanak egyre, köréd gyűl gyors szavú népség,
és míg elröppen hosszú raja nagy madaraknak
fölvágott pecsenyéből, néznek a dús hajú lányok.
Látod, moccan a válluk, lebben stóla mögöttük.
Mégis lassú az este, hiába a pompa. Ma Nero
éneke száll, te meredsz az üres poharakra unottan,
néha nevetsz és tapsolsz egy-két tréfa csavarján.
Vagy nézd: eljön a rózsás hajnal, hogy hazatérhess,
hintósor közepén már nem figyeled, hova vágat
a sok társ. Kiabálja neved négy szolga az úton,
hogy jössz, így helyet adjon a köznép, férfi s az asszony.
Majd tán írni szeretnél: gondolsz pergamenekre
a nagy márványasztalodon, míg visz haza téged
jó kocsisod, s vágyol Baiae-ba, hol állnak a fürdők,
s hínár közt heverésznek a római ifjak előtted.
Hányszor visznek hú lovaidd, hányszor telik éjjel,
érezed, a tógádon meggyűlnek a tengeri öblök.
Borszínű végnek mindegy rég már, hogy hol akad rád:
császár küld érted: mondják, itt várj, sose mozdulj,
s egy vendégsereg élén még lakomázol utószor,
aztán kék ereidből, tág hasadásokon által,
úgy mint Léthe-folyam, szétömlik az egyszeri élet.

Modor Réka

AUGUSZTUS 30.

egy fényképet nézek már jó ideje.
a kép fekete-fehér.

egy szőke lány van rajta, a bal sarokban guggol, bal kezében cigaretta ég és keresztezi a lábát. jobb kezével az ajka előtt csendre int. a szeme feketére van festve, akárcsak a körmei. a ruhája szintén fekete. a bőre fehér, de nem sápadt. a haja bár el van tűzve, már kuszán omlik az arcába.

egy mosdóban van, teljesen egyedül, egy fekete WC-kagyló és egy hatalmas ablak társaságát leszámítva.

természetesen a lány én vagyok.

azaz, hogy én voltam.

most, hogy ismét folyton csak nézem [magam] nem ismerem fel azt, akit látok. sokszor van az, hogy köszönöm szépen, de én tökéletesen jól vagyok. minden bizonnyal a fotó pillanatában is ezt kurjantottam volna fel gondolkodás nélkül. de ki az, aki egy mosdóban ül, és az abszurd módon panorámás ablaknak háttal int csendre, miközben a többiek szórakoznak? érdekes, hogy bár mosolyog, a szemei mégis kettősséget sugároznak. zavarba jöttem, amikor előkerült, mert egyből nem tudtam eldönteni, hogy szeretkezni hív-e, vagy elvágynak onnan?

most, pár évvel később szinte biztos vagyok benne, hogy el akartam akkor ott jönni onnan.

mint ahogyan mindig mindenhol el akarok menni. csak éppenséggel arról nincs fogalmam, hogy hova indulnék inkább...

Szabó Tünde

APOKRIF-MMIX

add meg uram a mindennapi bizonyságainkat,
add, hogy ne rázzon saját félelmeink rémképe
csendes estéken, a szoba fénykörében ülve
adj ablakot, mely áttemel –
nincsenek ikonok
halottak a szentek...
akkor adj olyat, ami elaltat
éberségünk romjain csukott szemmel zuhanjunk át
monitorunk rámáján.
add hát a másikat, hogy legyen valaki
aki önmagam rajtam kívül helyezett része:
öltöztethető-vetkőztethető
tetszetős-tetszőleges tükörcső
szépségem és gyarlóságom karikírozott ábrája
vagy adj játszótársat, de némát és porcelánt
összetörve világom szilánkjai hulljanak rám
– megint esik a hó...
add... már nem is tudom...
talán csak éppen azt, hogy elhiggyem a saját imám...

CSALÁDREGÉNY

Nem volt a doktor szakmai életében olyan eset, amit maga kezelhetetlennek vallott volna. Ugyanilyen, minden kétséget kizáró optimizmussal követte el hajmeresztőnél hajmeresztőbb mutatványait Péterke, a doktor fia. Amikor az öreg juharfáról a teraszukra akart átugorni, félúton meggondolhatta magát... igen, *meggondolhatta* magát, mert addig összegömbölyített teste ellazult, s úgy zuhant legalább négy métert, mint a rongybaba. Miután földet ért, gondolkozhatott tovább. Percekig vagy talán egy órán át nézte a jobb kezét, amelynek új alakja immár fordított s betűre emlékeztetett.

Először halk hüppögésben, mint a kanári éneke, aztán a rendelőben, ahogy a doktor helyrerakta, adott pirulát és enyhén szeszes, édes szirupokat, egyre vadabb, egyre vigasztalanabb rohamokban tört ki Péterkéből a sírás. Az ablaküvegen át a márciusi nap cirógató, túrhetetlen fényű sugaraiban is látszott az udvaron a fa, külön-külön az ágak, az ágak végeinél gyűrűző ég. Kintről látni lehetett a kislít, ahogy összegömbölyödik a vizsgálóasztalon, hátrább a falon ablaknyi, vetített négyzetben a doktort. Felforr és zsibbadt tarkóját hűtötte a csempé, tágra nyílt, vizes szemmel nézte a juharfát, a juharfa ágain túl most már haragvó színben lenyugvó napot. Aznap éjjel, ahogy a későbbiekben is, álmában megjelent neki Péterke s alakú karja. Persze Péter akkor már nem mászott fára, viszont megtanult bal kézzel enni és írni.

Első, könnyebb szívinfarktust követően, a doktor elkezdett jegyzetelni, Péternek, fiának intelmeit, később unokájának is, akit számtalan néven szólítottak: Peti, Pötyi, Tökcsősz... A doktor ezeket rendszerint mind fel is írta a lap tetejére. Amikor az utolsó beteg elment, és behúzta maga mögött az ajtót is, a doktor levette a köpenyét, és az ágyra dobta. Leült az íróasztala mögé, kihúzott egy fiókot, amiben megnyomorított és gombócokba gyűrt papírgalacsinok voltak, kivett alóluk egy fehér, szinte kimart lapot, és az asztalra tette. Percekig vagy talán egy órán át nézegette, aztán a plafont nézte, vagy az ablakon át a juharfát, a juharfa ágai közt ugráló verebeket. A feleségének, bár sokat töprengett rajta, végül nem írt egy sort sem. A későbbiekben erre nem is volt módja. Szűk, baráti körben temették el, képviseltette magát a szakma, és valamivel közelebb a sírhoz a család. Középen Péter szálegyenesen, erősebb, bal kezét anyja hóna alá vetette, aki zsebkendőjét mindvégig arca közelében tartotta. Péter jobb kezében a kis Péter keze. Egy héttel korábban Péter és a doktor néhai neje sokat vitakoztak azon, hogy a sír miképp felelne meg leginkább a „doktor szellemének”. Az eredmény ez lett: sírkő márványból, rajta aranyozott véset „Doktor Gaál Péter gyermekszakorvos”, alatta két dátum, köztük kötőjel. A sírkő jobb felén idősebb Gaál Péter szépiakeretben. A feje búbján tar, haja balról átfésülve, nagy, vizes szeme tágra nyitva, lejjebb Gaál Péter ajkának, meglepő nagysága, melyet úgy látszik, szája összeráncolásával kívánt kisebbíteni. A sírkő alján apró betűk: Krisztus imádkozz érettünk!

Katakomba, Párizs, 1979

JÓKAI

Este lőn. Befordult a falnak, és szólt: „Most aludni fogok”.

És belefogott egy álomtalan alvásba, amely éppen oly végtelen lesz, mint amilyen az a szender volt, amíg életre nem hivatott. De közben ez az alvó: Jókai volt. Elpihenését nem fogom tehát ez ostoba és kemény szóval illetni, hogy halál. És ön is, orvos úr, aki ott áll egy aggastyán ágya mellett, és kitapintja annak megbénult szívét, vigyázzon a meghatározásával, nehogy a végről beszéljen. Ez az egész rend kérdése, ha eljön az este: aludni kell. És legfeljebb még a toalettváltás problémája. Fáradt, elnyűtt, a hosszú használatban ékességét veszített ruháját – amelyben őt meg szoktuk látni – Jókai leveté magáról, és május egy hűvös éjszakáján mást öltött magára. Csak hogy olyant, amelyet mi nem szoktunk meg, tehát nem bírjuk abban meglátni...

Oktalanság tehát sírnotok, megrémülnötök és azt hinnetek, hogy mint a sárból gyürott földi alakok, miután ki-hültek, ő is a sár buta álmát alussza majd. Hajh, neki lesz csak a jó nyugvóhelye!

Szűz lányok gerjedelmes szívében pihen, és álmai abban leendenek. Lelkes és erőteljes fiatalok ábrándjaiban és forró képzelődéseiben fog ringani a fekhelye. A szerelmes szókban, amelyeket nemzedékek és nemzedékek váltanak: ott lesz ébren és imetten, folytonos ölekezésben az örök étellel.

Hajh, neki lesz csak a jó helye!

*

Hívom, idézem, föllázítom és lekötöm a bölcséleti és metafizikai vigasztalást, de ezalatt mind azt gondolom: a keze, hová lett a keze, a szép, a hosszúkás, finom és erős keze, amelyre – e halálos éjszakán – néma csókom és könnytelen sírásom hull. Hogy a föld alá dugják a kezét is, amely nekünk és a mi számunkra mindent eligazított, hogy amikor jöttünk, minden rendben volt: az elbeszélés nyelve, tárgyai, irányai, az olvasók kedve és hite az íróban. A föld alá dugják! Hiába beszél ön bármit fehér csuhás filozófus úr: ez a kéz nincs többé, és ha alakot vált, habár valamely ismeretlen csillagnak, ismeretlen sugárenergija lesz belőle: mit ér ez, bár inkább volna még testi melegsége, puha szorítása, ránc nélkül való feje, márványvonalú ujjai, amelyen a legkisebb jele sincs annak, hogy ezekkel írta tele az egész világot... Hol e királyi, e szűzi kéz?!

*

Így vívódik az epigon az éjszakában, és hol háborog, hol megnyugszik a gondolatban: Jókai most már aludni fog.

De a mesterség, amely parancsolja rám, hogy egyszerre érezek, gondoljam és írjak: a gyász teljében megjózanít. Most már a kellő szárazsággal tudom idejegyezni, hogy mi biztosat tudok Jókai Mórról. Tudom, hogy, e halott egymaga többet jelent, mint az egész élő magyar irodalom. Tudom, hogy a munkája értékénél és gazdagságánál fogva, a nemzeti szempontoktól is eltekintve, páratlanul áll, és ha párja van is, az csak egy Victor Hugo lehet. Tudom, hogy nála jelentősebb oszlop a nemzet épületében nincs. És legfőképpen tudom, hogy minden nagysága, jelentősége, örökkévalósága és hallhatatlansága az én immár száraz szemeimben is semmi ahhoz képest, amilyen kedves, bájos, jó és nemes, legfőképpen pedig amilyen tökéletes szép volt, mint közöttünk jár, velünk élő földi ember.

*

Kék szemének ártatlan mosolyában benne volt, ami vidám és komoly a világon, benne volt ez az egész groteszk világ. E szempár mutatta, hogy mindent tud, mindent érez, mindent lát, és az emberi élet a maga véghetetlen nagyságában, mélységében és tarkaságában e néhány centiméter nagyságú tükörben visszatükröződik. Pedig tekintetével nem keresett, kutatott, firtatott semmit és senkit. Sőt, ha valakivel beszélt, közönségesen rá sem nézett. Egészen más volt a tekintete, mint minden élő. Aggastyán korában szemének még oly színe volt, mint amilyen a tizenhét éves leányénak, abban az órában, amikor szívében egyszerre gyökeret ereszt és a félig lesütött pillái alatt kinyit a szerelem nevető kék lenvirága. Szemérmes láng csapott ki a tekintetéből annak, aki belül a megöregedett Faust életét élte.

Akik a nagyszerű és szokatlan színeket nem bírják el, nem értették ezt, és azt mondták reá : nagy színész. Én pedig, amíg néztem a szemét, lassan-lassan elfogott az, amit magamnak is restelltem bevallani, amíg élt – elfogott, minden rejtelmével erőt vett rajtam: az emberimádás.

*

Keressék halhatatlanságának vigaszát mások, én e pillanatban azt kutatom, vajon szenvedett-e mint ember? És eszembe jut beszéde a halálról.

Tisza Lajos temetésének napján Jókainál vacsoráltam. A Fesztyékkel közös ebédlőjében, az évek óta megszo-
kott helyemen, vele szemben ültem, és fél szemmel néztem az arcát: vajon nem verte-e le és rémítette-e meg régi jó barátjának a halála. Jóízűen evett és a halált humorizálta:

– Kálvinistáknak a halál nem való – nem tudunk temetkezni. A pap agyonbeszéli az élő hátramaradottakat, de az elköltözött halottat is újra. Miket, miket nem beszélt ez a Szász Károly Tisza Lajosnál, és mily hosszan! Én csak szeretem a hitemet, de a pópista temetés csak szebb.

A halál és a temetés kérdése – amelyet komolyan vett, de amellyel nemigen fontoskodott – most különösen érdekelni kezdte, és beszélt róla, amit nemigen szokott:

– Ha az ember a kulcsot beadta, minek mondanak róla valótlanságokat; mire jó az? Amíg élünk, elkel egy kinyit, de ha már kinyújtóztattak: győzzön az igazság és a muzsika, a nagy beethoveni muzsika...

Mint minden igazi művész, az élet legnagyobb pózaiban – mint amilyen temettetésünk, az utolsó utunk is – a művészi formát, tehát a díszes és arisztokratikus római és katolikus rítust részesítette előnyben.

Mégis, amit beszélt, úgy tetszik nekem, nem volt kijelentés vagy figyelmeztetés, nekünk fiatalabbaknak, hogy szavairól annak idején megemlékezzünk. A maga halálára nem gondolt, és ezen az estén – túl a hetven esztendőn – lefeküdt azzal, hogy holnap reggel újra és előlről kezdi az életet. És én azt hiszem, hogy általában keveset gondolt a halálra, és volt benne valami nagyon erőteljes a fiatalok érzéséből, akikben az életerő oly teljes, hogy annak elpusztulásában nem bírnak hinni, és arra gondolnak, hogy mikor rájuk kerülne a sor: a halál egyszerűen kimegy a divatból...

Ez emlékezetes vacsora idejében Jókainak még két-háromszáz esztendőre való terve volt készen. És e tervekhez üdítő, nyugodt és hosszú álma után minden reggel új meg új jött. A teremtés okvetlen szenvedélye volt benne és ez sem engedte közelébe férközni a semmittevés gondolatát. Pedig – ő beszélt nekem – nem egyszer volt a halál torkában. Mikor kiment lakni a Svábhegyre, új házas korában vérhányó volt:

– Se éltem, se haltam. Egy fakovát sem adtam volna a magam életéért. Akkor ültettem ezt a hársat. Megfogant, nézd meg! A hárs erős, sudar, csupa lomb és életnedv. Azt az impressziót keltette bennem, hogy se szű, se villám nem bír vele.

*

Vele íme elbírt. Befordul a falnak és mondja vala: „most aludni fogok”. Ott hagyta a világ legszebb tündérelét, a pálmaligetet, Nizzát és sietett haza, hogy itt elaludjék, a penészes körút gipszpalotájában. Hujh, de utálom e percben az életet, amely vele, a legmegkülönböztetett lényével is csak úgy bánat el, mint más aggastyánnal. Hogy töretlen, büszke vállát, daliás alakját – amely magasabbnak tetszett minden férfi alakjánál – meghajlította és összetörte. „Csak sohse láttam volna így!” – mondta Mikszáth, aki csütörtök éjjel megnézte a halottat. Sohse lássuk így, ne nézze meg senki se, terítetek vázára piros bársony, kedves drágaköveivel kirakott aranyos palástot. És gondoljatok arra, hogy aki belesüllyedt az álomtalan álomba, annak a legszebb, legtartósabb az egész a végéig a legboldogabb álmai voltak erről az életről. Nem tudok már imádkozni, de a hit boldog érzése áraszt el, mert arra gondolok, hogy a maga nagyszerű regényeinek hőse kiment az életből, emelt fővel, el nem bukottan és hogy Jókai elaludt, mielőtt – fölébredt volna.

JÓKAI TEMETÉSE

Szerelmes leányok, ma e városban nincs számotokra virág: mind e férfié, aki halott. Viszik a galádul kirabolt, elgyötört és halálra kínozott, egykor oly csodálatosan szép alakját, mely nem fért el a földön, homlokával a felhőket veré... Viszi a halottat négy pár fekete paripa, ezüstzablás, aranyszerszámos, fekete édenből és aranyból összerótt szekéren. Szerelmes leányok, kik nem tudátok kellőképp pirulni és tört szavakat suttogni az első vallomásra, ha

nem él vala az, akit most visznek selyemben, virágban elbújó, kettős koporsóban: házatokból a piros muskátlit is, melletekről a lila orgonát is szakítsátok le, és dobjátok a fekete paripák lába elé. Legyen – utoljára – minden virág az övé, akinek megbénuult szíve egykor az állandó május legszebb kertje volt. És kedvesének a kedves ne adjon se csókot, se virágot!

Jókait temetik, és nem érzem a részvét könnyének ismert illatát. A gyászpompa nehéz szaga fullaszt. Ám a tavaszi hullámokon a hegyekről becsap a városba a mámor és a dicsőség legigazibb illata: a hegyeken nyitni kezd a szőlővirág. Odavágyom, ahová az ő tőkéi elhalt gazdájukat illattal siratják, és a völgyben temetkező városból fölmegek a hegyre, az ő elhagyott portájára, amelynek nem engedett garádot csináltatni; menjen be, aki tudja a járást. Tudom én és felkúszom a vadrezedés, oroslánszájás falra és oda állok, ahonnan ő nézné, ha valaki mást temetnének:

– Gyertek ide a teleszkóphoz. Ebben minden meglátszik, jobban, mint közléről, még az örökös könnyében is ki lehet venni a diadalmas nevetést, amint bele-bele hasad!

A teleszkóphoz vinne. De a nagy csillagvizsgáló szerszám magányosan áll most, rendes helyén, a veranda előtt. Mennyit nézte és mennyit vizsgálta ezen a többi világot, a csillagokat, melyek neki olyan ismerősek voltak, mint nekünk egy utca a városban. Kis unokája szőke fejére tette a kezét, amely világított az esti homályban, és a hittel, csillaggal teli nyári éjszakán szólt:

– Amott a Mars. Dugjátok ide a fejeteket, és nézzetek bele a csillagnézőbe. A Mars az sokkal tökéletesebb csillag, mint a miénk, és ha innen elmegyünk, oda megyünk. Onnan aztán megint egy még tökéletesebb csillagra. De az későbbi dolog. Egyelőre én oda készülök. Nem sietek, mert itt is elég jó. Ott azonban még jobb lesz: mikorra odajutunk, kicseréljük a tökéletlen lábunkat, a tökéletlen szemünket. Ott fogunk még csak elbeszélgetni! De nem ilyen zörgő, otromba hangon...

Soha olyan szép hangot, mint amilyen Jókaié volt ott és akkor. A szívünkbe örökre belezengte a korlátlan lélek-vándorlásról és a Marsról való hitet. Akár mindjárt indultunk volna. És ő is hitt abban, amit mondott. De miben hitt volna, ha nem az elérhetetlen, a fényes csillagokban. Ami rejtelmes, megfoghatatlan: az volt neki értelmes, egyszerű, és azt fogta meg. És ami másnak szűkös, kicsinyes, az neki rejtelmes és végzetetlen.

Látom, mint áll a teleszkóp mellett. Kezében óriási bot, mintha ősrendeteg volna itt körülötte ez a néhány hold szelid szőlőföld. De körülötte nem ment össze a világ, mint ahogy összemegy mindenki körül, hogyha megvénül. Aggastyán korában annyi illúziója volt az élethez, mint egy gyermeknek. Megmaradt az illúziója, a foga, derekának a fiatal vonala, és a nemes szőlősgazda úgy áll itt, mint egy büszke, daliás király birodalmában, amelynek ezernyi vadállatai vannak: a pompás elvadult macskák, homokkőfalban lakó gyíkok, jászpishátú krokodilok, egész különfajta mérgek, de őt ismerik és ő beszél velük, mint ahogy gyermekek beszélnek a gyíkkal. Ha leskelődni mertem volna rá, láthattam volna, hogyan eteti a gyíkokat: legyeket szed nekik. Mint ahogy láttam, mint simogatja meg a fát, mielőtt óriási ollójával nekimenne fattyúhajtásainak, és mint fűrészeli laposra a földbe száradt gyökereket, hogy a gyermekek el ne botoljanak rajta. Ily gyengéd és hősies, gyermeki és apostoli képzelet nem volt még, mióta e vén föld álmodik! De erről neki egy szót sem szabad tudnia, oly komolyan kell vennünk, mint egy szobrot vagy egy üzletembert. Különben észreveszi és megszid.

Most szid, hallom. Végre is büntetlenül és hallucináció nélkül nem lehet ott ödöngeni, ahol maga a fantázia félszáz évig lakott, és egy Szentiván-éjszakát álmodott. És nem lehet a lélek merevségét – amit sokan józanságnak neveznek – megőrizni akkor, amikor a város odalent megindult, és a gyászlobogók fekete szárnyain mintha maguk a házak is meghajtanák kupolás fejüket. A gyarak kéményei füstölgő fáklyák, amelyek egy óriási tömeget vesznek körül. És e tömeg néma, mint egyetlen élő sír, amely fölött messziről hangzó harangszó száll át ... Harangzúgás a nagyvárosban, az imádság ösztöne száll meg – oh, be jó lenne, ha tudnék. De nem tudok, csak hallucinálni. És mindig arra gondolok, hogy innen a temetését csak ő maga tudná látni teleszkópon, mert ő tudott bánni e szerszámmal, és tudná elmondani a temetését. Mily neki való földadat a maga groteszk voltában, nagyszerű lehetetlenségében. Lehet is, hogy lovagregényeinek valamelyikében történt is ilyesmi, hogyan jutna eszembe különben? Eh, egyszerű ez az egész, látván a vergődő epigont, a vállamra teszi a kezét, és szól:

– Csak nem kell megijedni a földalattól, hékás. Ha valamit el akarunk beszélni: legfőbb a bátorság. Jókait temetik? Le kell írni! Hm. Némi összeköttetésben voltam az öreggel. Sokszor megitta a boromat, de az nekem esett jól. Elérzékenyedni nem kell azért. Nézni, nézni, leírni...

Viszik a vajdák vajdáját. Az pedig megtréfálta a temérdek szinhedriont, és esze ágában sincs, hogy benne legyen abban a szűk, kis bronzszelencében. De ne tréfáljunk annyit a halhatatlansággal; az az ember meg van halva. Csakhogy nem egy ember alaposan, hanem legalább is ezer. Ugyan bolonddá tette azokat, akik körülötte vannak és körülötte voltak. Azt hitték róla, hogy egy szelíd, szőke költő volt, aki nem akart és nem tudott mást csinálni, mint meséket mondani. Nos tehát, miután már árthatok neki, leveszem védő álorcáját: a hatvan esztendeig íróasztalához láncolt író tele volt cselekedettel – belülről. Hadvezér volt, államférfiú volt, tudós csillagász volt, álmatag aranykereső és megunt rabnőket a zsákba varrató basa. Nem lehet annyi mesterséget két lélegzetre elmondani, mint amennyi mesterséget folytatott, és nincsen annyi csókra való hely egy szűzleány ajkán, amennyi nagy szerelmi szenvedélyre gyúlt, gyújtatott és elégettetett. Bezárkózva ült szobájában, asszonyt alig ismert egy-kettőt a világ előtt. De száz meg száz előkelő férfiúnak az ideálját ő csókolta meg először, ő temetkezett vele egy koporsóba vagy vitte narancsvirágos nászba. Én mondom nektek: regényeket élt. Csak belső regényeket, de azért azok élénkebbek voltak, mint az igaziak, amelyekhez nemigen mert nyúlni, mert az élettől tartott: az kicsinyesnek, hígnak, mégis veszedelmesnek tetszett neki. Majd ő még kiszolgáltatja magát, majd ő még gyalog jár a tömkelegben. Hogy az ösvényen megtaszigálják; azt hívén, csak egy ember, pedig ezer és egy... Talán azért is oly nehéz a nyolc arabs ménnek, és azért megy oly lassan a drágamívű szekér, amelyet remekbe külön készítettek. És azért indult meg koporsója után egy egész ország, amelynek élén komor arcot öltött koronás királya. A felség, a felkent, otthagytá Bécset és eljött, bárha nem szokott temetkezni. De eljött, mert akit itt visznek, az őt vitte fehér griffjein; a maga népszerűségének és száz győzedelmes generálisának nem köszönhet annyi szeretetet és nemes lojalitást, mint neki. Sem Hrobaneknek, sem Holavanicznak, sőt még fűrsthali Fűrstnek sem, és ha csakugyan mind a százan győztek volna csak egyszer is. A király, a királyunk, az ő imádott királya!

Fekete huszárok vágatnak a király batárjának előtte és utána, utána ki gyalog, ki kocsin: fényes ruhás főhercegek, akik előtt az Ezeregy Embernek tetszett sokszor alázas szolgát mutatni, hogy tekintélyüket emelné és népszerűtlenségüket szelídítené. Szegény költő, mennyit pazarolt vagyonából, és dúsgazdagokra! Íme, hálások. És hálával teljesek a magyar mágnások, mind itt vannak, és mind fölvtették a gyászékszereiket; fekete ezüst foglataiban, a májusi nap fényével versenyez a sok opál, türkiz, smaragd. Igaz, ezekért tett egyet-mást. Rokonszenves alakokat csinált a figuráikból. Barátkozott velük. Emlékeznek, itt vannak. Ám a csoportjuk bármily nagy legyen is, elvész a sokadalomban, mert jönnek a vidéki kis urak, bandériumban, lóháton. Jön a dzs centri, amelynek száz aranyszobrot emelt. És jönnek a diplomájuk után élők, minden vidékről, céh szerint, ezek helyett megírta a szerelmes levelüket, elmondta a kaszinói vitatkozásukat; ezek társaságban kukák lennének, ha előbb ő nem beszélt volna. Jön az irodalom, amely ma is az ő megszegett kenyereét eszi. Jönnek, akiknek nimbuszt, szemet, száját, levegőt – kenyeret adott. És legvégül a legnépesebb, seregnek is beváló csapat, a barna paraszt, lóháton, szekéren, gyalogjáró, kézen csúszo koldus. Minden nyelvjárásból, minden vidékről, tatár eredetűek, színmagyarok, kemény kunok, ravasz palócok, bunyikszemű matyók... A fenséges nép, amelynek kezéről az egyik láncot ő reszelte le, úgyszólván a fogával, a magyar nép, amelyet istenien kedvessé tett a világ előtt. Tiszteletet szerezvén neki, mosolyt fakasztván, könnyet csorrantván miatta. Oh, be mennyien is vannak az ő kedves szolgabírái, hajdúi, hogy összeszedték őket, és az állam hogyan sietett hozni, különvonatokon, Dunántúlról, Tiszántúlról. Naiv és okos, drága magyar népem, hogy éltetik a halottat és az öreg királyt...

Csend. Egy szó se hallik. A harangzúgás elült. A nap megy lefelé a Svábhegy fölött. A költő utazóban, a teleszkópos ház árnyékában van már. Az Ezeregy Embert letették az egy öl széles földbe. Azt mondják, nem halt meg! Oktalan vigasztalás, íme hangos, de csak polgárian, képzelőerő nélkül való díszsel eltemették. Vége a legnagyobb, magyar földből fakadt mesének. És hajh, a legtündéribb mesének is a vége az:

Mese, mese, – mess kenyeret!

A JÓKAI FEJE

Mindig arcképfestő szerettem volna lenni. Soha semmi sem érdekelt jobban, mint az a sajátságos szerkezet, amit emberi fejnek szokás nevezni. Egy magas, egy bolond, egy filozóf szempontból nézve az emberi arc: furcsa, komikus a meztelenségében, mulatságos és állati a maga hajasságában. Túlságos komolyan nemigen vehetjük magunkat, ha jól megnézzük egymást. Az én szememben minden emberi méltóság humoros, ha elképzelem a

méltóságos ember kiálló, primitív, szaglászó szervét, az orrot, alatta pedig a szőrpamacsot, amit kacér, földi néven bajusznak szokás nevezni. Így jár az ember, ha az élet fáradsága elvonta belőle a szükséges meleget, amikor elhidegül és megsűrkül belül – egy-egy pillanatra. Az a lélek, amelyet valami tökéletesebb világból hoztunk magunkkal, fölülbírálja és lenézi minden földi jelentkezésünket. És kacag magán az öreg Istenen is, akit nagy ősz szórkerettel alkottak meg a középkori festők. Mindössze néhány női fej van, az ókori görög márványok, a Vénusz és Diána, meg Héra-fejek, amelyekben nem mosolygunk. Nincs az a kijózanodás és nincsen olyan kétség, amiben ezek illúziót ne keltsenek, hitet ne gerjessenek.

Boldog vagyok, hogy a földi arcok tekintetében nekem csaknem állandó illúzió jutott. Kicsiny gyermekkorom óta az volt mindig a fő ambíció, hogy nézzem és lemásoljam, kivonatoljam és sokszorosítsam az emberi fejeket. És jobban érdekel egy uzsoráskodó pesti ügyvéd arca, mint a legistenibb tájék. Az alkusz beesett homlokán a kipomádézott és elválasztott haj többet és változatosabb dolgokat beszél nekem, mint a bordigherai pálmaerdők. Ez betegség vagy hivatás, nem tudom, nem is törődöm vele. Élvezem, és lelkem a kéjtől megremeg, valahányszor új, habár komisz arccal találkozom is. Természetesen, hogy szeretném lerajzolni, kimodellálni és bírni mind, külön. Mert nincs két egyforma arc a világon, hihetetlen és kábító, hogy tobzódik a teremtés ebben, mint bujálkodik a változatosságban. Mit akar ezzel? Piktoroknak, költőknek kedvez, csak úgy mulatja magát? Munkájának lényegébe belenézni lehetetlen, de néha csaknem megsejtem azokat a regulákat, amelyekhez ő is kénytelen hozzásimulni.

Az arcisme – persze, erről kitűnt, hogy számárság. De kell azért valami törvénynek lenni, mely szerint az emberi arc bizonyos belső tulajdonságoknak megfelelő módon jegecedik. Irigykedem az ásványtanra, amelynek legalább egy valószínű fölteve van arról, hogy ez meg ez az elem, ezzel meg azzal a savval csak ebben vagy amabban az alakban jegecedik. A halott ásványt ki tudtuk lesni, és szinte látjuk, mint verekszik, hogy megkapja a maga lelkének megfelelő alakot. Mint küszködik az emberfia a maga arculatjáért: ismeretlen, álom, mese még. Valami kevés bizonyosat csak a festők tudnak erről, leginkább így képzelődöm, ha látok valami feltűnőt, például a Tintoretto karvalyképű dózséit, a Velázquez vékony szájú, nagy állú Innocent pápáját. De törvényt vagy szabályt nem tudnak ők sem, legföljebb egyet, az általánosságot, azt, hogy mindannyian ragadozó madarak vagyunk, vékonyabb vagy vastagabb bőrűek, szelídek vagy vadak. És hogy alapjában minden állat egyforma, akár a Rafael Gyula pápája, akár az állatkerti gnú.

Mégis, külön veszem a Jókai fejét; az emberfejek között, úgyszólván magában van.

Elérzékenyülve állok meg előtte, és amíg nézem, nem gondolok a művészettel. Ha otthon volt, a hálóköntösében, a pompás, de hideg színű bársonyból, mint az élet maga, úgy ragyogott ki rózsás színű mindig friss képe, a legbájosabb férfifej, amelyet sokáig el tudtam nézni, ha nem vett észre, ha szokása szerint, vacsora közben, lenézett a tányérjára vagy lehámozta a kenyereit. (Ez a kenyérhaj volt az én komencióm sok éven át, megettem, és körülbelül így vagyunk mi vele regényírók egyébben is, amit ő meghagyott, azt pusztítjuk.)

A szívem elszorul a képe előtt ezen az igen kicsiny dolgon, hogy soha többé a kenyere hajából nem eszem.

Abba hagyom az érzékenykedést, a közönség, amelyet ő tanított meg humorizálni, mind halkabban bár, míg mindig humorizál. Én nem tudok reá gondolni tiszteletteljes ámulat nélkül, nekem már semmiféle esemény nem imponál, eláraszt a hála és a hódolat. Ami pedig szinte mellékes ama melegség mellett, amely elfog, hogy testi alakját képzelem magam elé.

Az ő feje tisztára az oroszláné, csakhogy a szelíde, aki roppant erejét nem tudja, bárha csaknem minden foga megvan. A jó Istennek tetszett, hogy e kivételes fiát a legnagyobb ellentétekből alkossa össze. Oroszlánfejet adott neki, de csak a feje búbját a szájáig, azon alól a kép egy ártatlan gyermeké. A szemöldökei, azok haragos, komor ívbe futnak és ábrándos szemei az oroszlán szemének csigavonalában fekszenek bent. Az orrának is ilyen csigas rajza van, és ehhez hasonló nincs senkinek, elüt minden emberétől. A patetikus képzelődés, a tiszta ideális érzés, amely földi hüvelyét telíti: valami finom, rajzos, lehetőleg sasorrot kívánt, de a teremtés ezt nem akarta. A költő belenyugodott végre is, mert másképpen igen megelégedhetett vele: ez az orr vigyázott arra, hogy gyomrát el ne rontsa, trüszkölni kezdett, ha már eleget evett. Ezt a kedves, intimusa, furcsa hangot hallok most is. Leteszi a kését és villáját – amellyel szebben a világon banni nem tud senki – és szid bennünket, akik nem eszünk. Zománcos velencei poharába piros bort tölt még – soh'se iszom belőle többé –, és beszél valamit, semmit a máról, mindig a múlttól és a jövőről. Azt hittük nem is ismeri, nem is látja a jelent.

Mint barátjának, Petőfi Sándornak, neki sincs egyetlen egy jó arcképe. Szín és rajz szegény arra, hogy kifejezze őt, aki nagyszerű, mélységes, változatos és szeszélyes, mint tenger, mint asszony. Csak megírni lehet.

JÓKAI – AZ EMBER

Megkérem az olvasót, ne vegye rossz néven, hogy amikor Jókairól való néhány följegyzésemet közreadom: a magam személyét, mint háttért, el nem mellőzhetem. A magam élettörténetén, gondolatain, értelmi és érzelmi vívódásain keresztül láttam és hallgattam őt és az az alak, amely e rendezetlen sorokból önök elé fog lépni, nem a történelem Jókaija, hanem az, akit egy rajongó és hálás, elcsudálkozott, megdöbbentett, majd mélyen elbúsult kortárs rajzol róla. Egy kortárs, aki mellesleg regényírással is foglalkozik és ezért Jókait legelsőbben is mindig mint regényhőst nézte és vizsgálta.

Az első feljegyzésem róla: a hála. Nincs természetesebb, minthogy egy magyar író Jókainak tartozék hálával. De nekem külön, személyes ügyem van vele. Huszadik évemben voltam akkor, és mint közkatona szolgáltam a csehországi Josefstadtban. Sietek tisztázni a dátumot, nehogy összezavarjuk a dolgot. Nem negyvenkilenc után volt, hanem 1884-ben, és nem valami forradalmi tényem miatt kerültem a hírhedt helyre, hanem mert ott feküdt ezredem. Börtönben voltam azért; az nem hiányzott. Csakhogy, amint az epigonhoz illik, a börtön kórházi osztályában feküdtem, ahol fő-, törzs-, ezred- és osztályorvosok gyógyítottak nagyon lelkiismeretesen, és éppen nem szoldateszka gyöngédtelenséggel. Betegségem legfőképpen abból állott, hogy kevés volt a húsom és sok a hajam; ezt hamarosan le is vágták. Mint magyar költőhöz illik, sorvadtam, senyedtem, és hogy ezt cselekszem: élveztem. Napközben fölkésztem a rabkórház magas ablakának párkányára, és onnan néztem a Magyarország felelő jövő felhőket: nem hoznak-e szerelmes levelet? És amit hoztak, éjszaka, gyufagyújtogatás mellett elolvastam. Nappal is elolvashattam volna, de akkor mire jó a rejtelmes éjszaka. Bezárva, eléhezve, a katonai pályára sodortatva, amihez – higgyék el – semmi elhívattatásom nem volt: nagyon boldog voltam akkor. Alkalmatlan érzés! A céljainkra nézve az lenne hasznos és üdvös, ha az öngyilkossággal vívódom, a fehérre meszelt falat vágom ott és akkor. És ebbe az állapotba illeszttem bele Jókait, aki jön, kézen fog és kivezet. Az igazság az, hogy a regényeit olvastam, az általa előírt program szerint voltam szerelmes és reszkettem a gondolat gyönyörétől, hogyha kiszabadulok, mint eszem magam tele magyar hússal és kenyérral, mint házasodom meg, de rögtön... Május volt, de múlt. Siess, menj el tőlem május, jöjjön az ősz! Ostoba fiatalság, amely kergeti el magától az édes szenvedés virágát, harmatos és verőfényes napjait! Mit nem adnék most egy olyan rabkórházban töltött egyetlen napért!

Az ezernyolcszáznyolcvannégybeli mártírnak a börtön színtelen ajtaja megnyílt egy májusi estén. A Jókai nevével nyitották ki. Szokatlan időben egy alezredes és egy ezredorvos jött be a rabkórházba, és az ágyam mellé állottak és megnéztek, kissé csodálkozva, kissé mosolyogva, némileg utálattal, amelynek oka mindjárt kitűnik:

– Maga egy költő? – kérde az alezredes.

– Író. Már kiadtam egy könyvet.

– Tudom! – mondá a jószívű katona, akit azonnal megszerettem. (Kedves, jó emberek ezek a katonák, sohse fogok róluk hiéna-vezércikket írni!)

– Maga művelt ember is. Szépen ír magától. Ezt magáról kérvényben beadta – a Jókai.

Oh, be jól emlékszem! Olyan lett a ványadt, falfehér, vértelen kezem, mint a tűz, úgy elpirultam a boldogságtól és a meglepetéstől. Tehát Jókai tudja, hogy vagyok, sőt azt is, hogy írok, és még arról is tudomása van, hogy itt „szenvetek” idegen földön, a josefstadti híres börtönökben! Ha azt hozzák hírül nekem, hogy a jó Isten, az igazi, az Egy: szólt, direkté König altábornagy szólt: soll mann den gemeiner Alexander Bródy gleich superarbitriren! – isten bocsássa meg, még az sem lep meg úgy, még az sem tesz akkor oly boldoggá, minthogy Jókai szólt. Oly messze és magasban magunk fölött éreztük őt akkor. Ide kell jegyeznem és követelem, hogy ezt a későbbi kor – ha ez írásra rátalál – dokumentumnak vegye –: az ifjúság, aki Jókaival egy korban élt, többnek nézte őt, mint embernek. Azt hittük, több a hatalma, mint az összes királyoknak, és meg voltunk győződve arról, hogy bármelyikünk kedvesének, akármily fiatal és szerelmes leánynak, ha szól, ha csak egy tekintettel int, az ott hagyja kedvesét, hogy az övé legyen...

Elég az hozzá, hogy Jókai csakugyan egy kérvényt írt alá, amelyet személyesen adott át – ha jól emlékszem – József főhercegnek, hogy a szegény josefstadti katona csakugyan beteg és nem szimuláns, renitens, lássák ezt be,

és eresszék haza, nagy hadi tények úgy sem várhatók tőle, ellenben valószínű, hogy sok vad és elegyes történetet fog írni. Itten hamarosan kilöktek a katonaságból, és szállhattam haza. Még tartott a magasban úgy emlékszem, egy-két nap mindösszesen. És ragyogó, nagyszerű hajnal volt, amikor hajóm – igazi hajó – a pesti Duna-parton kikötött. Egyedüli vagyonom: a tartozásom Jókai iránt. Egyetlen nexusom: a hála, amelyet iránta oly erősen éreztem, hogy az égetett. Bűbajos melegséggel! Jó volt a még ki nem épített Duna-parton toalettet csinálni, az arcomat, a kezemet megmosni. (És a kalapomat is, hogy valamivel frissebb legyen.) Három dologra gondoltam: hol fogok tartózkodni, hol szerzek egy szelíd hónapos ágyat – lehetőleg olyan szobában, ahol fiatal házaspár vagy nappali pincér nem lakik – és mint is leszünk azzal a házassággal? Az ebédre, olyan távolra, nem gondoltam. Mindenekelőtt Jókaival és a hálával akartam végezni.

Elég jó ferencjózsef-kabát volt rajtam; mert utazhatik-e másban, mint ferencjózsef-kabátban egy költő. Külsőre nézve tehát vizitképes. Belülről azonban megrendülve és fölizgatva, oly módon, hogy ma sem, magam sem tudom, mint kerültem Jókai elé. Hogy tudtam meg a Kerepes úti lakását – a Fehér Kakasban –, és mint bírtam rá a cselédséget, hogy beeressenek hozzá, akit akkoriban nagyon őrzött a felesége. Néha a benső barátai hetekig nem tudtak hozzá bejutni. De én ott voltam előtte. Az első benyomásom nála az, hogy nagyon-nagyon magas. Nem volt hálóköntös rajta, pedig – tudtam – otthon mindig azt viseli. Egy sötétkék, úgynevezett Kamgarn szalonkabátban ült az íróasztala mellett. Nagyon meglepett, hogy polgári ruhában láttam. Már nem tudom, mit, mitnem kívántam volna a ruházódása tekintetében; bizonyos, hogy nem lep meg, ha házi aranykoronát tesz rá a fejére.

A hálát és a köszönetet hamarosan élcre fordította, de nem azért, hogy végezzen velem, és elküldjön. Az írásait nézte – rám nem tekintett –, de azért beszélt hozzám, olyan hangon, amelynek szépségével csak írásainak édessége ér föl. Az élő hangja talán még szebb volt, és milyen lett volna a regényeinek a hatása, ha elmondja!

Nem szégyenkezve vallom be, hogy el voltam káprázva és meg voltam zavarodva, és nem emlékszem, miket beszélt. Néhány sor – ceruzával írott – jegyzetem van azonban erről az időről. Íme:

Jókainál voltam, először. Megköszöntem neki a jóságát, és arra kértem, hogy tetézz. Csak később akarok író lenni. Egyelőre hivatalnok, mert meg akarok élni másodmagammal. (Róla volt szó, ama bizonyos Szidiről, kinek, hogy dedikálhassam, első könyvem megírtam.) Jókai nem mond ellen sem a tervnek, sem a házasságnak. Levelet kértem tőle egy angol biztosítótársasághoz, hogy azok tegyenek meg levelezőnek. Angolul majd megtanulok.

– Kinek írjak? Nem ismerem azokat a biztosítókat! – mondja Jókai, és azzal már be is mártja a tollát egy tíz krajcáros, közönséges, violette-tintás üvegbe.

– Ismerik azok Móric bácsit! – feleltem én kissé szemérmetlen lélekjelenléttel, amelyet nagy szerelmem és kicsiny kezem igazol és kiment.

Megírta a levelet, hosszan, nagyon melegen. Másnap elvittem a Gresham igazgatójának, aki háromszor is meghajolt a levélnek. Megígért mindent, kilátásba helyezett mindent. Azonban negyednap és sohanap föl nem ment hozzá. Hiába fárasztottam Jókait.

... Kerültem is vagy három esztendeig. Amikor újra meglátogattam – valószínűleg azért, hogy megkérjem valamire – nevetve szólt:

– No, biztosító, no házasadó! Ugye nekem volt igazam, amikor a levelet nem akartam megírni!

SZERELMEK

E jegyzetek során ki fog tűnni, hogy Jókai nem volt az a kék szemű szőke ábrándozó, amilyenek mások – de olykor mintha maga is – szerették volna feltüntetni. Ama szőkék közül való, akiknek a temperamentuma a sűrűvérű fekete embernél is nagyobb. A titkolózás kényszerűsége csak mélyíti és telíti a vérmérsékét. Mondják – akik joggal és nem alaptalanul beszélnek –, hogy a regényírónak gyámleánya iránt való szerelme olyan erőteljes és romantikus volt, amilyenek Shakespeare szokta festeni fiatal hőseinek isteni örültségét. Jókai és gyámleánya, Lukánics Ottilia egy városban laktak, mindennap érintkezhetek – és alkalmasint érintkeztek is egymással –, mégis a szigorú és komor házasságban élő férfiú mindennap hosszú levelet írt a kisleánynak. Az akkori időben írt forró regényeit folytatta a levelekben, vagy a leveleknek folytatásai és kibővítései voltak a regényei? – ezt az életrajzíró kutassa ki, és állapítsa meg. Én csak azt tudom, hogy a gyámtyának gyámleánya iránt való szerelme, az író szívének és művészetének történetét évekig lefoglalta a maga számára. Ha a leveleket megtalálnák valahol,

meglenne a kulcs és a mérték ehhez az időhöz, melyet a Jókai legboldogabb és legférfiasabb korszakának lehet tartani – messziről, ma. Akkoriban keveset tudtak róla.

Prielle Kornélia, az az asszony, aki mindig mindent tudott, úgy gondoltam a legbiztosabb fórum, ahol fölvilágosítást kaphatok a kérdésre, hogy és mint gondolkoztak a gyámapáról és gyámleányáról. Alkalmam volt e nagyszerű művésznővel – és mindörökkön örökké bájos nővel – e tárgyról beszélgetni. Az Adria partján – Szegő doktor magyar szanatóriumában – tolószékében előre hajolva, az ok nélkül a parthoz törekvő hullámokat nézve, mosolyogva emlékezett a nagy szerelemről:

- Sejtettük, na kicsit tudtuk is!
- Szép férfi volt akkor Jókai?
- Szép? Deli és sugár volt, bájos és férfias.
- És Ottilia?
- Szőke, nagyon is szőke. Nem soroltam volna a határozottan szépek közé.

Mintha tegnap lett volna az egész, úgy beszélt Prielle Kornélia a harminc év előtti dolgokról. De olyan vigyázatossággal és diszkrécióval, mintha gardírozná a szerelmes pár érdekeit, de egyszersmind óvna a Laborfalvi Róza jogos hiúságát. A nagy, a szigorú, a hatalmas Róza megcsalott – ez a legkeservesebb, legsértőbb, de egyszersmind a legértékesebb a szintén nagy, de elnéző és szelíd pályatárs előtt. Szeretett volna beszélni róla, de, istenem, ne bántsuk a szegény Rózát, akit bizony megcsalnak, elég baj az neki még most is, amikor már por. De egy asszony pora!

Egy másik forrásom szerint Laborfalvi Róza el akart válni Jókaitól, amikor megtudta a dolgokat, és csak nagy kérésre maradt vele együtt. Ki volt az áruló? Bizonyára asszony, aki a feleségnek elvitte a férj leveleit, amelyeket gyámleányához írt. Csakhogy a levelek akkor már egy hagyatékhoz tartoztak, Lukanics Ottilia – egyébként egy szabadsághős árvája – meghalt tizenkilenc éves korában. A poétikus tüdőbaj vitte el a költői lényt, akinek szenvedélyes és szenvedő alakjára rá kell találnunk a sok Jókai-regényben. A nő ez, aki a férfiúért mártíromságot szenved, annak feláldoztatik. Később, sokkal később jönnek ama démonikus hölgyek, akikért viszont bizonyos kéjvágygal áldozza föl magát a férfiú. A közéletben és a családban mindig békepartí, a nyugalmat és a tiszta helyzeteket oly igen nagyra becsülő Jókai: íme alattomban mindig forró viharok közepette élt, képzeletnek bájos parkjában titkon vad részletek voltak, abban pázsitpad helyett sírköveken ültek, és a szökőkutak vért lövellő forró szívek.

*

Amikor én Jókai közelébe kerültem: ő már az öregembert játszotta, és szerelemről – beszédben – bizonyos kicsinyléssel nyilatkozott:

- Boldogság, fiataloknak való!

Írásaiban azonban tovább folytak a pokolian szenvedélyes és mennyei módra ideális szerelmek és szeretkezések, amelyeket pusztán emlékezésből – gondolom – aligha lehet megírni. Amennyire a tisztelet megengedte, mondjuk – mert nem emberi kíváncsiságból, hanem a pszichológus író érdeklődéséből – egy-egy erre vonatkozó célzást engedtem meg magamnak. Valamelyik este Tolsztojról volt szó, akinek egy aggastyánkori munkájában a nagy szerelmi jelenet úgy van megcsinálva, hogy annál tüzesebbet, frissebbet húszéves fiatalember sem írhat. „A messziről való emlékezés” – említettem Móric bácsinak – „akármilyen zseni agyában támad is fel, nem elegendő az ilyesmi megírásához, kell, hogy még más valami, a vér is feltámadjon?”

Kémlélődve néztem rá, ő meg – úgy képzeltem akkor – elvörösödve szólt:

– Kell a! Hogyne kellene! Ti kisiskolások, zöld csőrű gyerekek, mit tudtok ti a szerelemhez. Mi másképpen, okosabban élünk. Mi férfiak maradunk halálunk órájáig. Én...

Nem folytatta. Nyilván arról akart beszélni, amit egy öreg és bizalmas barátjának valamivel később mondott. Arról, hogy neki, körülményeinél és élete módjánál fogva nem volt sok része az úgynevezett igazi szerelemben, és ezért szíve sokáig szokatlanul rugalmas maradt. Máskor egyszerűen visszavonta ezt az állítását és úgy tüntette fel a dolgokat, mintha egész életén át, platonikus érzésen kívül, mást nem táplált volna soha. Öreg korában hangulatok szerint volt öreg vagy fiatal, amiben még nincs semmi feltűnő. Feltűnő volt néha ebben az időben – de, mondják, régebben is – a törekvés, hogy szerelmi életéről senki se tudjon meg semmit. Szemérmes volt,

titkolódzó volt, és nagyon ügyelt arra, hogy a félisteni pózában, amelybe nemzete – és felesége, Laborfalvi Róza – belekényszerítette, valami földies vagy közönséges mozdulaton rajta ne kapják. Regényeinek istenien örületes szerelmi evolúciói, úgy lehet: e visszafojtott szerelmi élet vulkánjain épültek föl. De a következtetéseket, keresgéléseket és a lélektani analízist hagyom az életrajzíróknak, hadd jegyzem föl csak azt, amit keveset bizonyosan tudok.

Bizonyosan tudom, hogy amikor már hatvanéves rég elmúlt, szemei mindig fölcsillantak, valahányszor fiatal hölgyek megcsókolták a kezét, amelynek frissességére, szépségére ő maga is sokat adott. (Negyvenéves hercegnőnek festett ilyen kezét Van Dyck.) Ha nagyobb szabású vacsorán dekoltált ruhába öltözött hölgyek ültek mellette: vigyázva, félénken, szemérmesen mind csak maga elé nézett. Élete utolsó éveiben ez a viselkedése ugyan csak megváltozott és az utolsó esztendőben, amelyet közelében töltöttem: ugyancsak megszemlélte ezeket a hölgyeket, tréfálkozott ugyan, de elpirult. Ebben a korszakban, az ő kedvenc témáját, kopasz koponyáját és parókáját nem variálta és viccelte többé. Sőt egy alkalommal megharagudott azokra, akik arról a hajról beszéltek, amely van és amely nincs.

– Borbélyok közé jutottam! – mondá idegesen.

Nekem feltűntek e szokatlan föllobbanások. Akkoriban beszéltem is róluk, most többet nem, bárha nem volna okos elhallgatni egy jellemző szót is, amit mondott. Most friss és élénk minden emlék, elbágyad és elpállik, ha várunk vele. A kötelesség több tapintatosság így válik az irodalomtörténettel szemben elkövetett bűnné. S igazán, őszintén sajnálom, hogy a Jókai auktoritása és a kegyeletnek hamis érzése és még hamisabb értelmezése: nyomást gyakorol rám. Nem tudok – vagy még nem tudok? – bizonyos lélek- és élettani titkokról beszélni, amelyekkel utolsó korszakát, ha csak egy kissé is, megvilágítsam. Tegyük mások.

A PÉNZHEZ VALÓ VISZONYA

Mikszáth írt Jókainak a pénzhez való viszonyáról, és arról, hogy Jókainak csak megközelítő fogalma volt a pénz értékéről. Nábobok sajátsága ez és nem anekdota, hanem igaz történet, hogy a leggazdagabb Habsburg, Albrecht főherceg, egyszer egy száz forintost küldött a leányának, mint becses és nagy születésnap ajándékot. A Mikszáth elbeszélése nekem is eszembe juttat néhány jellemző adatot arról, hogy Jókai, akinek szenvedélye volt a matézis, sem krajcárokkal, sem forintokkal számítani nem tudott. A pénz, a valuta, csak fogalom volt neki, kisebb és nagyobb, de nem reális kicsinysége vagy nagysága szerint, hanem amint fantáziája ez illető summát, színe vagy formája szerint alkalmazta. Egyszer igen vidáman jött haza a klubból, és a vacsorához ülve szolt:

– No gyerekek, egy darab időre nincs pénzre gondunk!

Ezen az estén huszonkilenc forintot nyert tarokkban Tisza Kálmántól.

– Megöltem, kifosztottam őket! – tette hozzá gonoszkodó triumphussal.

Nem értette, eldobálta a pénzt, de tisztelte, mert rendkívül izgatta a képzelőerejét. Soha le nem mondott arról a reményről, hogy gazdag ember legyen, de hogy mire legyen jó a gazdaság, azt nem tudta megmondani. A maga személyére puritán volt, étkezésben, ruházkozásban, még kocsiiban is. (Parasztlovon, vaskereken járt.) A Sváb-hegyre, a szőlőjére nem sajnálta, hanem arra sem valami arányosan töltött. Olykor sokallt egy forintot valamely szükséges tatarozásra, egy más alkalommal meg lúgast csináltatott vasból, véges-végig az egész szőlőn és ez a luxus, helyesebben ötlet belekerült néhány ezer forintjába.

Soha könnyebben és furcsábban pénzt kiadni nem láttam. Igaz, hogy a pénz nem jól, vagy helyesebben: különösen állott a kezében. Másnál természetes mozdulat az, ha egy pengőt fizet, vagy akármennyit vesz a kezébe.

Az emberhez a pénz már hozzátartozik, mint a ruha. Hogy Jókai pénzt hord a zsebében, ez valahogy nem volt természetes. A királynál sincs, legfeljebb néhány arany. De neki tárcája volt, nagy is, kicsiny is. Mindkettőt bizonyos gyönyörűséggel nyitogatta ki. Személyesen szeretett borraivalót adni. Egyszer Komáromba ment, hajóval. Nem tudom miért, valami nagy okának kellett lennie, nem kocsi ment az állomáshoz, hanem gyalog. Kínálkoztam, hogy elkísérem. Sem a kíséretést, sem ha más bort tölt neki, nem szerette, mégis ezúttal vállalta, hogy a Duna-partig vele menjek. A leányának egyik cselédje lehozta az emeletről a kis kézi kufferét, annak adott egy ezüst forintot. A kapuban átvette a kuffert az inasa, és hozta az állomásig, onnan hazaküldte és adott neki egy ezüst forintot. A partról a hajóra, aki bevitte a táskát, az is kapott egy forintot. Bent a hajón, a pincér, akinek

őrizetére bízta, szintén kapott egy ezüst forintot borraivaló előlegre. Azt hiszem, Jókai volt az, aki még a Lánchídon, a vámszedőnek is adott borraivalót.

A nagyobb pénzzel sem bánt csínján, de a képzeleti itt már nem vették figyelembe az osztrák–magyar bank jegyzéseit és értékelését. Amikor Róza leányát férjhez adta Feszty Árpádhoz – az esküvő Fiumében volt – egy kis intim kör számára csapott olyan nászvacsorát, amely sok száz forintjába került. Az új párnak, akik nagy olaszországi útra voltak indulóban, egy zacskó aranypénz adott. Persze, hogy nem bankót, hanem aranyat, nem tárcában, hanem zacskóban!

– Adtam nekik pénzt az útra, hogy legyen! Egy zacskó aranyat adtam nekik! – mondá önérzetesen. Az összeg százötven frank volt, csakhogy aranyban, csakhogy zacskóban!

Ha volt valaha ember, aki elhitte, hogy a pénz valóban fiadzik a zacskóban, az arany párizik, szül és sokasodik: ez az ember az egész világon csak az egy Jókai lehetett.

EGY LEVÉL

Az olvasó el ne unja ez aprólékos jegyzeteket, de ha Jókairól van szó, nemigen tudunk disztíngválni: a legaprólékosabb dolog is, amely reá vonatkozik: az én szememben fontos.

Említettem már, hogy a pénz, mint fantasztikus fogalom és a gazdaság, mint romantikus eszme rendkívül érdekelte. Papirosai között igen sok számítást találhattak képzelte meggazdagodásokra vonatkozót. Kedves számfejtése volt az is, hogy mit, mennyit keresett amióta él, mennyi volna az együtt, és mit cselekednék, ha el nem éli és el nem fizeti mások helyett. A váltó, a váltó! Nem hiába olyan rejtelmes, veszedelmes és regényes ez a keskenyre vágott nevezetes papír: Jókainak igen sok ügye-baja volt vele. Különösen a mások váltóival, amelyeket hűségesen és állandóan fizetett. Egy időben iparszerűen hamisították a nevét ama hosszúkás cédulák alá. Az eset – természetesen – mindig tragikus, kivételes volt az ő szemében: megbocsátott, együtt sírt a hamisítóval és fizetett. Becsületes, rendes zsirója is szép vagyona került, ezt emlegette is, de nem haragosan. Azt a nagy summát, amelyet Váradi Gáborért fizetett, sokszor emlegette, mert a kedves házáat kellett eladnia miatta.

Az anyagi ügyeket mégis sokszor nagyon komolyan vette. Főképp akkor, ha fantasztikus háttérük volt. Több példám, de csak egy-két feljegyzésem van erre vonatkozólag. Íme:

Palermóból, a szicíliai kiállításból hazajövet, egy estén említtem Móric bácsinak, hogy ott a kiállítás nagy rondóján kis petróleumvasút jár, nagyon helyes és kényelmes alkalmatosság, a publikum nagyon kedveli.

– Móric bácsi – szólok –, mi most építjük a nagy kiállításunkat, hát ha mi is csinálnánk ilyen kis vasutat.

– Ahhoz koncesszió kell! – felelt Móric bácsi, és a tekintetével nagyon megdicsért; mintha azt akarná mondani: ejnye, be találékony és okos fiú!

– Váltunk koncessziót. Sok pénz lehetne keresni.

– Temérdek. Nagyszerű üzlet. Nekem az ilyesmiben szerencsém van. A pesti villamos vasút gondolatát is nekem mondta el először Balázs, aki megcsinálta. Csak nem szabad szólni senkinek, az ilyen ügynek mélységes titoknak kell maradnia az utolsó pillanatig. Egyszerre kipattantani. Írjad meg a kérvényt, holnap, már ma, tegnap, azonnal fogj hozzá.

– Az éjjel megírom, reggel behozom.

– Én meg délben beadom!

A kérvényt nem írtam meg, ő nem adta be, és nem beszéltünk róla többet.

Nem mondhatnám, hogy valami nagy állandósággal ragaszkodott volna a hirtelen meggazdagodás körül támadt ötletekhez. Meglehetősen izgatta Monte-Carlo. Szeretett róla olvasni és hallani, beszédet. A napilapok mindenféle rovatából, amelyet különösen kedvelt, kivette a játékbankra vonatkozó eseteket, és elmondta, néha kissé kiszínezve. Egyszer engem nagyon megrótt, mert visszaadtam a banknak, amit elszedtem tőle.

– Mert rendszertelenül játszol, mert az arannyal hidegen kell bánni, mint a nőekkel! – mondta, így vagy ilyenformán.

Az eset annyira izgatta, hogy még levélben is megírta Budapesttől távollévő leányának, akinek szívességéből közlöm a néhány sort, nemcsak azért, hogy eldicsekedjem vele, mert levélben írt rólam, hanem azért is, hogy az írás többi tartalmából az olvasó meglássa: mennyire naiv volt Jókai, hogy hitt a színházdirektoroknak.

A Levente darabomat már megküldte hozzám az igazgatóság. A színre alkalmazással meg vagyok elégedve, a kiállításban minden meg lesz téve, amit a munka megkövetel, dekorációk és jelmezek tekintetében, s az ensemblekben. Zene is lesz hozzá Szabadostul. A próbákra el fogok járni.

Bródy Sándor már hazaérkezett a Riviéráról viruló egészségbe. Egy este nyert Monte-Carlóban 14 ezer frankot, másik este aztán elvesztett 13 ezret.

Íme, a Leventére már készültek akkor a Nemzeti Színházban, már készült a szerző a próbákra, amelyek meg sem kezdődtek soha. Mint egy kezdő író, úgy hitegették és bolondították.

JÓKAI KARÁCSONYA

Jókait új családja Nizzába vitte. Valaki, a magyar földön a legkülönb, legnagyobb és legszeretetteljesebb szív: mesze földön járt, haza sírt. És amikor megjött az este a Promenade des Anglais valamely penziójában, egy kozmopolita zugban, papírból készült karácsonyfa alatt, csodálkozva nézhetett itt maga körül: „Hol is vagyok, hová is kerültem? Azt mondják, itt meleg van?! A sárga viola virít az utcán decemberben is, cukrozott és illatos ibolyától kék a boltok kirakata, a narancs gyümölcsözik, a pálma hajladozik a decemberi szellőben, és én arra gondolok: ködös, nyirkos, szintelen, dísz és lom nélkül való országomat, ha még egyszer látnám. Adjátok nekem vissza pesti szobámat, emlékeimet, írásaimat, a szíveket, amelyek felém dobogtak, adjátok nekem vissza ismerős és forró dicsőségemet!”

Mi, íme, sírtunk – helyette is, önkényesen – hogy karácsonyeste lett, nélküle, idehaza. És ő, a kokottok, halálos betegek és játékosok városában egyedül. De vele volt új családja, akiket – mondják – szeretett. Ezek, mert aszszonyok, színművészek, egy különösen erőteljes, vállalkozó és vakmerő rétegből kerültek föl hozzá: bizonyosan gondot viseltek rá és biztosan gondoskodtak arról, hogy a kedélyek kedélye el ne boruljon e napon. Mámoritó, bódító, de megifjító ötleteik között vajon nem akadt-e ilyen:

– Monte-Carlóba megyünk, ott most kevesen vannak, nézzük milyen az élet a játékbank körül, karácsony éjjel!

És az örökzöld fák között, melyek gallyait az öngyilkosok gyakori terhe lefelé hajtotta – az elcsendesedett kokottok sorfala között elhaladván, az egzotikus kék égben körülnézett a költő, és kereste a magyar csillagokat: „Hol a Göncölszekér, a Medve, nem látom!”

– Ugyan, menj a te magyar csillagaiddal. Azt hiszed, gondolnak rád odahaza azok? Örülj, hogy itt vagy, otthon fáznak, fagyoskodnak; rossz nekik. Itt fehér blúzban járok, szabadban nőtt rózsát tűzhetek a hajamba, friss datolyát ehetek reggelire és nem paprikás szalonnát.– Egy kis paprikás szalonnát, ha csak egy ujjnyit is...

– Hallgass. Egy hercegnőnek – otthon – nincs toalettje, mint ennek az angol demimondénak itt!

És hallgatott a költő. Nem jobb-e, ha mi, legkisebb és legméltatlanabb öccsei is elhallgatunk?

Bródy Sándor: Rembrandt fejek, 1910

SERFŐZŐ SIMON EGY KISREGÉNYE: FÉSZEKHAGYÓK

A gyorsuló időben Serfőző Simon köteteinek a kiadása is dinamikus lett. 2009-ben a Széphalom Könyvműhelynél jelent meg Fészekhagyók című könyve, korábban már kötetekben is publikált elbeszéléseivel, valamint a kötet címét is adó kisregénnyel.

Jelen írás keretében most a tizenkét novellával nem foglalkozom, ez egy másik írás tárgya legyen inkább. Csak annyit, hogy az itt közölt művek nem változtatják meg képünket írónk epikai értékeit illetően, mindössze azok megerősítéséről van szó. Újfennt meggyőződhetett az olvasó arról, hogy Serfőző Simon elbeszéléseiben a legnevesebb magyar hagyomány útját járja, hűséges követője a huszadik század realistának nevezhető szerzőinek, ahogy korábban is szó esett róla, talán elsősorban Móricz Zsigmondnak. Ez nem jelenti azt, hogy például Németh László vagy Kodolányi János novellisztikája ne hatott volna rá, ugyanakkor az is biztos, hogy az évek során kiküzdött magának egy, csak rá jellemző hangot az epikus műfajokban is.

Ebben a kötetben példásan egészíti ki ezt a világot a Fészekhagyók című kisregény. Tulajdonképpen a Gyerekidő című regénytrilógia folytatása ez a mű, hasonlóképpen az önéletrajz elemeiből táplálkozva. „Ez a kisregény a kezdeti pesti éveket tárja elénk. Az albérlőt, a munkásfiút, a társára találó szerelmezt.” (Vasy Géza: Serfőző Simon pályaképe, i. m. uo.) Úgy is mondhatjuk, hogy az eszmélődés korszaka a mű tárgya, a fejlődésrajz újabb mozzanataival. Ám álljunk meg egy pillanatra a címbe emelt szó elsődleges jelentésénél! Mit jelent a „fészekhagyó” szó? Az ilyen madarakkal szemben a fészeklakók általában csupaszon, fejletlenül látják meg a napvilágot, és rászorulnak anyjuk segítségére. Fákon fészkelnek, így viszonylag védettek a ragadozóktól. És mi a helyzet a fészekhagyókkal? Az ilyen fiókák a kikelés után követni tudják anyjukat, és önállóan táplálkoznak. Az első időkben tehát életképeesebbek. Közéjük tartozik a nyári lúd vagy a fogoly.

Nem szeretnék persze ornitológiai fejtegetésbe bocsátkozni, csupán azért említettem meg mindezeket, mert egy irodalmi műben sincsenek véletlenek, s nincs véletlen a címadásban sem. Ez a cím természetesen arra is utal, hogy az életképességet, a felszínen maradást hangsúlyozza. Így kezdődik a történet: „Csupa fül volt mindig. Még a szájával is hallgatta, amit a felnőttek mondtak. Rá is szóltak néha, hogy csukja be, mert huzat van. Mindjárt becsapja az ablakot. Jól kinéznek, ha kitorik: vihetik beüvegezni.” Már itt is láthatjuk, hogy a korábbiaktól eltérően ebben a kisregényben az elbeszélő személye újszerű: egyes szám harmadik személyű az elbeszélő hangja, nem az egyes szám első személy dominál. Mindennek természetesen oka és következménye van. Itt a kívülről érzékelteti ez az eljárás, azt a fajta fölülemelkedést, ami sokkal inkább sajátja az epikának. Visszatérve a cím tartalmára: az életképességet hangsúlyozza ezen a módon az író.

A kívülről persze csak részlegesen mondható, hiszen az író „személyes érintettsége”, az egész életmű ismeretében vitathatatlan. Ami a történetet illeti: tizenhat esztendősen, Pesten egy rokon asszonyhoz, Piros néjéhez kerül albérletbe. Meglehetősen nyomorúságos körülmények között él és dolgozik segédmunkásként. A szegénység a városban persze más, mint otthon volt. Itt viszont az első időkben egyáltalán nem mozog otthonosan. Az új helyzet idegen számára, és rossz közérzetét erősítik a munkahelyi viszonyok is, hiába protezsáltja Kopasz Imrénnek. Egy jellemző részlet ebből az időből: „Mikor megszabadult a porta éber őretől, a nyomasztó érzések annyira eluralkodtak rajta, hogy nem arra indult el, amerre kellett volna. Majdnem el is tévedt. Úgy kellett a harmadik utcából visszafordulnia, amerre már járda se volt. Csak sár, csúszós latyak, az fröcskölt a kerítések mellett.” A rövid környezetrajz pontos tükrözi a fiú lelkiállapotának, annak az állapotnak, ami ezen a kényszerpályán jellemzi. Nem véletlen, hogy egyik recenzense pusztuló világról ír, miközben megjegyzi: „Ahogy a kisgyermek a felnőtté válás folyamatában egyre jobban felismeri az események mozgatórugóit, úgy komorodik el az elbeszélés hangütése is. A távolról az ígért földjének tetsző nagyváros kínálta lehetőségek jóval szerényebbek és nyomasztóbbak, mint azt elképzelte, de a visszatérés immár elképzelhetetlen. Egy egész nemzedék tragédiája ez.” (Sz. N.: Egy pusztuló világ gyerekszemmel. Heti Válasz, 2009. 09. 20.)

Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy valódi „fészekhagyó” ő, azonban teljesen még nem képes az önálló életvitelre. Éli azoknak a kemény életét, akik a fővárosi albérletekből albérletekbe és a fűtetlen, lepusztult szobákba

vándorolnak, és kis túlzással azt is mondhatjuk, hogy a város kitaszítottjai közé tartoznak. Hősünk egy idő után Piros nénjére sem számíthat, és éppen az asszony keres neki új helyet, ezzel mintegy kiadva az útját. Persze előbb-utóbb azért mégiscsak berendezkedik az új és idegen környezetben, hiszen a fiatalság ereje hajtja előre. Közben ugyanakkor számos embertelen helyzet is vár rá. Ismét egy jellemző részlet a kisregényből: „Elment a sarokig, aztán a másikig. Kivert kutyának érezte magát, amelyiknek nincs gazdája, se egy vacca, ahová elhúzódhatna. Vacogott a hidegben. Úgy össze-összekoccantak a fogai, hogy szinte belesajdultak.” Megfigyelhetjük azt is, hogy a novellák világától némiképp eltérően itt jóval elmélyültebb a főhős személyiségrajzának bemutatása. A műfaj természetéből következően részletesebb, elemzőbb sok-sok részlet. Ily módon a történet is összetettebb, a cselekményszövés gördülékenyebb. Éppen a műfaji különbségekre mutat rá Bereti Gábor is a műről szóló recenziójában: „A kisregény novellához hasonló minőségű megformálásához a szerzőnek másfajta képességeit kellett mozgósítania. A különbséget a novellaszerkezet eredendő horizontalitása és a kisregényszerkezet vertikálitása közötti eltéréssel érzékeltethetjük. ... a kisregény kompozíciójának egy állandó mozgásban levő hierarchikus rendszer egyensúlyi állapotának kell megfelelnie...” (Bereti Gábor: Serfőző Simon: Fészekhagyók. <http://www.kortaronline.hu/1004.bereti.htm>) Úgy látjuk, hogy ezeknek a műfaji feltételeknek ez a kisregény megfelel.

Egy, a fiú sorsát és helyzetét jól jellemző pillanat, amelyben új albérletében hajnalban kel föl (a főbérlok nem kis bosszúságára...), mivel ébresztőórája sincs, és túl korán próbál bejutni a munkahelyére, ahol aztán lebukik a portárs előtt, és menekülni kénytelen. És mindez azért, mert melege vágott... A fentiek mindenképpen új vonást jelentenek, például a korábbi, Gyerekidő című regénytrilógia világához képest is. A kisregény némiképp köztes (a novella és a nagyregény közötti) állapotának megfelelő az írói eljárás. Egy, a főhős számára nagyon is meghatározó életszakaszt mesél el, s úgy, hogy közben mindez az egész életre, az egész sorsra vonatkozik. Szerepük van ebben a gyerekkori élményeknek, azonban fölsejlik néhány vonásában a bekövetkező jövő is.

Vannak ebben a kisregényben visszatérő elemek is. Például az, hogy az apa nem volt hajlandó belépni a termelőszövetkezetbe. Mindez itt akkor kerül elő, amikor a fiú – háromhetes kihagyás után – újra hazamegy a szülői házba, ahol egyébként először csak a kutya fogadja. Most a tsz-szel kapcsolatban annyi a különbség, hogy az agitátorok erőszakkal és leitatással kicsikarják az apából a belépési nyilatkozat aláírását, ám a férfi később nem veszi föl a munkát a szövetkezetben. Így tiltakozik a kolhozosítás ellen. Serfőző leplezetlenül ír a korszak kegyetlenségeiről. Ezt megtette máskor is, de talán ebben a kisregényben a legplasztikusabb és legérzékenyebb az írói eljárása. A beszolgáltatásokról, a hatalom rabló gesztusairól. A fiú családjától is elvitték például az egyik tehenet és a szekeret.

Az is sajátossága a kisregénynek, hogy a cselekmény ugyan megy a maga útján előre, ám időnként megszakítják a múltból föl villanó képek, történések. A modern próza jól ismert eljárásával, az idősíkváltással is él tehát Serfőző Simon. S amikor otthon a fiú találkozik anyjával, szembesül a súlyos gondokkal, és nem akarja terhelni őt a saját problémáival. Úgy találja szembe magát a diktatúra természetével, ahogy annak idején Csoóri Sándor is megírta híres, Illyés Gyulának szóló levelében azt, amit szülőfalujában, Zámolyon látott. Arról, hogy mit műveltek Rákosiék a parasztokkal, a falu népével. Serfőző itt mindezt a kisregény természete szerint teszi meg, beépítvén a dokumentatív eszközöket.

És az is fontos, hogy egyre jobban látni: szerzőnk életműve egységes. Olyan értelemben, hogy a műnemek és a műfajok egyedi jegyeinek, szabályainak megfelelően működik, de az érintkezési pontok a döntőek. Műnemtől, műfajtól függetlenül.

S az első rész vége felé megjelenik a szerelem is a fiú életében. Ám – és ez milyen jellemző a korra! – ez is veszélyeket rejt a számára. (Bár pl. a féltékenység nem korfüggő!) Mindenesetre itt, ebben a kisregényben életveszélybe is kerül a vonaton, amikor Topa Imréék megtámadják szerelme miatt. Hősünk azonban elszánt: „A fiú közben fogta magát, s átment egy másik kocsiba, ahol többen is gubbasztottak az üléseken. Lehuppant közéjük abban bízva, hogy itt nem érheti baj. De ha érné is később, gondolt bele, otthon a faluban, vagy bárhol, ahol véletlenül összetalálkoznak, Rebikéről akkor se mond le. Történjen bármi. Ebben biztos volt. Inkább meghal.” Szinte romantikus ez a hevület, ez a szenvedély. Mindenesetre a jövőre erőt adó.

Aztán a második rész másfél esztendővel később játszódik. Sok minden megváltozott időközben, például nem kell többet tartania Topa Imrétől, és a munkahelyén is egyre otthonosabban mozog a fiú, egyre közelebb kerül sorstársaihoz. „A mozaikszerű visszaemlékezésekből összeálló pannó egy küzdelmes kornak szerelemmel,

vereségekkel és sikerekkel átszótt képét tárja elénk. Az életmódváltás korszakos feladatának politikai hátországa is fel-felvillan.” (Bereti Gábor i. m. uo.) A visszaemlékezések szervesen épülnek be a szerkezetbe, mondhatjuk, hogy harmonizálnak a jelen történéseivel. S ez utóbbiak közül számos pozitív fejleménynek is tanúja lehet az olvasó. Sorstársaitól tehát már nem választja el semmiféle szakadék. „A szíve mért nem azokhoz húz, akik az irodákból sunnyognak közülük, akikről azt sem tudni, mit akarnak? Csak azt lehet észrevenni, hogy feljűk fordítva állandóan a fülük, úgy hallgatóznak. Biztos, hogy pénzt kapnak érte. Többet, mint akik dolgoznak. Vagy nem azért teszik? Besúgni szeretnek csak? Ártani másoknak? – A szagukat se bírom – hallotta valakinek a szájából.”

Az irodán dolgozók így lesznek a hatalom emberei, akiktől egyre távolodik a fiú. Közben földéződnek az 1956-os forradalom és szabadságharc napjai is, amikor ugyan ő nem vállalt (életkoránál fogva nem is vállalhatt) fontos szerepet, de ott volt egy-egy gyűlésen. Ez is a Bereti Gábor hangoztatta politikai hátország része. Az akkori élmények és az emlékek is táplálják a Fészekhagyók főhősének személyiségét, annak szemmel látható gazdagodását. És azt is láthatjuk, hogy ez a kisregény üde színfolt abból a szempontból is, hogy a munkásábrázolás új dimenzióit mutatja föl, mindenféle szocreál és sematizmus nélkül.

Figyelemre méltó a szerelmi szál érzékletes beépítése is. Előbb-utóbb Rebikével összeköti az életét a fiú, egy, a korábbiaknál normalisabb pesti albérletben. Ritka pillanata ennek a prózai életműnek, ahogy elbeszéli írónk a szerelmi beteljesülés pillanatait, amelyekben mindkét ember igazán kiteljesedhet, és olyan magaslatokra juthat fel, amit csak a szerelem teremthet meg mindenkinek. „Aztán már csak feküdtek egymás mellett. Közben eszébe jutott a fiúnak, ami egyszer álmában, első szerelmeskedésük után történt. Akkor még a mostaninál is hatalmasabb érzés kerítette hatalmába. Nem csak ölelte, hanem szinte gyömté, teperte maga alá a lányt, aki nem tiltakozott ellene. Karját széttárta, hogy azt tegyen vele, amit akar.”

Persze ebben az időben is jönnek újabb akadályok, a hivatali ügyintézésel kell például szembesülniük. Azzal a világgal, amelyben nem a tiszta emberi érzések uralkodnak, amelyben a hazugságok határozzák meg a hétköznapok történéseit. Ezekkel szemben küzd a két fiatal, a szebb jövő reményében. Jól látja Bereti Gábor, hogy: „A kisregény fiatal hőstét választójain, hányattatásaiban a bensőjében élő, s őt mindvégig elkísérő lelkiség igazítja el. Ez a tanyavilág küzdelmes közegét magában hordozó, ez a természettel és társadalmi környezettel a maga igazságkereső küzdelmeit vívó értékrend válik magatartása kulcsává.” (Bereti Gábor i. m. uo.) Más szavakkal azt is mondhatjuk, hogy az oly sokszor hangoztatott gyökerek és a hűség viszik előre mind az író, mind kisregénybeli hőstét, némiképp alteregóját.

S a szerelem, a testi-lelki-szellemi harmónia egyértelműen az előre vivő értékek közé tartozik. Akkor is, ha a fiataloknak szembe kell nézniük a külvilág gyanakvó tekintetével, az ítélkezéssel. S közben bonyolódnak a dolgok, megpakolván családi problémákkal is. Az apa balesetével, a fiát négy hét után kereső és megtaláló anya könnyes szomorúságával. A történet alakítása újabb prózaírói erényeket mutat. Árnyaltak az emberi tulajdonságok, hiteles azok bemutatása. Az események folygorsulnak, olyannyira, hogy a fiú nem ér haza időben, hogy haldokló apját még egyszer meglássa. S a temetés mintegy sűrítőmánya az egész történetnek. Itt van az első pesti szállásadó, Piros néne, aki kegyeletstörtő módon leszólja a koporsót. Mindez összhangban van szállásadói kegyetlenségével. Ugyanakkor az emberek többsége őszintén osztozik a gyászban, nincs nyoma a szerepjátszásnak. (Az irodalomban nem ritka a leleplező ábrázolás, lásd pl. Németh László műveit, amelyekben időnként bemutatja a temetéssel kapcsolatos élethazugságokat is.)

A fiú és családja helyzetét így rögzíti az egyik részlet: „Az özvegységre maradt anya kisírt szemmel járt-kelt, nem lelta helyét. A fia próbálta vigasztalni. Aki maga is vigasztalhatatlan volt: oda az apja. Meg se tudta látogatni a betegágyán. Míg él, átkozni fogja a sorsot. Az anya és a fia egymásba kapaszkodtak, mikor a pap a búcsúztatót mondta. Az anya hangosan zokogott, a fia hangtalan nyelte könnyeit. Rebike a kezét szorította. Ott állt mellette.” Csak néhány találó mondat, és kész is a temetés hű leírása. A hagyományok szerint történik minden, s mindezt Serfőző a tőle megszokott módon írva mutatja be. Nemes egyszerűséggel és tömören.

A befejezés lírai szépségekben gazdag. A gyászt tetézi, hogy meg kell válniuk kedves tehenüktől is, azt a vágóhídra viszik. A fiú története azonban tovább folytatódik – ha mindez már nem is része a Fészekhagyóknak. Ennek a kiválóan megírt, az élet teljességét is fölmutatni tudó kisregénynek.

NYÍLT SZÍNI TAPS, SPIRÓ GYÖRGY: AZ IMPOSZTOR¹

BEVEZETŐ

Peter Szondi már 1956-ban a dráma válságáról beszélt, ezen véleményéhez később jó néhány elméletíró csatlakozott, sőt a legfrissebb irodalomtörténeti kézikönyv a drámai műnem áthasonulását, s végső soron megszűnését prognosztizálja.

E csodálatos antik műfaj, sajnos valóban az irodalom perifériájára szorult, de él, és hitem szerint minden korban lesz olyan alkotó, aki életben tartsa! Dolgozatomban a magyar kortárs drámairodalom egy jeles művének elemzésére vállalkozom.

1984 legjobbjá

1984-ben a legjobb magyar drámáért járó díjat Spiró György kapta Az imposztor című drámájáért. Spiró saját nagyregényét, Az ikszeket adaptálta színpadra. Csakhogy a darabban² egy olyan jelenetet játszat, ami nem is szerepel a regényben, úgyhogy ez nem is adaptáció, mondják sokan. De én Turi Tímeával értek egyet, aki tanulmányában így vélekedik: „Spiró ezen drámája több szempontból is rokonítható az átírat műfajával, és a rokonságnak csak egyik aspektusa, hogy Az imposztor Az ikszek című regény részleges drámaátírata, vagyis önadaptációja.” (Turi, 2010) Véleményem szerint is a regény és a dráma ezer szállal kötődnek egymáshoz.

Spiró György Az imposztor című „komédiájának” Katona József Színház-beli előadásának elemzésével szeretném bizonyítani, hogy e műben az intertextualitás több szintje is jelen van. Szándékom, a mű intertextuális jelenségeinek rendszerének feltárása, kutatva azt, ami a szöveget közvetlenül vagy közvetve, kimondottan vagy kimondatlanul más szövegekkel, korszakokkal, avagy szellemi alkotókkal összekapcsolja.

Az intertextualitás, „szövegköziség” (L. Vass, 1990) tézisei szerint a szövegek nem egymástól külön határolható egységek, hanem egymással, számos szállal összekapcsolódó hálózatok, vagyis különböző eredetű szövegek együttese.

Komédia a komédiában – A vilnai vendégszereplés műsora

Az ikszekben is megjelenik a vilnai vendégjáték. Igaz, ott csak elmesélésből tudjuk meg, hogy mi történt. De van vilnai epizód, és megjelennek, ha említés szintjén is, a vilnai társulat tagjai. Mégis a regényben lévő epizód, számtalan dologban különbözik a dráma történetével. A regényben Boguslawski nem egyedül, hanem társulattal együtt utazik, igaz, hogy ott, végül csak ő játszik, a helyi színészek dührohamai és felmondással való fenyegetései miatt. Mindkét műben pénzszerzési céllal indul, Az ikszekben azért, hogy a bevételből színházat építsen de, mert a többiek nem játszhatnak, gázsiját egyenlő arányban szétosztja a varsói társulat tagjai között, így nem tud összegyűjteni semmit, de, ami később fontossá vált, kollégái mellette maradtak, nem mentek haza Varsóba... Az imposztorban a lehetetlen anyagi helyzetbe került művész egyetlen célja, hogy kifizesse elmaradt lakbérét, nem érdekli már más. Mindkét műben politikai botrányval végződik a könnyű komédiában való vendégjáték. A regényben Goldoni Kávéház című vígjátékát adják elő. Itt lesz jelentősége a szétosztott tiszteletdíjnak.

„– A Mester alaposan meghúzta a darabot... és azt javasolta Każyńskinak, hogy a felvonások között jó lenne katonazenét adni.

Zdanowicz megint felnevetett.

– Każyński megörült neki – csóválta a fejét Helena –, jó pont lehet; az orosz garnizon parancsnoka azonnal belement, ő is beírhatta a jelentésébe, hogy az orosz fúvósok felléptek a lengyel színház előadásán... Boguslawski csak azt kötötte ki, hogy a varsói színészek is beöltözhessenek orosz katonazenésznek... Każyński belement, ez

¹ Készült a Pannon Egyetem színháztudomány szakának, MA diplomamunkájaként (részlet)

² Spiró a színpadi műveket tipizálja. Két csoportot különböztet meg, a drámákat, és a darabokat. A két fogalomról ezt írja: „darab az, ami az adott színház lehetőségeire és igényeire szabva, előadás céljából íródik; dráma az, amit – az író szándékától esetleg függetlenül – az adott színházban nem lehet eljátszani, színpadi létezése nehézségekbe ütközik.” (Spiró, 1986)

nem fellépés, a társulata nem hóböröghet ellene... A Mester ugyanis azt kérte, hogy szünetekben, amikor bevonulunk a katonazenekarral, a hátuk mögött romboljuk szét a díszletet... de úgy, hogy ne lehessen helyrehozni...” (Spiró, 1994)

S a harsogó fúvósok masírozásakor, felvonásközzől felvonásközre szétverik a díszletet, így a város, ami szöveg szerint a boldogság, a szabadság és a béke színhelye, a színpadon csupa roncs, csökevény, gyászos maradványdarabka. De a rémült színész csak mondja a magáét. Hisz a Mester sem áll le! Itt lepleződik le a Mester szorgos dramaturgiai munkájának gyönyörű elterveltsége, a darabot úgy húzza, hogy a zenekar pusztító belépése után mindig ő legyen az első megszólaló, mutatván a példát, hogy a szerepet tovább kell játszani, és a vilnai színészek beváltják a hozzájuk fűzött reményeket, mondják kétségbeesetten a szerepüket, mintha állna még a díszlet, mintha létezne még a szép világ. Gyönyörű szimbólum!

Az imposztorban Spiró megváltoztatja a műsort. Drámájában már Moliere Tartuffe-jét játszatja a Vilnába érkező varsói Mesterrel, és Boguslawski hűen a regényből megismert színházfelfogása alapján, kaméleonképességet felhasználva, titkos akcióval, a deus ex machina kiiktatásával aktuális tartalmat ad az előadásnak, hogy megmutathassa, „a botrány megvilanó fényében ábrázolhassa a teljes hazugságba dermedt világot”. (György, 1984. január) Kazynski rendezése a deus ex machinát a cárra vonatkoztatja, Rendezésében a cár lesz az, aki a „szívekbe lát”, mint egy jó és isteni tekintet, aki a látás és ítélkezés isteni adottságával rendelkezik. Ezért a Rendőrhadnagyot cári testőrtiszti egyenruhába öltözteti, és a díszlet átfordítva a lengyel–orosz barátság szimbólumával ékesít föl a hátteret, egyik oldalon egy nagy fehér lengyel, a másik oldalon egy nagy fekete cári sassal, a két sas között, egy nagyméretű egyenruhás alakkal, aki koszorúkkal van körülvéve: I. Sándor cár képével, a következő instrukcióval ellátva:

Kazynski:

– Mindenki letérdel! A kép felé fordulva! Wróbel megfújja a kürtöt! (a színészek a kép felé fordulva letérdenek. Ügyelő szája elé tett kézzel trombitál.)

– Homlokot a földre! Mindenki!

A Mester csínytevése, itt is ördögien zseniális. A felvonásközi szünetben feljeleníti a rendőrtisztet játszó Rybakot, akit feltűnés nélkül lefognak és elhurcolnak, minek következtében nem tud színpadra lépni, belépése nélkül elmarad a gondviselő cár jóságából származó szerencsés végkimenetel, így az előadást Boguslawski Tartuffe szerepéhez méltó „rögtönzött” szöveggel zárja az előadást, sasokkal és a cár képével a háta mögött, s földön térdeplő kollégáival a lába előtt.

Boguslawski:

– Hát azt reméltétek, ti barmok, ostobák,

Hogy jó uralkodónk nem tűri már tovább

A gonoszságomat? Csalódtok, bamba népség;

Ő minden rosszat eltűr – övé a felelősség!

Azt vártátok, hogy az utolsó jelenetben

Valakit ideküld, hogy lefüleljen engem?

Vakon hívő, bolond, reménykedő puhányok!

Undor fog el, ha látlak – és mindjárt idehányok!

Tehát az adaptált mű épp úgy hordozza a formagondolatot, a színházi analógia kiterjesztését a kor világára, mint a regény. De vajon miért történt a darabcsere, mi lehet az oka, annak, hogy Spiró az adaptáció során lemond az első ötletéről, Goldoniról? Egyszerű praktika. Világosan látja, hogy a regény látványorientált jelenetét nem lehet a Katona József Színház színpadán megcsinálni, s emiatt más darabot kell választani. Spiró a színész alakjának ismeretében (Major Tamás) nem azt a jellemvonását kívánta kidomborítani, hogy az „örületes hatásért” minden létező, és polgárpukkasztó formát bevet, hanem egy másfajta, egy manipulatív személyiség bemutatását tűzte ki célul, amely önazonos Majorral és mégis csupán szerep. (Kocsis L., 1987)

Na jó, de miért pont Moliere és miért a Tartuffe? Spiró így nyilatkozott: „Sokáig hezitáltam, végig olvastam szinte a fél világirodalmat, hogy mit játszhat ez a pasas Vilnában. Aztán megbeszéltem Fodor Gézával is, aki a Katona József Színház dramaturgja volt, egyébként a barátom. Végül is a Tartuffe mellett döntöttem, noha nem volt egyértelmű, hogy mit lehet vele csinálni.” (Kocsis L., 1987)

E kérdésben nagy segítségére volt az Ascher–Babarczy–Ács „munkacsoport”. Az ő támogatásukkal Spiró teljesíthette Boguslawski vágyát. Így a kegyes szerző megengedi figurájának, hogy a hosszú életen át várt szerep találhasson. A darabból, amit réges-rég ő maga fordított, a nagy elődtől, akit Mesterének nevez.

„Egy csöppet sem véletlen, hogy az őstípus Moliere virtuálisan Az ikszekben is benne van, és központi szerepet játszik Boguslawski gondolkodásában. A 30-as években Bulgakov az üldözöttség és az üldözési mánia kettős szorításában vergődve többször is, drámában (Álszentek összeesküvése) és regényben (Moliere úr élete) Moliere ürügyén megpróbálta Moliere példája segítségével a színházért minden megalkuvásra kész komédiás sorsán, az emberi alkat gyengeségének és az emberfeletti tehetség erejének tragikumának kettősségén keresztül tisztázni a művész és a hatalom viszonyát.” (Fodor, 1982/2)

Nos, mint látjuk, a döntésben segítőkkel csak statisztaszerepet játszat Spiró, hisz az út már adva volt, csak bátorság kellett, hogy végig menjen rajta. És végig ment. Két hónap alatt írta meg komédiáját, Major Tamás jutalomjátékát, Az imposztort. Következő év májusában megjelent az Új Írásban³, majd ősszel⁴ be is mutatták⁵.

AZ IMPOSZTOR

Dísztelen, ütött-kopott színpad, ahol a hideg szél füttyülve táncol, s megdermeszt maga körül mindent, aztán váratlanul, szemtelen vigyorral becsap egy-egy láthatatlan ajtót vagy ablakot, a menekülés illúzióját is megszüntetve. Honnan fújnak ezek a szelek, a vilnai színház szívében? Talán éppen Szibéria felől... Ez a nyitókép, az első effektus, ami Zsámbéki Gábor rendezte Az imposztorban éri a közönséget. Szélfúvás, egy ablaktalan térben, láthatatlan ajtók csapkodása, és hideg. Hamar kiderül, hogy ez a félelem színpada.

Fél itt mindenki. Fél a Díszletező és fél a Kellékes. Hiszen a csendőrség minden különösebb ok nélkül jön és elviszi az embereket. Bárkit megvernek, megaláznak, bárki pénzét elveszik, akkor is, ha nem vét a hatalom ellen, akkor is, ha eljárás sem indult, vagy talán még feljelentés sem érkezett ellene. Nem a rend fenntartása a cél, hanem a félelem fenntartása, a már nem létező Lengyelország megfélemlített népének bizonytalanságának fokozása, hogy a rendfenntartásra ne is legyen szükség.

A színház, amelyen, mint látjuk, ki-bejár a szél, fontos szerepet tölt be Vilna szellemi életében. „Az Oroszországhoz csatolt Litvánia „fővárosában”, Vilnában élő lengyelségnek nincs hazája, de van színháza, és a színpadon elhangzó lengyel szó lesz az imaginárius haza, az elnyomott nemzetiséget az teszi önálló nemzetté.” (Fodor, 1983) De vajon meddig? Úgy tűnik nem sokáig. A csődbe ment színházba már csak „rég, rossz szokásból” járnak be a színészek, és a kis létszámú segítőszemélyzet. Utolsó próbálkozásként a direktor, Kazynski egy „nagy nevet” hív vendéjátékra, azt remélvén, hogy a „nagy név” szerepeltetésével színházába tudja csalni a cár gubernátorát. A tervezett műsort, a Mester saját operáját a cenzúra betiltotta, de engedélyezték Hrehorowiczówna huszonnyolc éve Varsóból lopott, a Mester által fordított Tartuffe szöveggönyvét, amely kiválóan alkalmas az alattvalói lojalitás kifejezésére. Kazynski reményei szerint, e Moliere-darab bemutatásával megszerezheti az idestova három éve hiába várt dotációt színháza részére. De a „nagy nevet”, Boguslawskit, a Mestert, két napja hiába várják. Két napja iszik bánatában a direktor, és talán szolidaritásból, talán más okból, de látszólag legalább két napja iszik a Kellékes is, meg a Díszletező.

Ebbe a közegbe érkezik Varsóból a „a lengyel színház atyja”, Boguslawski, a Mester, akiről hamar kiderül, hogy valóban csupán egy „nagy név”, egy név, akivel tele vannak a lapok⁶, egy név, akihez arc nem járul. Kazynski

³ Külföldi megjelenések: Az imposztor angol – *The Impostor*. Ford.: Judith Sollosy. London, 1992. Forest Books. angol – *The Impostor*. Ford.: Clara Györgyey. Fayetteville 1993. *The Univ. of Arkansas*

⁴ Rend.: Zsámbéki Gábor. Katona József Színház, Budapest. 1983. 10. 28.

⁵ Külföldi bemutatók: Csehország, színpadi előadások: Divadlo J. K. Tyla, Plzeň, 1987. március 6. Szlovákia, szlovák nyelvű bemutató: 1993. június 30. Lengyelország, színpadi előadások: Teatr Ateneum, Varsó, 1987. szeptember 26. Olsztyn, 1988. november. Színpadi előadás tv-közvetítése: TV Warszawa, 1991. január 21., 1991. július 8., 1992. május 16., 1995. március 27. Polonia Satellite, 1995. november 2. Németország, színpadi előadások: Städtisches Th., Karl-Marx-Stadt, 1988. december 17. Románia, színpadi előadások: Sepsiszentgyörgyi Magyar Színház, 1987. Kolozsvári Magyar Színház, 1995. Színpadi előadás tv-közvetítése: Duna Tv, 1995. március 27. Szappanopera. Lengyelország Krakkói TV Színház 2000. Rend.: Ryszard Bugaski

⁶ Az ikszek kritikáit említik. Kellékes: Ott évek óta dül a háború, Boguslawski körül, ezzel vannak tele a lapok. Díszletező: Igen, mert ki akarják készíteni.

visítva próbálja eltávolítani a színpadon útiköpenyben ácsorgó vénembert⁷, a „nagy nevet”, aki miatt minden székre két jegyet adtak el. A rozoga öreg nem próbál megfelelni a várakozásnak, hamar elosztatja az őt körül vevő misztikát, máris komédiába kezd, s utazótáskájában hosszasan babrálva, nagy ügyel-bajjal előveszi szerződését, amely két előadásra szól, és a saját operájára, ugyebár, másról szó sem lehet, hiszen a szerződés... majd széket hozat és közli, hogy próbáljanak nyugodtan, ő majd nézi. Kéreti kicsit magát, aztán a műsorváltozás ürügyén, a csőd szélén álló társulattól alaposan felszólított gázsit zsarol ki, szemtelenül nagy gázsiemelésért tartja reszketeg markát. Nincs benne semmi szolidaritás.

Kazinsky:

– *Háromezer! Uramisten! Tudja, mennyit kap nálunk egy vezető színész havonta? Nyolcszázat, uram, nyolcat!*

Rogowski:

– *Ennyit nem kap nálunk egy vezető színész. A többiek kevesebbet nem kapnak.*

Boguslawski:

– *Én erről nem tehetek, fiam. Ne hívtatok volna vendégművészt. A művészetet meg kell fizetni. Én ugyanis ebből élek.*

Megkapja a kért összeget, aztán távozik, mentében elkéri a szövegművet, s mikor hátra sem nézve búcsút int vele, a példány lapjaira hullik, a közönség nevet, s a vénség távozik, mintha mi sem történt volna. Ez a szimbólum megelőlegezi az előadás kimenetelét...

A negyedik jelenetben a rendezés úgy érzi, egyértelművé kell tennie, hogy Boguslawski tudja, a Moliere-szöveget. Emlékszik rá. Ezért egy röpké jelenetet iktat a darabba. Boguslawski fel-felcsapja a szövegművet, belekukkant, felolvass egy mondatfoszlányt, és felnézve fejből fejezi azt be. Kétszer is eljátssza ezt.

De vajon miért? E szösszenet lényegi funkciója az, hogy lássuk, a Mester az előző jelenetben füllentett, amikor azt mondta, nem tudja a szerepet, ezzel is feljebb srófolva „művészetének” árát, mit, mint tudjuk, meg kell fizetni. És talán azért is fontosnak találta Zsámbéki Gábor e jelenet beírását, hogy alátámassza, hogy látványosan tudassa, Boguslawski álomszerepéről van szó. Egy szerepről, amit egy életen át várt, melynek szavai huszonnyolc év óta szívébe, elméjébe van égetve... Igen, ez igaz. De, minek ehhez egy új jelenet? Spiró György e gondolatot tisztán, olvashatóan beleírta a komédia szövegébe. Nem itt. Kicsit később. A második felvonásban láthatjuk, ahogy az elemzés során újra és újra idézetekkel dobálódzik, nem olvassa, fejből idéz, mások szerepéből éppúgy, mint sajátjából, pontosan tudja a jelenetbeosztásokat, szinte úgy hivatkozik valamire, hogy még azt is tudja, hogy melyik szereplő, hányadik megszólalása. Ezekből az izzó replikákból pontosan érezzük, hogy Boguslawski talán évről évre újra olvasta a szöveget, újra gondolta a szituációkat, míg végül vérévé vált. Tehát igazán nem értem az új jelenet beiktatásával, miért duplázza meg Zsámbéki az amúgy is jelen lévő információkat? De ha már beír, akkor miért nem fogadja el a szerző által választott Vas István-fordítást, melyen – e két beírt idézetten kívül minden Moliere-szöveg – megszólal? És a játék is hibát hordoz magában. Major felcsapja valahol a papírköteget, talán tudatosan keres valamit, talán nem (nem pontosítható), és olvasni kezd:

„A szerelem, mely minket az örök széphez láncol,

Nem zárja el szívünket, a múlt boldogságtól.”⁸

Majd felnéz, és utána arrébb lapoz öt-tíz oldallal, és olvassa:

„Ha csak megpillantom, az ön mennyei bájait,

Szívem behódol, és már nem okoskodik.”⁹

Csakhogy e két idézet egyazon jelenet (Negyedik felvonás, harmadik jelenet) két egymást követő Tartuffe replikája. Hová hát a nagy lapozgatás?

A következő jelenetsor tulajdonképpen a társulat szemléje, ahol a szerepére készülő Mester elé tolatkodnak, s hívatlanul is bemutatkoznak. A színészek eddig gomolygó masszájából önálló karakterek bontakoznak ki. Tipikus színházi karaktereket vonultat fel Spiró a fásult iszákost, a tapasztalatlant és az öreg ripacsot, a jobb sorsra érdemest, a dilettánst. A színház szerelmesei ők. Pénz nélkül, igazi kihívások nélkül, nap nap után a színházba tengetik életüket, mert jók vagy akár rosszak, de Thália papjai ők, a színházért, s a színház miatt élnek. Ez tölti ki

⁷ A titkosrendőrség tagjának nézi, s idegesen bizonygatja, minden engedélye megvan.

⁸ Vas István fordításában: „Szerelmünk, amely az örök szépségre gerjed. Nem tiltja a múlt széphez vonzó szerelmet.”

⁹ Vas István fordításában: „Ha meglátom az ön mennyei bájait, Szívem behódol és már nem okoskodik.”

az életüket, nincs más. E keserűes közeg pusztá létével hitet ad a vilnai lengyelségnek, akik már annak is örülnek, hogy lengyel nyelven megy a játék, mert az őshazától elszakítottak szíve mindig a gyökerekhez húz.

A második felvonásban „színház a színházban” játékot láthatunk,¹⁰ ahol „Spiró kiválóan tudja megmutatni, mi a különbség igazi színház és üres retorika között.” (Mészáros, 1997) Boguslawski szelleme szárnyalni kezd. Megérteti a játszókcal, hogy a dráma sokkal több, mint hangok, betűk, szavak, mondatok csoportjai. A dialógusok rejtett titkairól mesél, mely titkok megértése nélkül a játék üressé válik és értelmetlenné lesz. Gondolkodni tanít. Színházul gondolkodni. Megérteti az őt némán bámulókkal, hogy ha a rendező és a színész nem méri fel jelenetről jelenetre a körülményeket, beleértve a megelőző körülmények átgondolását is, a játék hamis, s a színész hazug lesz. A színházi alkotók éles látása teremtheti meg újra és újra a drámai művek igazságát. Példákkal illusztrálva mutatja, hogy hogyan kell megkeresni a párbeszéd mögöttes jelentését, és feltérképezni a szerepek viszonyainak rendszerét. A szerep élete a szövegmögöttes megfejtésével, játékba történő beemelésével válik hitelessé. Olyan ez, mint egy kirakós játék. És a társulat hamarosan és lelkesen belekezd a Moliere-komédia puzzle-jének rakosgatásába. És boldogok, mert végre történik valami, mert végre tanulhatnak valamit, mert végre művészetet játszhatnak. Ám a közös gondolkodásban erő rejlik, s ez megijeszti Kazynskit. Idegesen véget vet az elemzésnek, s az idő rövidségére való hivatkozással gyors szövegösszemandást parancsol a társulatra. Fél, s félelme felülír minden művészi szempontot. Megérzi a Boguslawskiban ketyegő bombát.

Úgy érzi, a Mester némán keresi a politikai utalásokat, ezért akarja színpadra hozni Tartuffe néma szolgáját is, hiszen annak egy mondata sincsen, miért kellene hát?

Félelmében Kazynski is örültmód keresni kezdi azokat a bizonyos politikai pluszokat, amit gyanúja szerint Boguslawski belerejthet a darabba, keresi, kutatja, gyorsabb akar lenni, mint ő. Ugyanazon gondolkodnak elmentés érdekében, a direktor irtaná, a Mester belerakná. Kazynski meg akar felelni a fennálló hatalomnak, és fél, hogy el ne hibázzon valamit. Mert könnyű a mesternek, ő este elkocsizik, de Kazynski marad, s a társulat marad, szeretné hát, hogy a színház is maradhasson, mert „nem az a lényeg, hogy mit játszunk, hanem, hogy játszunk még egyáltalán.” Lefújja hát a próbát, ugrást vezényel az utolsó jelenetre, mert az a legfontosabb jelenet, annak igazán flottul kell mennie. S Boguslawski döbbenten látja, hogy Kazynski megelőzte, éles szemmel, szolgálai ravaszsággal észrevette, hogy hogyan tud napi politikát tenni a darabba. Nem rossz direktor ő. Az elnyomók előtt hajlong, hogy megtarthassa színházát, mely oly fontos a lengyel közösségnek, és hajlong, hogy fizetést oszthasson színészeinek. Moliere sem szégyellte hízelegni az udvarnak, hát ő miért ne tehetné? Így a Tartuffe fináléját, a deus ex machinát a cárra vonatkoztatja. Boguslawski meg sem tud szólalni a döbbenettől. Itt a rendezés zseniálisan megerősítette az írói szándékot, azzal, hogy Boguslawski nem mondja el a szöveget¹¹, a sűgő sűg, de ő nem szólal meg, hihetnénk, hogy elfelejtette a szöveget, s a sűgő újra sűg, a sűgóra válaszol Rybak. Boguslawski hallgat, feltűnően hallgat, szinte bemutatja hallgatását, áll a színen és hallgat. Föltehető és megválaszolható a kérdés, hogy mi a mondandója, hogy miről szól a hallgatása? Zakatol az agya. A művészet arcul csapásának érzi e tervezett finálét, a színház küldetésének durva lealjasítását látja benne. Mert persze azzal egyetért, hogy az előadás jelentése elválhat a drámaszöveg jelentésétől, hogy az aktualizálás szabadon alkalmazható, gyúrható nyersanyaggá teszi a drámát, de nem ebbe az irányba! Ezt nem talpnyalásra, ezt ellenállásra kell alkalmazni. (Radnóti, 1988) Ez a dráma csúcspontja. És egyszeriben kívülről megjön az ötlet.¹² Rybak fiatal lelke is berzenkedik e megalázkodás ellen, arca a szűgyentől izzik. A többiek gerince e történelmi időben már kocsonyásabbá vált. Megszokták a megszállottak szerepét, hiszen fejük fölött immár negyedszer osztották fel Lengyelországot.

Az ötlet remek, de a Mester tudja, hogy Rybakban még nincs meg a lépéshez elegendő erő. Innentől kezdve egyetlen cél mozgatja Boguslawski cselekedeteit, véghezvinni a nagy tettet, s visszaadni a színháznak azt, ami az övé, a játékot, a gondolatot, az őszinte érzelmeket és indulatokat, az üres locsogás helyetti mondani akarást, sőt mondani tudást.

¹⁰ A „színház a színházban”-effektus is felfogható intertextualitásként. Shakespeare Hamletjétől kezdve Goldoni A komédiaszínházán és Bulgakov Az álszentek összeesküvésén át Enquist A tribádok éjszakájáig és Thomas Bernhard A színházcsinálójáig számtalan darabban ábrázolták már.

¹¹ Az írott változatban Boguslawski a másodszori sűgás után megismétli a szöveget, s következő replikáját már önállóan bemondja. De Zsámbékinál nem szólal többet meg.

¹² Az ikszekben is más ötletén alapult a Mester vilnai csínytevése, ott Fiszter tragédiájának ötletéből indul ki.

Spiró fanyar iróniája tündököl az itt elhelyezett epizódban, ahol Skibinska a színház mozdulni képtelenségéről, a nézők vélt ízlésének kiszolgálásának vágyáról beszél. A nagy ideológiáról, amely miatt honi színjatszásunk még ma is századokkal ezelőtti mintákat követ.

Skibinska:

Itt régimódián kell játszani. Itt nem is az, hogy megmaradt valami régi... ami máshol már nincs... inkább nem akarunk változni a korral... mert az csak rosszabb lenne nekik... akkor fel kéne adni mindenféle emlékeket... önmagukat, nem tudom. De biztos, hogy aki itt jó a színpadon, az nagyon jó, aki gonosz, az nagyon gonosz, így szeretik. Szép, hogy ön szerint Tartuffe ilyen bonyolult lélek... szerelmes... bosszút áll... ez biztos így is van... de minálunk minden egyszerűbb... egyértelműbb, azt hiszem. Az életben is. A Mester nálunk akkor arathat sikert a Tartuffe-ben, ha nagyon gonosz, és még a szeméit is meresztgeti hozzá, ha nagyon vicces... Nálunk ennek örülnek... És ha az ilyet szereti a közönség... akkor nekünk meg kell adnunk nekik, nem?

Boguslawski színházesztétikai felfogása összeegyeztethetetlen a Skibinska által felvázoltakkal. Mégis, mindenki meglepetésére, az előadáson e szerint játszik a nagy Mester, amit néhányan csalódott döbbenettel, néhányan okoskodó kárörvendéssel vesznek tudomásul.

A társulat nem lát tovább az orránál, ők még nem tudják, hogy Boguslawski csak játssza a bábót, nem is segítik, hogy a Mester mennyire nem hajlandó felsőbb parancsra öntudatlanul rángatózni. Gúnyolódnak rajta, gombokat adnak neki búcsúajándékkul. Csak Kazynski aggódik némán, ezért ellenőrzi, hogy a kocsi, mely a Mestert messze viszi, biztos ott legyen. Szeretné minél előbb kívül tudni őt a színházon. E közben a Mester csendesen készülődik. Érezhetően izzik körötte a levegő, a furcsa kérdések, a megváltozott magatartás mind-mind figyelmeztető jelei annak, hogy egy nagy komédia részesei vagyunk. „Figyelme mindenre kiterjed, kérdései egyre pontosabbak. Az egyre intencionáltabb(célzott) viselkedés mögött lassan felismerhetően ott lapul a Rybakot eszközzé tevő terv.” (György, 1983) Az utolsó szünetben a gubernátor előtt földig hajlongva, mint egy véletlen kicsúszott szó, Boguslawski feljeleníti Rybakot.

Ezzel tökéletesen kivitelezve a nagy tervet, az ördögi szándékot, hogy az előadás egy Tartuffe-monológgal érhesse véget. Nincs deus ex machina, nincs cári bölcs jóság. Hiszen a cár emberei lefogták, elhurcolták az ártatlanul megvádolt színészt, aki szerepe szerint hivatva volt „lelkesen és daliásan, pattogósan és rajongón” a vígjáték megoldását előadni, amelynek lényege az igazságos cár közbelépése a végveszélybe került polgárcsalád megmentésére. S az ezt követő áhítat, I. Sándor cár magasztalása, avagy a lengyelség hódolatának kifejezése, amiért egyébként az egész darab előadását engedélyezték. Ehelyett a képmutatás szimbólumává lett Tartuffe, illetve az őt játszó Mester, diadalittasan viczorog és vigyorog a színen, majd egy gunyoros, kétértelmű monológot „rögtönöz” a cár nagy eszéről, a cár képe alatt. És a kürt megszólal. A színház beteljesítette hivatását! Boguslawski hiszi és vallja a moliere-i gondolatot, mely szerint a színház kötelessége az volt és az lesz, hogy megjavítsa az erkölcsöket.

Katarzist kellene éreznünk, de mi, a publikum, nem érzünk semmit. Boguslawski botránykeltése, ami egyben művészi tette is, teljesen hatástalanul marad. Tudjuk, hogy a botrányjelenetet látjuk, de még sem mozdul bennünk semmi. Mészáros Tamás szerint ennek fő oka az, hogy a nézők nehezen tudnak elvonatkoztatni az elébük helyezett képtől: „Nekünk például I. Sándor képe nem jelent, csak jelez.” (Mészáros, 1997) De én úgy gondolom, velünk van a probléma, velünk, a nézőtérén ücsörgőkkel. És, hogy mi a fő baj a belőlünk verbuvált publikummal? Talán az, hogy mi nem vagyunk Spiró figurái. Az ikszek varsói színházának nézőiről Spiró gyönyörű képet tudott festeni, elementáris erővel mutatta meg a publikum reakcióit, ezzel az olvasóban is létrehozva a botrány érzését. Azt hiszem, Boguslawski nagy tettének jelenete Az imposztorban is csak így működhetne, precízen megírt, erősen rendezett közönséggel. A végkimenetel itt is, mint minden komédiában, szerencsésen alakul. A színház a botrány ellenére is megkapja a rég áhított dotációt, a színházi besúgót kirúgják, a tömeg Kazynskit élteti.

Kazynski:

– Éltettek, engem?

Díszletező:

– Igenis. Mint hazafit, kérem.

Kazynski(felnevet):

– Jól megkapták tőlünk! Reszketett az egész tisztikar!

És a társulat boldog, hogy részesei lehettek a nagy tettnek, sőt cinkosai a Mesternek.

Kaminski:

– *És a Mester... számított ránk! Hogy mi segíteni fogjuk... és mi segítettük... mert álltunk és hallgattunk... És akkor elmondhatta a rögtönzést... amitől még inkább... Én végig éreztem valamit. Igen. Ösztönösen. Mi nagyon jó partnerei voltunk a Mesternek!*

Mindenki boldog és elégedett, még Rybak véresre pofozott arcán is örömteli mosoly ragyog.

Rybak:

– *Nem kellett bejönnöm! Most nem kell szembe köpnöm magam... Én magamtól nem mertem volna... gyáva voltam. És milyen buta! (boldogan nevet) Biztos, hogy elment a Mester? Meg szeretném csókolni a kezét!*

A varsói színész fügét mutat a megszállóknak, majd tovaillan, épp oly hangtalanul, mint ahogy jött. Nyomát a vilnai társulat lelkének kivirágzása követi, újjá éled hitük a művészetben, végérvényesen megérik, megértik és megtapasztalják, hogy a színház hatalom, s a játék, mely az ő kezükben van, ha akarják, kifoghat minden elnyomáson és erőszakon.

A METATEXTUÁLIS RÉTEG

Wilhelm Meister

Boguslawski a próba során, sajátos módon jellemzi¹³ Tartuffe-öt, s annak a többekhez fűződő viszonyát. Hagyományosan Tartuffe alakját a képmutatás szimbólumaként emlegetjük. Ravasz cinizmusáról, megalázkodást színlelő jámborságáról, ájtatosságáról szokás, fanatikus elvakultságát, zsarnokságra hajlamos családfe szerepét szoktuk emlegetni. Elmirát, a fiatal feleséget méltóságteljes viselkedésével, a többiek felülmúló intelligenciájával, férjéhez való hűségével szokás leírni.

Boguslawski kitágítja e horizontot. Azt állítja, hogy Elmira, akit mostohagyerekeitől nem választ el nemzedéknyi korkülönbség, nem szereti a férjét. Ráadásul Tartuffe fia, Damis, szerelmes mostohaanyjába, ezért is van az, hogy féltékenységekben hallgatózni kezd, mikor Elmira kettesben marad Tartuffe-fel, s ezért kap dührohamot a szerelmi vallomás hallatán.

E féltetéshez jogot ad neki az is, hogy Elmira viszonzni látszik érzelmeit. Ám, ezek az érzelmek nem maradnak titkon Orgon előtt sem.

Orgon gyanúja, titkos tudása lelkébe rágja magát, s teszi őt magányossá, saját családjában és házában. A féltékeny gyanú lassan ölü méregként hatja át idegrendszerét, hogy felesége nem szereti, és nyilván csak érdekből ment hozzá, s fiával csalja, de legalábbis megakarja csalni. Ezért nyilvánvalónak gondolja, hogy a fia sem szereti, így ő sem szereti a fiát, hisz vetélytársnak gondolja. És a lánya, a lánya sem szereti, mert szeretője van. Egyedül maradt hát a világban. Ebbe a képbe sétál be Tartuffe, támaszt adva a kétségbeesettnek. Orgon nem csak bízik Tartuffe-ben, hanem imádja is. Mint az apját, mint egy Istent... Igen, Orgon elvakult lesz a szenteskedő Tartuffe-fel szemben.

Boguslawski állítja, hogy Tartuffe, aki az egyetlen szenvedélyes ember a darabban, igaz szerelemmel vonzódik Elmirához, ezért is kapta Moliere-től vallomásához, a darab legköltőibb részét.

Boguslawski:

Molière véletlenül ajándékoz Tartuffe-nek ilyen szép monológot? (A sugónő példánya fölé hajol, olvassa.)

Nézzon tükrébe, és akkor rögtön megérti...

Nincs a színen tükör, fiam; itt a tükör Tartuffe szeme. Nagyon szép szituáció. Nézzon tükrébe, és akkor rögtön megérti,

Hogy vak én sem vagyok, s hogy hús és vér a férfi.

Emberi gyöngeség ez, ne ítélje meg

Határt nem ismerő, vad szenvedélyemet..

Tartuffe itt igazat mond. Végig igazat mond. Amúgy is ő az egyetlen szenvedélyes alak a darabban. Ha nem lenne az, nem volna megleshető és leleplezhető. Ha nem lenne igazán szerelmes, megelégedne Orgon vagyonával. És

¹³ A drámát értelmező darab, mint a színház örök jelen idejűségének meghatározása. Az imposztor imígyen intertextuális kapcsolatba hozható Molière, Versailles-i rögtönzés című komédiájával. (Turi 2010.)

ha ez a vallomás nem hatna Elmirára, azonnal rohanna, és elmondaná a férjének. De nem rohan, és nem mondja el, fiam. Damisnak kell közbeavatkoznia.

E próbán való drámaboncolgatás beasszociálja Goethe-t is a képbe. Már az 1790-es években született Wilhelm Meister Színházi küldetésében a shakespeare-i dramaturgia ürügyén kifejti a drámaolvasás mikéntjét. „A legpontosabb vizsgálódás, a legérettebb megfontolás után kétféle dolgot különböztetek meg ennek a darabnak a kompozíciójában; az első: a személyek és események nagy, benső viszonyai, azok az erős hatások, amik a főalakok jelleméből és cselekvéseiből keletkeznek; ezek pedig egyenként kitűnőek, s azon a sorrenden, ahogy egymás után következnek, semmit sem lehet javítani. Ezeket semmiféle feldolgozás nem rombolhatja szét, még eltorzítani is bajosan tudja. Ez az, amit mindenki látni akar, amihez senki sem mer nyúlani, ami mélyen beléhatol a lélekbe, s amit – mint hallom – majdnem mindenestül át is vittek a német színpadra. Csak abban tévedtek hitem szerint, hogy a második dolgot, ami ebben a darabban figyelemre méltó, vagyis a személyek külső viszonyait, amelyek egyik helyről a másikra juttatják, vagy egy s más módon, bizonyos véletlen események segítségével, összekötetésbe hozzák őket egymással; ezt, mondom, túlságosan jelentéktelennek tekintették, csak úgy mellesleg beszéltek róla vagy teljesen el is hagyták. Persze ezek csak vékony és laza szálak, de mégis végigmennek a darabon, és összetartják, ami különben széthullana – szét is hull, mihelyt ezeket elvágják, és úgy vélik, minden a legnagyobb rendben van, ha a végeiket békén hagyják.” (Benedek Marcell fordítása.)

Tartuffe

Moliere Tartuffe-jének története látszólag semmi egyezést nem mutat Spiró Az imposztor című komédiájának történetével. Moliere meséje egy rokonszenves, jómódú polgári családba befurakodó gazemberről szól, aki a darab végére csaknem a végső romlásba dönti őket. Spiró, a „színház a színházban” tradíciójával mutatja be egy színházi bemutató eseményeit, mely bemutatóra az ország egyik híres művésze vállalt vendégszereplést. A vendégművésztől mindenki vár valamit, legfőképpen persze önmaga igazolását, de a legenda valósága csalódást okoz, és már-már folytatódna minden a régi kerékvágásban, amikor a jövevény – mint vérbeli író-színész-rendező – a megfelelő dramaturgiai pillanatban mégiscsak olyan csínyet követ el, amely egyszeriben új helyzetet teremt, őt magát pedig végképp megdicsőíti. (Gyórfy) Így látszólag a darab a darabban választásnak semmi különlegesebb oka nincs. De ha közelebb megyünk a művekhez, s a szövegmögöttesekre koncentrálunk, akkor rájöhethetünk, hogy van értelme Spiró-darab választásának. A Tartuffe-ben Moliere az álszenteskedés, képmutatás veszélyes bűnét, illetve a naiv hiszékenység botor csapdáját leplezi le. Azt a kérdést veti fel, hogy a társadalom nyilvános szférájában lehet-e, és ha lehet, akkor miként lehet a valós és pusztá látszat között különbséget tenni. Kacagató históriával mutat rá, hogy a képmutatás és az ostobaság kéz a kézben járnak. Tehát hogy az ostobák tartják életben a képmutatók agresszív elnyomását kiszolgálásuk által. S ha egy társadalomban túlságosan elburjánzik a képmutatás, akár úgy, hogy íratlan párt- vagy kormányprogrammá emelkedik, nagyon nagy lesz a baj. Ez az értékrend válságát, a nemzeti közösség szellemi, lelki hanyatlását jelzi. Ez a komédiába zárt üzenet viszont már nagyon is összérímel Spiró darabjával. Ha az erre utaló mondatokat kiszedjük, s egymás után helyezzük, döbbenetesen pontos képet kapunk az elnyomottak gyötrelmeiről.

Megverték, aztán kiengedték. Hajnalban. Egész nap nem kapott enni. – Kinéznek maguknak, na, ennek van pénze, ezt lefoglaljuk egy napra. És lefoglalják¹⁴ – A posta! Az isten verje meg őket! Direkt nem zártam le a borítékot! – Itt nem lehet azt, amit Varsóban igen, itt mindent erősebben cenzúráznak. – Soha nem adhatok igazán jó darabot, nem engedi a cenzúra¹⁵... Csak azért vagyunk még, mert lengyelül játszunk... Ön sokat jelent, Mester, rengeteget, mindent! A lengyelséget, amely cserben hagyott minket. – Amikor a pályát kezdtem, akkor még megvolt Lengyelország... Aztán elveszett, de voltak illúziók... felkelés... Napóleon... háború... De most már illúziók sincsenek... elviszik az embereket, nem is egy viccért, csak mert lehet, egy napra, kettőre... csak mert más az anyanyelvünk és másképp vetjük a keresztet... – Nincsen jövő, Mester! Elveszett! – Nálunk a gubernátor nagyobb úr, mint Varsóban a nagyherceg. Személyesen tőle

¹⁴ Az, hogy feljelentés nélkül is elviszik az embereket, nem csak háttérfestő információ, hanem dramaturgiai előkészítés is, itt alapozza meg Spiró főhősének csínytevését, melynek fontos eleme, hogy a Rendőrtisztet játszó szereplőt a színházi előadás közben lefoglalják és elhurcolják, minden alaposabb indok nélkül.

¹⁵ A lengyel színház válságos időszakát éli az orosz és a német elnyomás cenzúrái miatt. A színház közösségi élmény, melynek visszacsatolása azonnal történik, tömegek érezhetik és gondolhatják ugyanazt a nézőtőren... és ez veszélyes lehet, kötéféken kell hát tartania a hatalomnak.

függ sok ezer lengyel sorsa. A hangulatától. – Már nincs olyan szférája az életnek, amelyik ne az övék volna! – Amióta béke van, ez az első eset, hogy a gubernátor kezét fog a lengyel kultúrával. – Kész, vége! Végünk van! Visznek minket Szibériába! – Szerencsétlen fiú. Minimum kivégzik.

A korlátozott lengyel önkormányzat a lényeges politikai kérdésekben arra figyel a legjobban, nehogy áthágja vagy áthágni engedje saját korlátait, azért, hogy a kevésbé lényeges dolgokban aztán demonstrálhassa függetlenségét. A gubernátor is a „barát” köntösében érkezik az előadásra. Csak az ilyen barátoktól mentsen az ég! A cári uralom alatt tehát mindenki alakoskodni kényszerül. Ebben húz Spiró párhuzamot a Tartuffe-fel, ezekkel a becsapáson és öncsaláson alapuló játszmákkal. Itt és ebben a történelmi helyzetben játszódik Az imposztor. Az itt kialakult lehetetlen helyzet szinonimája hát a Tartuffe. Ezt erősíti az is, hogy Spiró darabjának címéül is Moliere komédiájának alcímét választotta, így még inkább összekötve a két művet. Az imposztor magyar jelentése máris felér egy jellemzéssel. Azt jelenti, álszent, szentséggyalázó, csaló, gazember, kópé, mákvirág, gézengúz, huncut ember. Spiró megfogalmazásában „jópofa pasas, egy kópé, aki bizony ki-be forgatja a dolgokat, csűri és csavarja az eseményeket, s aztán győztesen elhúzza a csíkot, mint ahogy a darabban végül is megtörténik. Ebbe belefér egy kicsi gazemberség és manipulálás is, sok minden, ami mindig valami ügy érdekében történik.” Az imposztor címszereplője tehetségével, művészetével küzd az őt körülvevő alakoskodó politika ellen. (Fodor, 1983) Arról már nem is beszélve, hogy a nagy, harcos Boguslawski épp olyan képmutató, mint Tartuffe. A színház számára a cél és a menedék is. A színház adja számára a torzuló korban a küzdés, vagyis a lét értelmét. A színház szerelmesei ők, Moliere (Jean-Baptiste Poquelin) színgazgató, színpadi szerző és színész a XVII. században, és Wojciech Boguslawski színházigazgató, színpadi szerző, színész és rendező a XIX. században.

Boguslawski komédiái

A színházban a leírt szöveg sohasem az, ami. Egy szereplő szájából minden szöveg bizonyos kisebb-nagyobb célok elérése érdekében hangzik el, és sosem annyit jelent, amennyit a leírt szöveg önmagában, hanem mindig annyit, amilyen szituációban, szándékkal, feszültséggel valaki ezt a célja érdekében a színpadon elmondja. Előfordul, hogy a szöveg pontosan az ellenkezője a valódi drámai értelmének. Van egy drámai cél, azonfelül van célja a szerepnek, és létezik egy kisebb cél a megfelelő jelenetben attól függően, mit akar elérni, kivel találkozik, kivel beszél. Valami differencia mindig van a szöveg igazsága és a szereplő törekvésének az igazsága között. A következőkben ezeket a titkokat vizsgálom.

Boguslawski, ha közönség nélkül kellene léteznie, csak tengődne a világban, cél nélkül ténferegne, talán még lélegzeni is megszűnne. Ezért hát gyakorolja hivatását, mind a színpadon, mind a színpalak mögött az élet minden szakaszában. Művészegyéniségét, manipulatív képességét nemcsak az emberábrázolásra használja, hanem minden nap minden órájának minden percében, az élet minden szituációjában gyakorolja. Maszkok nélküli arcát senki sem láthatja. A darab első konfliktusa is csupán játék Boguslawski részéről. Meglehetősen meglepetten áll az őt mitizáló társulat előtt, mondván, hogy ő úgy tudja, hogy a saját operájának bemutatására érkezett. Pajkos játékát kimondottan élvezi.

Boguslawski:

– De hát mit álldogálunk ilyen feszélyezetten, gyerekek? Próbáljatok nyugodtan. Ha már itt vagyok, végignézem.

Kazyński:

– Hogyhogy végignézi? Ma este játszani fog! A Tartuffe-öt!

Boguslawski:

– Nem hinném. (Elővesz egy levelet.) Itt az áll, hogy az operámban lépek fel, holnapután.

Pedig Boguslawski, tudja, hogy operáját betiltották, és hogy helyette Tartuffe főszerepére hívták meg. Tudnia kell, hiszen Kazynski megírta neki.

Kazyński:

– De én megírtam! Istenem! Megírtam! Csak maga... A Mester nem válaszolt!

Boguslawski:

– Ez az utolsó levél, amit kaptam.

Kazyński:

– A posta! Az isten verje meg őket! Direkt nem zártam le a borítékot!

Két állítás feszül itt egymásnak, az egyik: elküldtem, a másik: nem kaptam meg, és háttérként ott van a cenzúra árnyéka. Ki mond hát igazat? Boguslawski vagy Kazynski? Vagy talán mindketten igazat beszélnek, hisz a fölötte álló zsarnoki rendszer megteheti, hogy a levéltitokra fittyet hányva ellenőrzi az üzenetek tartalmát, hogy amit nem kívánatosnak tart, azt törölje, avagy likvidáljon egész leveleket. Megteheti. De, miért tenné? A levelet a szervilis direktor, pusztán tapintatból, hogy átvilágításával vagy kibontásával se kelljen fáradni, záratlanul adta fel, s annak tartalmáról a hatóságok mindent tudnak, és annak okát sok pecséttel jóváhagyták. Persze, a levél el is veszhett... mert mindig történhetnek véletlenek. Bár a Mester ezzel az érveléssel nem értene egyet.

Kazynski:

– *Tartuffe véletlenül találkozik Orgonnal a templomban, erre szöveg van, és Orgonnak megtetszik Tartuffe ájtatossága...*

Boguslawski:

– *Véletlenül! Egy drámában!*

A drámában nincsenek véletlenek, minden következetesen, logikusan történik minden, ezt már Nicolas Boileau is kötelező törvénybe¹⁶ iktatta, a francia klasszicizmus, vagyis Moliere idején. Minden információ ott van a szövegben vagy annak mélyén vagy annak globalitásában. Ez az egész darabot átfogó, sokszoros szerepjátszással terhelt, álmagatartások szülte textus, alátámasztani látszik a feltételezést, hogy Boguslawski színjátékot játszik megérkezésének pillanatától.

Ő lép először a színpadra, a vilnai színház üres színpadjára. Útiköpeny van rajta, kezében utazótáska. Akkurátusan körülnéz. Majd mikor megérkezik a Díszlemező és a Kellékes, máris játékba kezd.

Aztán máris magára tereli a szót, puhatolódzik, tudni akarja, hogy állnak a dolgok. És a Díszlemező, meg a Kellékes közlékeny a messziről jött idegennel. Elmesélik, hogy pánikban az egész színház, mert nem érkezett meg Varsóból a nagy művész...

Feltételezzük, hogy Boguslawski csak most értesült a megváltozott helyzetről, hiszen olyan őszintén csodálkozott (bár mint tudjuk, „Mélyen és szenvedélyesen őszintétlen”) csodálkozott az időpontra, a darabon, a fordításra. Felmerül a kérdés, hogy a minden kis részletre figyelmező, rendkívül jó megfigyelő Mester hogyhogy nem találkozott jöttében is ezekkel a hírekkel? Hiszen az egész városban hirdetik a nagy eseményt.

De most már legalább, hála játékos belépőjének, tudja. Tudja, hogy a Tartuffe lesz, tudja, hogy az ő fordítása, tudja, hogy ma este, tudja, hogy rá számítanak mint címszereplő, és azt is tudja, hogy soha nem látott mennyiségű jegyet adtak el. Csakhamar megjelennek a művészek is, akik a megfáradt öregember szerepe mögé bújt hírességet egy ideig észre sem vesznek. Aztán kezdődik az egész előről. Boguslawski őszintén elcsodálkozik azon, hogy a Tartuffe-öt próbálják.

Rejtelmes és démonikus énje a közönség számára már felsejlik, érezzük, hogy e vénember szemérmetlenül játszik mindenkivel. És végignézzük, hogy újra elcsodálkozik azon, hogy már ma este lesz az előadás, és újra őszintén meglepődik azon is, hogy az ő fordítását használják, úgy tesz, mintha már arra sem emlékezne, hogy valaha ezt a művet ő alakította franciáról lengyelre. De persze az, hogy ő huszonnyolc évvel ezelőtt lefordította Moliere úr darabját, az nem jelenti azt, hogy a szöveget is tudja. E szerint érkeztekor még nem tudja a szöveget. A próbán már viszont fújja az egész szövegkönyvet, nem csak a saját szerepét tudja, hanem másokét is, nem olyan ímmel-ámmal, hanem pontosan idézve, keresztbe-kasul hivatkozva az egész darabon.

Látjuk tehát, hogy a próbára tisztességesen felkészült Boguslawski érkezik. De mikor készült fel? A szerződésmódosítás után veszi a kalapját, és útnak indul.

Boguslawski, a „lengyel színjátszás atya”, egyszerűen megfélemedezik róla, hogy szövegkönyvet kérjen? Hirtelen nem is gondol rá, hogy a busásan megfizetett fellépti díjért cserébe egy komoly szerepet vállalt el, aminek megtanulandó szövege és átgondolandó szituációi is vannak? Ennyire megöregedett már, ilyen szenilis lenne? „Ez a rozoga vénember – ez a nagy Boguslawski?” Ez félelemmel tölti el a Kazynskit is, s gyors utasításba adja a Súcónőnek, hogy a Mester minden szövegét húzza alá, s készüljön úgy, hogy végig súgnia kell majd.

Így tehát Boguslawskinak egy órája van, hogy elmenjen a fogadóba, lemossa magáról a hosszú út porát, esetleg egyen valamit, pihenjen kicsit, megtanulja a szöveget, és visszaérjen a színházba. Ráadásul elsőként érkezik oda.

¹⁶ Szükségyszerűség elve.

Ugyan hány perce maradhatott a szöveg tanulmányozására, memorizálására? Hiszen nem tudja a szöveget. Ezt állítja, és állítása reálisnak tűnik. Utóvégre, ha valaki nem játszotta a szerepet, és vendégszereplőként is másik műsorra készült, honnan a pokolból is tudná? Hát persze hogy nem tudja! Más lenne a dolog, ha értesítették volna a műsorváltózsárról, akkor persze felkészült volna, de így... A szoros időbeosztás, a próbán való remeklés azt bizonyítja, hogy Boguslawski állítása ellenére érkeztek már igenis tudta a Moliere-szöveget. Felvetődik a kérdés, hogy miért tudta? Elvégre sosem játszotta. Talán azért, mert Kazynski levele mégis eljutott hozzá. De hát akkor miért állítja váltig, hogy ez bizony beugrásnak számít? Azért mert a művészvilágban a beugrást meg kell fizetni, sokkal jobban, mint egy egyszerű vendégszereplőt. A messziről jött ember egzotikumát magáról levetve, szegényérzet nélkül, az eredeti gázsi háromszorosát kéri és kapja meg, a szorongatott helyzetben lévő igazgatótól.

Mészáros Tamás elemzésében azt állítja, hogy Boguslawski csupán akkor határozza el magát nagy tetteire, amikor a próbán fény derül Kazynski direktor slusszpoénötletére. „Ez az a pont, amikor a művészetről már lemondó Boguslawski elszánja magát – legalább egy akcióra. A botrányra, amit nem akart, a nagy tréfára, amihez nem volt kedve” (Mészáros, 1997) Kazynskit idézve: „Erre szöveg van.”

Mégis úgy gondolom, hogy Mészáros téved. Ha Boguslawski nem készült volna kezdetektől a fináléra, akkor érkezések miatt tesz mindjárt óvintézkedéseket?

Boguslawski:

– *A pénzt előre kérem.*

Kazynski:

– *Most?*

Boguslawski:

– *Most.*

Az egyébként nem nagyszámú megjelent kritikákban és elemzésekben¹⁷ e momentumot mindenki a „pénzéhes öreg” címkével látta el. Boguslawski erre még rá is tesz egy lapáttal, az előre kért óriási összeget az őt körül álló vilnai, nagy szegénységben élő színészek szeme láttára, a legnagyobb precizitással megszámlolja, s csak ezután hajlandó kezdeni a próbát. Megfagy körülötte a levegő.

Hrehorowiczówna (Felháborodva):

– *Ez ráért volna, Mester.*

Túl látványos gesztus ez ahhoz, hogy ne akarna valamit a társulat tudomására hozni. Ez a nagy csinnadratta is játék csupán. Boguslawski el akarja hitetni „közönségével”, hogy őt csupán a pénz érdekli, semmi más, megelőzve, csírájukban elfojtva azon töprengéseket, melyeket az előre kért tiszteletdíj miatt vetne fel. Boguslawski tudja, már ekkor pontosan tisztában van vele, hogy előadás után nem lesz alkalma a pénztárhoz járulni, inkább eljuttassa a bizalmatlan pénzsóvár vénember szerepét. Itt is, mint mindig, mindenhol, jól alakít. Türelmesen felépíti a szerepet, nem siet, hogy Spiró szavaival éljek, örül, hogy játszhat.

A próba hivatott a kollégák megnyerésére, játékosnak titulálja magát, ugyanakkor ő a rendező helyetti rendező, egynek mutatja magát a társulattól, miközben ő vezeti a társulat gondolkodását. S amikor Kazynski, idő szükére hivatkozva beszünteti az elemző próbát, Boguslawski látványos megsértődést produkál. A pénzért mindenre képesek önérzetével intézkedik arról, hogy az előadás után gond nélkül távozhasson.

És itt sem gyanakszik senki, mert érthető a reakció, elvégre művészetében lett megsértve szegény aggastyán. Ez is milyen szépen fel van építve! Nyilvánvaló, hogy egy esti bemutatóra való délutáni készülődés során, már nem lehet a mélységek bugyraiban hosszas kalandozásokat tenni, várható és kiszámítható, hogy a bemutatóért felelős ember, ezt előbb-utóbb lefújja. És Kazynski tudatlanul is remekül alakítja a ráosztott szerepet. Épp úgy, ahogy azt a nagy színész-rendező várta. Az előkészületek ezzel a lépéssel meg is lennének, pénz a zsebben, postakocsi a színház előtt, márpedig ekkor még a Mester nem is találkozott Kazynski sajátos deus ex machina ötletével.

¹⁷ Tarján Tamás, Fodor Géza, Mészáros Tamás, Ézsias Erzsébet, Radnóti Zsuzsa, Radnóti Sándor

A SZÖVEGEN KÍVÜLI KONTEXTUS

A történelem

Spiró felismerte, hogy a szent szövetségi Európa, azon belül is Kelet-Európa hatalmi struktúrája, hasonló alakok nyugodott, mint a XX. század végi Magyarországé. Lengyelország orosz uralom alatt állt. Egyértelmű volt számára, hogy a két korszak hasonlósága miatt, amit a lengyelekre leír, azt mi itthon, a saját korszakunkra vonatkoztatjuk majd.

A modell

Spiró 1974-ben a közép-európai drámáról szóló tanulmányához gyűjtött anyagot, amikor rábukkant az Ossolineum által 1956-ban kiadott *Recenzje Teatralne Towarzystwa Ików* (Az Ikszek Társaságának színházi recenziói) című kiadványra. (Kasparczak, 2010) Abban olvasott először Wojciech Boguslawskiról, akit a lengyeliség saját Moliere-jeként tisztel, és akit még Stanislaw August, az utolsó lengyel király 1793-ban nevezett ki a Nemzeti Színház igazgatójává. Boguslawski izig-vérig művész, nagy tehetségű és szárnyaló szellemű, a színházzal teljesen összeforrt sokoldalú vezetővé lett, emberfeletti munkával építette a lengyel színjátszás ügyét, s a történelem kedvezőtlen fordulatának következtében munkássága elválaszthatatlanul összeforrt a lengyelek pusztánemzeti létért való küzdelmével. Elméleti tevékenységet is folytatott, 1812-ben megírta *Dramaturgia* című művét. A varsói Nemzeti Színházat 1814-ig vezeti, de mikor tönkremegy, kénytelen vejének, Ludwik Osinskinak eladni azt. A művész csőd utáni életéről szól Spiró György *Az ikszek* című regénye. Az imposztor viszont egyenesen a „modell” fölkérésére született, szerepbe örökítve a Mester színháztörténeti image-ét. (Koltai, 1986) Spiró maga sem tagadja, hogy *Az ikszekben* megírt Boguslawski alakját Major alakjával tette hiteles, többdimenziós hőssé. „A regény megjelenése után mindenki felfedezte, hogy a főszereplő Boguslawski maga Major. Hát persze. Nagyon nagy alak volt Boguslawski, a valóban élt lengyel színész, igyekeztem még annál is nagyobb alakot formálni belőle, és Major nélkül nem sikerült volna. Ha nem látom Majort működni a próbákon meg a büfében, semmit sem tudnék erről a fajta emberről.” (Spiró, 2010. február)

1982 augusztusában Major magához hívatta, és arra kérte Spirót, hogy írja meg neki Boguslawskit a színpadra. Spiró úgy érezte, hogy a regény szerteágazó cselekményét nem tudja a színház keretei közé szorítani. Úgy gondolta, filmet lehetne belőle csinálni, de színpadi játékra teljességgel alkalmatlan. De Major Tamás el akarta játszani Boguslawskit! „Major Tamás mindig ellenszínházat csinált, mikor hatalmi helyzetben volt akkor is, és amikor politikai hatásköre csökkent, akkor is. Imádott és tudott játszani – kivételes spíler volt, az életben és a színpadon egyaránt.” (Spiró, 2010. február) És Spiró nem tudta megtagadni öreg mestere kérését. Mestere volt ő. Amikor a Nemzeti Színházban ösztöndíjas drámaíróként tengett-lengett, Major felkérte őt, hogy legyen a rendező-asszisztense. Így munka közben ismerhette meg hazai nagy játékosunkat, színházszervezőnket és rendezőnket, a nagy alakoskodót. Nyilatkozataiban mindig megemlíti, hogy borzasztó sokat tanult tőle, ő volt az, akitől megtanult színházul gondolkodni és színházul álmodni. Álmodott hát egy komédiát a nagy komédiásnak és embernek, a nagy komédiásról és emberről. Moliere–Boguslawski–Major. Mind megannyi feledhetetlen imposztor. (Kocsis L., 1987)

Major Tamás

Jelentős formátumú játékos. Luciferi alkat. Az életben is játszott. Hithű kommunista volt, aki a párt támogatásával nem csak visszaélni tudott, de élni is. Kivételezett helyzetének számos pozitívumát tudta hasznosítani a Nemzeti Színház élén. „Fennen hangoztatta a kötelező politikai ideológiákat, és eközben nem engedte be a színházába az ócska szovjet darabokat. Pártkatonaként azonban végrehajtotta a személyekre szabott parancsokat.” (Koltai, 2010) Színészi és rendezői karakterében épp úgy, mint Boguslawski karakterében, markánsan jelen volt a kajánság, a csípős, gunyoros cinizmus. Ironikus, komoly bohóc, aki kegyetlen humorral fűszerezi játékát, törekszik a váratlan és meglepő megoldásokra. Kezdetektől jellemzi őt az ősi mimus, színészi jókedv, a féktelenség. Alkotásaira a „politikus” jelzőt már korai időszakában rásütötték, akkor, amikor még színpada nem tudatos világnézetének foglalata volt, csak ösztönös naprakészségre törekvése.

Az imposztorban a Mester Moliere Tartuffe-jét magyarázza. A Tartuffe-öt, amit egész életében szeretett volna eljátszani, de soha nem engedték neki. „Most már eljátszhatom, vén vagyok és veszélytelen.” Major Tamásról is köztudott Moliere-imádata. A '30-as évek második felében fedezte fel Moliere társadalomra vonatkozó, a társadalmat jobbítani kívánó hatását. Egyre erősödött benne az érzés, hogy Moliere-rel lehetősége van ellenzéki hangok hallatására. Várkonyi Zoltánnal együtt a Kényeskedők fordításába kezdtek, s minél többet foglalkozkodtak a szöveggel, annál világosabbá vált számukra, hogy bizony e szövegek és szituációk telve vannak humorba csomagolt leleplező, lázító és mozgósító hatással. (Koltai, 1986) Kocsis L. Mihálynak így vall: „Tudni kell, hogy Moliere olyan szerző, aki társadalmi színházat csinál, vagyis nagyon feszült társadalmi darabokat írt, saját korának értelmetlenségeit, butaságait, fonákságait, bűneit igyekezett nevetés által megváltoztatni.” Hosszú pályája során, 1928 és 1984 között, hat Moliere-előadásban játszott és tíz Moliere-komédiát rendezett. Ezekből Tartuffe-öt játszott 1943-ban és 1946-ban, Tartuffe-öt rendezett 1945-ben és 1979-ben.

A két színházcsináló munkásságának igazi hasonlósága, Major épp úgy mint Boguslawski, mindig társadalmi-politikai aktualitású színházcsinálásra törekszik. Politikai hatalmának csökkenésével pedig egyenes arányosan egyre több gondolati provokációt engedett meg magának a színpadon. Tulajdonképpen egyfajta esztétikai ellenzéki lett. (Koltai, 2010) Koltai Tamással való beszélgetése során Major imígyen fogalmazza meg színházi hitvallását: „Szerintem igazán az a színház érdemli meg, hogy színháznak nevezzék, amelyik meg akarja változtatni a világot. Vagyis az a színház, amely nem akar a társadalomra hatni, amely nem akarja fölforgatni az emberek ízlését vagy látását, amely nem akarja rádöbbsenteni az embereket olyan feszültségekre, amelyeket mindenki érez, és csak ott, a színpadon oldják meg vagy mondják ki szinte megdöbbenésszerű felfedezésként, hát az is színház, de nem az igazi színház.”

Major Tamás egy személyben volt sok személy és intézmény és fogalom és hatalom, épp úgy, mint Boguslawski színész-rendező-igazgató, akitől nem távoli fogalom az intrika, a politika, a pedagógia és a rafinéria sem. S mikor Major Boguslawskit játszott, a publikum oda tudta mögé a fél életét.

Végszó

Spiró gigantikus méretű filozófiai költeményében A békecsászárban jelenik meg először a színjáték motívum¹⁸, ami aztán Spiró visszatérő témájává lesz. Színházfelfogása az antikvitásból ismert ősi rítushoz hasonló kultikus szerepet adományoz a játékosoknak, és sámánok erejével ruhazza föl őket, akik a szelleme és a lelkeken való uralkodás képességével segíthetik a közösséget, s járulhatnak hozzá egy teljesebb, szebb világhoz. Ha színházról beszél, mindig olyan helyzetet teremt, amelyben a színész által előadott szöveg szinte varázserővel hat. A békecsászár, Az ikszek, Az imposztor alapján úgy tűnik, hogy „Spiró György jelenleg egyetlen érvényes, pozitív, közösséget mozgó erőben hisz, és ez a mimézis.” (Radnóti, 2010) Hiszi és vallja, hogy a színház képes olyan illúziót teremteni, ami ember- és történelemformáló erőként is működhet. E sorok írója is hiszi és vallja, hogy a színház képes olyan illúziót teremteni, ami ember- és történelemformáló erőként is működhet. S e végszó után a következő mondat a drámaíróké, akik születendő műveikkel megcáfolják az irodalomtörténeti kézikönyv azon állítását, ami a drámai műnem végső megszűnését prognosztizálta, dacára annak, hogy a kortárs dráma nemigen kap nagyszínpadot, hogy nyomtatott szövegváltozatára nem születnek kritikai észrevételek, s ezáltal tulajdonképpen észrevétlenné lesznek, nem kerülnek be az irodalomértés hagyományába, műveik nem lesznek részei a kánonnak.

¹⁸ *A kaotikus, célja és útja vesztett tömeg nem képes úrrá lenni az eseményeken, és ebbe az ürbe robbannak bele a komédiások, s ebben a helyzetben csendülnek fel a színjáték, benne Shakespeare szavai. A tömeg, akikről már kiderült, hogy nem tudnak létezni vezérek, istenek nélkül, mindent megkapnak a komédiásoktól. Mindenki elfogadja az egyik főszerepet magához ragadó színészt, mint megváltót, aki szép világot, békét, rendet és törvényt ígér nekik.*

Irodalomjegyzék

- Almási M. (1966): A dráma logikája és a jelenetek láncolat. In *Maszk és tükör* (old.: 107.). Budapest, Magvető
- Antal Gy. (1982): Major Tamás. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda
- Barthes, R. (1998): A szöveg öröme. (B. Eszter, ford.) Budapest, Osiris
- Bécsy T. (1996): A drámamodellek és a mai dráma. Budapest, Dialóg Campus
- Eckermann, J. P. (1973): Beszélgetések Goethével. Budapest, Helikon
- Fodor G. (2005. XVII. évfolyam 12. szám): Shakespeare, Hamlet-„film”-je. *Holmi*, 1465
- Fodor G. (1982/2). Spiró György: Az ikszek. *Mozgó Világ*, 73
- Fodor G. (1983): Wojciech Mester „színházi küldetése”. Az *imposztor Katona József Színházi bemutatójának* műsorfüzete, 9
- Genette (1996): *Transztextualitás*. *Helikon* 42, 1–2, 82–90
- Györffy M. (dátum nélkül.). *Jelenkor*. Letöltés dátuma: 2011. március 16., forrás: <http://jelenkor.net>
- György P. (1984. január): „Egy színész”. *Színház*, 20
- György P. (1983. október): „Egy színész” *Imposztor a Katona József Színházban*. Letöltés dátuma: 2011. április 27., forrás: <http://katonajozsefszinhaz.hu>
- Jákfalvi Magdolna–Kékesi Kun Árpád (2000. december): *Teríték* (Kortárs magyar dráma és színház). *Alföld*, 85
- Kasparczak, W. (2010): Spiró Lengyelországban. In *Spirományok* (old.: 347.). Budapest, L'Harmattan
- Kékesi Kun Á. (2007): A rendezés színháza. Budapest, Osiris
- Kemény G. (1971. IV. évfolyam 12. szám): Színházi viták – színházi stílusok. *Színház*, 17
- Kocsis L. M. (1987): *Van itt valaki*. Budapest, Minerva
- Kocsis L. M. (1987): *Van itt valaki* (Major Tamás). Budapest, Minerva.
- Koltai T. (1986): Major Tamás, A Mester monológja. Budapest, Ifjúsági Lap és Könyvkiadó
- Koltai T. (2010): *Színház-paradoxon*. Budapest, Corvina
- Kristeva, J. (1996): A szövegstrukturálás problémája. *Helikon*, 1-2, 19
- L. Vass (1990): Terminológiai szótár a szemiotikai szöveg tan tanulmányozásához. In I. J. Petőfi, *Szemiotikai szöveg tan*. *Acta Academiae Paedagogicae* (old.: 85–115.). Szeged, Szegediensi
- Mészáros T. (1997): A Katona. *Pesti Szalon*, 118
- Mészáros T. (1997): Örülj, hogy színházban élhetsz... Spiró György: *Az imposztor*. *Pesti Szalon*, 117–120
- Mihályi G. (1954): *Moliere*. Budapest, Művelt Nép
- Radnóti S. (1988): *Néma játék*. In R. Sándor, *Mi az, hogy beszélgetés? Bírálatok* (old.: 104–116.). Budapest: Magvető
- Radnóti Zs. (2010): *Korszakok krónikása*. In *Spirományok* (old.: 119–147). Budapest, L'Harmattan Kiadó
- Sándor L. I. (2000/3–4): Mit kérdezzünk a kortól? *Ellenfény*, 3
- Spiró Gy. (1994): *Az ikszek* (Harmadik kiadás. kiad.), Helikon.
- Spiró Gy. (2010. február): *Major Elvtárs*. *Színház*
- Turi T. (2010): Az ellenállás neveltségessége (Spiró György drámaátiratairól). In P. I.–S. János (Szerk.), *Spirományok* *Kritikák és tanulmányok Spiró Györgyről* (old.: 158.). L'Harmattan

HOL VOLT, HOL NEM VOLT...

KÉTES FELTÁMADÁS

Bevezetés

A szocializmus szorgos építésének időszakában is megengedtem magamnak azt a tréfát, hogy amikor megkérdezték, mi szerettem volna lenni, azt válaszoltam, hogy olyan földbirtokos, akit kilenc intező lop, de haláláig nem veszi észre. Még mindig szeretnék gazdag ember lenni és meglennének hozzá az úri passzióim is. Például mit sem törődve azzal, hogy egyre zsugorodó nyelvterületünkön hemzsegnek a könyvkiadók, alapítanék még egyet. Itt jelenne meg az a mű is, amely két részből állna, az egyik címe az lenne, Goj a családban, a másiké Zsidó, netán Bibsi a családban, hogy könnyedebb, kicsit mókás legyen. Ennek a könyvnek első fejezetébe magam is beledolgoznék, mivel tapasztalataim bőségesen vannak. Egy részletet így is bemutatok addig is, míg váratlanul meggzagodva meg nem valósítom tervemet.

Kezdjük a végéről, ahogyan a zsidó írásokban is hátraarcot hajtottak végre a jelek. (De az is lehet, hogy fordítva történt.)

Tárgyalás

Gojnak lenni zsidó családban hétköznapi feladat. A bonyodalmak leginkább az ünnepnapokon és a családi események alkalmával jelentkeznek. Számomra anyósom halála jelentett ilyen próbatételt. Már nyugdíjas lévén én vállaltam magamra az ilyenkor elkerülhetetlen, de oly igen nyomasztó adminisztratív feladatok teljesítését. A temetési szertartásnál felkészültem, hogy maradt ugyan egy-két, már nem könnyen azonosítható férfi rokon, és eljöttek zsidó barátaim, de az első hely mindenképp az anyém. Az viszont meglepetésként ért, hogy be kellett mennem a rabbihoz, hogy adatokkal szolgáljak az elhunytól szóló búcsúbeszédhez. Nem tudom, tapasztalták-e, hogy arról, akivel csak egyszer-kétszer találkoztak, de akkor rácsodálkoztak, sokkal élesebb, karakteresebb képet őriznek, mint másokról, esetleg több évtizedes együttélés után. Az egymás tetejére fotografált képek is halványítják egymást.

Mi sok évet éltünk együtt. Már kezdetektől ragaszkodott ahhoz, hogy hetente kétszer-háromszor nála vacsorázzunk, aztán az ő pénzén épített szentendrei víkendházban együtt töltöttük a hétvégéket, s végül az utolsó években már egy fedél alatt éltünk. Kár lenne tagadni, hogy amikor harminchét évesen házasságra adtam a fejemet, elgondolkodtam, mivel jár, ha zsidó lánnyal kötöm össze életem. Nem személyes problémáim voltak, nem magam miatt aggodalmaskodtam. Hála családomnak, az antiszemitizmusnak még csak a szellője sem csapott meg soha. A lehetséges utódokra gondolva próbáltam sokat olvasva, tapasztalatokat gyűjtve, gondolkozva megfejteni miért, honnan az évezredekre visszanyúló antiszemitizmus, amelynek eloszlásában aligha reménykedhetünk. És vajon nem eléggé keserves a magyar múlt, és nem ígér-e további megpróbáltatásokat a magyar jövő. Szabad-e, illik-e emellé az utódok számára kéretlenül még a zsidósággal együtt járó, elkerülhetetlennek tűnő megpróbáltatásokat is vállalni. Ebben a lelkiállapotban írtam meg Választott nép című regényemet, amelyben nagyrészt a várható családom sorsát is bemutatva nem csak a vészidőket üldöztetéséről, de a Kádár-idők bujkáló antiszemitizmusáról is próbáltam számot adni. Aztán Kardos György, a Magvető könyvkiadó sokat emlegetett vezetője személyesen közölte, hogy ez a munkám helyet kaphat készülő kötetemben, de nem lehet címadó írás.

Mégis felfigyeltek rá akiről elvárható volt. Így kerülhettem Scheiber Sándor tágasabb baráti körébe, és a rabbiképző nagy műveltségű igazgatója novellát is rendelt tőlem a zsidó évkönyvbe. Benedek Pali pedig nem csak egy teljes oldalon mutatta be regénykémet az Új Kelet című lapban, de próbált megszervezni egy izraeli kiadást.

Nem voltam tehát tájékozatlan, csak készületlen, amikor a búcsúbeszéd ügyében a rabbihoz elindultam. De ott gomolygott bennem mindaz, amit anyósom és az egész családja életéről megtudtam és vele együtt átéltem.

A jómódú budai zsidó család gyanútlanága. Két lakás a Várfokegyház utca felőli oldalán, forgalmas üzlet az Attila úton. Méteráru kicsiben és nagyban. Evezős szigetkerülések a Dunán, nyaralások Siófokon. Aztán a háború, az üldöztetés.

Az első világháborúban harcoló apát, aki a történelem fintoraként a Ferencz József nevet viselte, a másodikban már munkaszolgálatosnak vitték. Neki sikerült visszatérnie. Megölték ugyancsak munkaszolgálatos fiát és feleségét, Elma asszonyt, aki kosztümkabátja válltömőjében vitte el Auschwitzba a nehéz időben is így könnyen megőrizhető briliáns köveket. (Hát erre kérj jóvátételt). Anyósom férjét Borba vitték, és abban a halálmenetben lötték őt is agyon, amelyben költőnk, Radnóti Miklós is életét veszttette. Úgy halt meg, hogy gyermekét nem is láthatta.

Anyósom a Maros utcai szülőotthonban hozta világra kislányát. Egy borzalmas értesülés miatt a szokottnál korábban bocsátották el, még mielőtt a nyilas legények ott rendet csináltak volna. Ha nincs a csecsemő, anyósom alighanem vállalta volna a közös sorsot, nem kerül sor a bujkálásra. Tudta, hogy a várható megpróbáltatásokat a baba semmiképp nem élheti túl. Így lett belőle erdélyi menekült. A legjobb barátnőjének édesanyja fogadta be. Szuppán mama a Nefelejts utca lakásába. A bérház hátsó udvara a Bethlen téri zsinagóga telkével érintkezett, s volt, hogy az ott őrzött férfiak másztak át a kerítésen. Ebben a bérházban egyenként nem csak a lakók, de még Csom bácsi, a házmester is derék ember volt. Nem akadt feljelentő.

A megostromlott, szétdőlt, nyomorgó városban senki nem gondolt a jóvátételre. Se üzlet, se lakás, se megtakarítás. A válltömőben elvitt briliánsokat sem lehetett elővenni. Időlegesen egy szerencsésebb sorsú nagynéni fogadta be őket. A megoldást az hozta, hogy a munkaszolgálatból hazatért özvegyen maradt Ferencz Jóska hamarosan megnősült. Elvette az újpesti Olgikát, akivel a rossz nyelvek szerint korábban nem csak üzleti kapcsolatokat ápolt. Olgikának, aki a megfogytakozott újpesti ortodoxia tekintélyes tagja volt, tisztességes emberek segítségével sikerült vagyona egy részét megmenteni, így újra megnyithatta üzletét. Az ő karján ott volt a tetoválás. Azért élte túl viszonylagos épségben Auschwitzot, mert szépen tudott hímezni. Máshol nem hallottam róla, hogy az őrség laktanyájának pincéjében ajándéktárgyak készítésére hímzőműhelyt működtettek, és az ügyes kezű asszonyokat nem küldték gázkamrába.

Kialakult és működni kezdett az új család. Nem sokáig, mert az első világháborút átküzdött, a második munkaszolgálatát átélte Ferencz Jóska az újpesti bolt államosítása után alig néhány nappal minden előzetes panasz nélkül ültében előreesett az asztalra, és meghalt. Ebben a kritikus helyzetben a mama lett a kenyérkereső. Volt zöldséges eladó, tejcsarnokos. Szegénységben éltek, de Olgikára tekintettel a kóserság szabályait is szigorúan tartották. Még én is részese lehettem a libaleveseknek maceszgombóccal, sóleteknek és finom süteményeknek.

Anyósom egy dologban nem ismert tréfát. A lányának tanulni kellett egészen a diploma elnyeréséig. Igazi jiddise máme volt, úgy, ahogyan a nagykönyvben meg van írva. Aztán szerencsés fordulattal benzinkutas lett, ez pedig abban az időben felért egy lottó főnyereménnyel. És ezt a fordulatot nagyon elegánsan viselte. A halotti ruhán nincsen zseb, ismételte gyakran. Csak akkor roppant össze, amikor úgy tűnt, hogy a nyugdíjas létre ítéltetett.

Még nem jutottunk el a végéig. Egy újabb fordulattal ismét saját üzlete lett. A másik szerencsés fordulat az volt, hogy nagysokára megszületett a lány unoka, és akkor az én anyósom egyszerre átalakult jiddise mámeből jiddise nagymamává. Azzal lehetett leginkább megbántani, ha valami okból nem ő fürdethette a kicsi Esztert. Közben betegségeinek száma egyre csak szaporodott, s végül bekövetkezett, aminek be kellett következnie.

Kettőnk között soha egy hangos szó se volt, azt hiszem kölcsönösen becsültük egymást. Ámbátor azért úgy vélem, hogy a zsidóság súlyos történelmi tapasztalatainak következményeitől ő sem volt mentes, és ha nem is feszülten, de azért figyelte, mikor bújik ki belőlem a jól elfojtott antiszemita. (Hát erre még egy kicsit várni kell). Úgy gondoltam akkor ott, hogy az anyósom immár befejezett életútja mindenütt figyelmet, részvétet kelthetne, kivéve a Kozma utca 6-ot, mivel e helyen az időben a búcsúztatók közül nem egy élt át hasonló sorsot. Nem várt szerencse volt, hogy a rabbi, akit felkértek, nem volt más, mint Scheiber Sándor utóda, Schweitzer rabbi, akivel nem ez volt az első találkozásom. A rendszerváltás után fél éven át főszerkeszthettem az új utakat kereső Ország Világ hetilapot. És ahelyett, hogy szorgosan olvastam volna mások kéziratát, végre kiélhettem saját grafomániámat.

Volt egy rovatom azzal az állandó jelmonddal, hogy „Nyomorult az a nép, amelynek nagy öregjei sincsenek”, és igyekeztem azokat felkeresni, akik tisztességgel és mégis sikeresen élték át a nehéz évtizedeket. A numerus clausus jegyében zsidó személyiségeket, így a főrabbi portréját is megpróbáltam felrajzolni. Így beszélgetésünk, amennyire a szomorú helyzet engedte, barátságosra sikerült. A főrabbi nagyon kedvesen még meg is hívott, hogy ha szeretnék a családommal együtt maradni annak idején, helyet szoríthatnak nekem a Kozma utca 6-ban.

Befejezés

Beszélgetésünk végén kínos helyet alakult ki. A főrabbi anyósom zsidó neve után érdeklődött, és pedig nem tudtam megadni rá a választ. Ez még hagyján lett volna, de amikor visszaküldött a gyászolókhöz, ott sem akadt senki, aki ezt a nevet ismerte volna. A főrabbi erősen csóválta fejét, és rosszállóan fogadta csak el javaslatomat, hogy kedves unokája nevével Eszterként búcsúzzon az elhunytól. Megvallom, akkor nem értettem meg aggodalmaskodását. Csak később magyarázták meg, hogy ha a feltámadás napján majd az angyalok megfűjják a sófárt és a mennyei réztrombitákat, majd utána az angyalok egyenként néven szólítják majd a feltámadásra várókat és lehet, hogy a mama nem mozdul az Esztert hallván.

Ám ahogy én őt megismertem, az unokája nevére nem marad közönyös, és amilyen talpraesetten oldotta meg életében a problémákat, még az is előfordulhat, hogy már a harsonák jelét hallván mozdulni fog, és az angyaloknak segítve ő költögeti a többieket. Mivel egy negyedszázad telt immár eltávozása óta, úgy érzem nem követtem el kegyeleltést, amikor egy csöppnyi derűt is loptam a reá emlékezésbe.

HONNAN VESZI A KIRÁLY A VÁRÁT?

Az én hajdani palócfalumban Ballán, amely később Mátraballává lépett elő, nem volt divat a gyermekek kényeztetése. Így esemény számba ment, ha valamelyik fiúcska borsipkát kapott a Kanadában bányászkodó apukától vagy netán százmuzsikához vagy valami játékhoz jutott. Honnét van? Honnét vetted? – kérdezték a társak. Honnét veszi a király a várát? – válaszolt kérdésére kérdéssel a büszke tulajdonos.

A kis palócok eme már-már szertartásos felelete sokszor eszembe jutott, amikor a Nagy Palócnak kifogyhatatlannak tűnő mese- és anekdotakincsének forrásait próbáltam megtalálni. Valamennyiünkben él még, de legalább pislákol a vágy, hogy szeretnénk bekukucskálni a nagy alkotók műhelyébe, s elcsípni legalább egy-egy olyan pillanatot, mikor, miért, hogyan? S folytathatnánk tetszőlegesen ezeket a kérdéseket.

2010-ben emlékeztünk meg Mikszáth Kálmán halálának századik évfordulójáról. Az ő esetében különösen fontos volt ez az évforduló, mert ő maga életében gyakorta kinyilvánította, hogy az életműről egy évszázad múltán lehet már biztonsággal megítélni, hogy az eltávozott alkotónak van-e esélye a halhatatlanságra, érdemes-e neki szobrot állítani. Mikszáth népszerűségének 1910-ben bekövetkezett halála után nem volt apálya, és a századik évfordulót televíziók, rádiók, folyóiratok és bulvárlapok, tudományos társaságok és az író nevét viselő intézmények igyekeztek méltó módon megünnepelni. Kérdés, hogy a nagy határkövet elhagyva nem csappan-e meg a szeretet és népszerűség? A dagály után nem jön-e apály?

Talán jobb lett volna az én kis felfedezésemmel korábban, a nagy ünneplések idején előhozakodni, de mit tegyek, ha most jutott eszembe? Ha az olvasó elszánja magát, és velem jön felfedező utamra, arra készüljön, hogy néha úgy tűnhet elkóborogtunk, célt tévesztettünk, de ígérem, végül sikerül majd zöldágra vergődni, nem felejttem el, mire szerződtünk.

Az Úr 1887. esztendejében a parádi Károlyi-kastély csemetéi mellé egy újabb fiatal nevelőtáncos érkezett. Istvánffy Gyula immár hetedik lett a sorban. A két kedves gyereket nemcsak megkedvelte, de Mihálykát nagyon meg is sajnálhatta, mert a kis arisztokrata nemcsak nyúlshájjal, de farkastorokkal jött a világra, ami azt jelenti, hogy hiányzott a szápadlás, ez a csak később operációval rendbe hozható fogyatékoság, és állandóan a fulladás veszedelmével fenyegette a fiúcskát.

Istvánffy előbb a nagyanyjától hallott mesékkal szórakoztatta a gyerekeket, aztán Parád falujában kezdett újabb mesék gyűjtésébe. Később rendre-sorra felkereste a szomszédos falukat is, és egyre tudatosabban gyűjteni kezdte a népdalokat, gyermekjátékokat, népszokásokat a születéstől a temetésig.

A recski vasútállomástól vonattal is elérhető Balla kedvelt úti céljává lett. Talán mert általa fellelt harminc népmeséből hármát a Táncika Marcikat, a Pipakupak gyereket meg Akit négyszer agyonverték, Ballán sikerült fellelnie. Oly bőséges forrásra lelt itt, hogy legalább háromszor megismételte gyűjtőútját. Két évtized múltán iskolába menet még alkalmam volt láthatni azokat a zsúpfedeles vályogházakat, amelyekben Istvánffy szorgos és sikeres gyűjtőmunkáját végezhette.

Később, amikor a gyűjtött palóc népmesékből már egy kötetre való összejött, Istvánffy a már beérkezett

Mikszáthot levélben kérte tervezett könyve előszavának megírására. Nem ítéltük el a nagy palócot, mert ezt a kérést nem teljesítette, ha számításba vesszük, hogy a regényírás mellett hányféle feladatnak kellett még megfelelnie. Írt ő közben tárcát, előszót, nekrológot, s többnyire visszautasíthatatlanok voltak ezek az igények. A képviselőség, a társadalmi életben való kötelező részvétele is sok idejét lekötötte. Az a csoda, hogy életműve ilyen gömbölyűre sikeredett.

Istvánffynak tehát csalódnia kellett. Azt viszont kerülő úton megtudhatta, hogy Mikszáth vagy olvasta vagy beleolvasott a gyűjteményébe. Azt is biztosra vehette, hogy Mikszáth, aki nemcsak a történelmünk legfrissebb kutatási eredményeit építette be műveibe, de a néprajzosokkal, ezen belül a palócság kutatóival szoros kapcsolatban állott, Istvánffy egyre gyarapodó számú tanulmányait is szemmel tartotta, és merített belőlük. Istvánffy nem volt első vonalbeli tudós, viszont elsőként lépett korábban senki által meg nem keresett területre. Nagyszerűen tudhatott bizalmat teremteni, kapcsolatokat építeni. Kár, hogy az ő idejében még nem volt divatban megjelölni az adatközlőt, így csak ha valamelyik tanító vagy kántor gyűjtését vette át, az ő nevüket jelölte meg korrekt módon. Ráadásul Istvánffynak jól kifejtett humorérzéke is lehetett, ami átsüt a gyűjtőmunkáján.

Így a Ballán összehordott anyagában helyet kapott olyan versezet, amely azt mondja el, hogy az újonnan megnyílt vasútállomáson a helybeliek közül ki milyen funkciót töltene be. A szerelmeskedő hajlamú csakúgy megkapja a magáét, mint a nagyokat szellentő. A falu felé szálló és az udvarokból csibét, kislibát elragadni készülő héjához három csúfólódó versikével is lehetett felkiabálni, közülük a legsikeresebb emígyen szólt.

*Héja, héja lakatos,
Kilátszik a kakasod,
Addig libát nem adok,
Amíg el nem takarod.*

Hibátlanul kedves és elegáns ez a szöveg. A jól nevelt gyermek felkiabálhatja magasban köröző madárnak. Istvánffy a szólásmondásokból is összegyűjtött egy szakajtóra valót, és a legeredetibbet is Ballán találta meg, amelyik így hangzik: „Huncut hájjal kenték annak is a púpját,” ami nem jelent mást, minthogy ravasz vagy inkább tréfás ember az illető. Ezt pedig a palócság jellemző vonásaiként tartják számon. De a mondás értékelésekor érdemes számon tartani, hogy a hájat miként a sajlalon zsirt a népi gyógyászatban és kozmetikában is felhasználták. Amikor még egészen kicsi voltam, és fürdés után édesanyám bolyhos törülközővel simogatott, gyakorta mondta a fogadtatásról: Mintha hájjal kenetnének.

A tréfás versekből egyenként Ballán gyűjtötte be a legtöbbet a palóckincsek rangos kutatója. Ebben a sorozatban kapott helyet A békák így beszélnek bemutatása.

*Egyik: Mit varrsz, mit varrsz, mit varrsz?
Másik: Csizmat-mat-mat
A harmadik: Papucsot, papucsot, papucsot,
Uraknak-nak-nak
Papoknak-nak-nak
A negyedik: Urak a papok, urak a papok
Az ötödik: Az se mindegyik
Utoljára: Szar, szar, szar!*

A brekegő békák tehát a csizma meg a papucs varrogatásából indulva a ballai Verő-hegy alatti tocsogós réten, ahol öngyógyításához nagyapám a pióccákat szedte, jól összehozták a maguk társadalomkritikáját.

Történt pedig, hogy Mikszáth a puritán evangélikus lelkészek leszármazottja, megírván bátor könyvét, a Különös házasságot, amelyben az arisztokrata dölyf meg a papi álnokság egyaránt megkapja a magáét, végül még egy csattanós befejezésen töprengett. És akkor jutott eszébe Istvánffy gyűjtése. De kérdezhetné az olvasó, honnan a bátorságom, miért erőltetem én ezt a megoldást, Mikszáth miért nem szülőfaluja, Szklabonya békáinak véleményét tolmácsolja.

Ám ismerve Szklabonya akkori lakóinak összetételét, azt láthatjuk, hogy magyarul a kastély lakói beszéltek, meg a zsidó szatócs gyerekét okította a tanító úr. A falu földműves népe számára a békák tótul adták elő mondanivalójukat. Másként fordították le az otthoniak a békák kórusát. Ha nem is mondhatjuk el teljes bizonyossággal, de nagy valószínűséggel állíthatjuk, ha Mikszáth Nógrád megyét választotta is szűkebb pátriájának és, nem

valószínű hogy megfordult minálunk a Különös házasság befejező részében, mégis ballai békák brekegik világgá – igazi palóc rafinériát alkalmazva – a kellemetlen igazságot. Békáink tehát „bekéreckedtek” a halhatatlanságba.

*

Ugye milyen szép ívű, logikusan felépített az én itt eladott elméletem? Nagy kár, hogy nem igaz. Ha két évszámot összevetünk, kiderül, hogy Mikszáth nagyon korán, 1910-ben hunyt el. Istvánffy pedig csak egy kései gyűjtésekor, 1912-ben fedezte fel, mit vartyognak a ballai varangyok. Így még az is előfordulhat, hogy nem Istvánffy inspirálta Mikszáthot, hanem fordítva történt.

De ha ily látványosan összeomlott az oly ügyesen felépített elmélet, miért raboltam vele az olvasó idejét? Miért nem felejtettem el nagy gyorsan úgy, ahogyan a megzápult ideáktól szabadulni illik? Úgy gondolom, az én kicsinyke, de látványos kudarcom másoknak is tanulságul szolgálhat. Megpróbálhatunk beletekinteni az alkotó műhelyébe, és nyomon követni a mese szövést, de a szálak előbb-utóbb elszakadnak.

Honnét veszi a király a várát? – kérdezi a kis palóc gyerek, választ nem adva, válaszra nem várva. Neki van igaza.

KILOVAGLÁS

Lovas nemzet vagyunk...

Lovas gyerek voltam én is, holott aszfalton felnövöként lovat nem felnyergelve, csak vastag bőrszíjakkal felszereszközözve Belsped-(belföldi speditőr?) vontatóként láttam, amint megrakott kocsikat húztak ki a teherpályaudvarról. Mert az ötvenes években az árumozgatás jó részét még lovas kocsikkal végezték.

Apám falun született, korán városba vetődött, ám nyilván vágyódott erdő-mező nyugalomába, mert jó ideig erősítgette bennem a természetjáró könyvek élesztette kedvet az erdőmérnöki pálya iránt. Az összehajtott ívekbe szorgosan ragasztgattam hát az egy-két forintos takarékbélyegeket (talán ötvenfilléres címlet is volt még?), hogy majd egyszer lovat vehessek magamnak.

Addig is mi, az utca gyermekei, akiknek játszóterei a háborúban lebombázott házak helyén álló üres térségek voltak, utólag kellően el nem ítéhető módon csúfoltuk a környéken rendszeresen végigbaktató lófogatot. „Bakot a ló alá, sámlit a gazdája alá” – így szólt a rigmus. Nem tudom, ki faragta a gyatra rímpárt, valószínűleg mi már öröklöttük az idősebbektől. Az első felét nem is értettem pontosan. Csak sejtésem volt arról, miért gerjed éktelen haragra a kocsis, egy kedvetlen, idősebb ember, aki leugorva ostorával elcsépeleli az elérhető kölyköket. Ugyanis a szokatlanul magasra nőtt lónak az egyik lába hosszabb volt a másik háromnál, avagy egy rosszul összeforrt törést takarhatott a „bűnbak” lábra csatolt, szíjas erősítőpánt, amitől aztán a jámbor jószág minden lépésnél döccent egyet. Talán ezt korigálta volna a versike „bak”-ja? De ezt nemhogy az állat – mi sem tudhattuk. Csak azt, hogy utcabáli zajjal, meg gazdája dührohamával jár a megjelenése.

Félálomban hallgattam apám történeteit, amint elalvás előtt bátyámnak meséli őket. Tízéves volt, amikor apja, az én nagyapám meghalt az első világháború első évének őszén, a keleti fronton. Az utolsó levelében azt írta haza, hogy nagyon fáj a lába. A pozsonyi 13-as népfölkelő gyalogezred (ez mai fogalmak szerint amolyan tartalékosokból sebtében összeállított egység) tagjaként már nem volt ifjonc, negyvenévesen hívták be, s jó néhány tucat kilométernyi gyaloglás meg harctéri nyűglődés lehetett mögötte. Felnőttként, utánaolvasva a történeseknek, tudom, hogy a nyári háborús eufória után a nagy őszi orosz offenzíva során vesztette életét. Jeltelen sírban emésztődik valahol Galíciában. „Egy ló talán megmenthette volna” – szólalt meg akkor a gyerekész. Később, a bevonuláskori uniformisban készült fotón láttam, nemhogy ló, jobb bakancs sem jutott nekik.

Szegény nagyapa, egykor posztógyári munkás, ha életben marad, sem értesül róla, hogy Ady ekkoriban írta a Nyugatban 1914 novemberében megjelent versét, Az eltévedt lovast, mely az úttévesztés misztikus mélységeibe vezeti olvasóját.

Mi tagadás, amikor takarékvimemet felszámoltam, volt vagy 14 Ft benne, ami akkor persze jócskán többet ért a mai számszerűségénél (két menü is kitelt volna belőle?). A lóvásárlás biztosan nem, nagyon prózai célok lebeghettek előttem, még ha nem is emlékszem, hogy mire költöttem. Miként a pályaválasztáskor sem, amikor már feladtam az erdőmérnökséget, és apám is olyan irányba terelt volna, amely végképp távol állt tőle. Akkori hadakozásunk jócskán osztott belső sebeket neki is, nekem is.

A lovaktól tulajdonképpen művek élményével köszöntem el még a hatvanas években: először talán Nagy László gyönyörű Búcsúzik a lovacskájával, majd Huszárik Zoltán letaglózó filmjével, az Elégiával.

Magam lovon soha, egy percig nem ültem, bár igazi lóval felnőttként egyszer kapcsolatba kerültem. Egyik barátom, komoly szakember egy állami gazdaságban, elvitt a lótelepükre is. A rekeszekre osztott istállóban barátságot kötök egy gyönyörű fejű ménnel. Néhány óra múlva, ha nevéen szólítom, odajön, loboncos homlokát odanyomja a tenyeremhez, teniszlabda nagyságú karbunkulus szeméit rám emeli, figyelni az őt becéző másfényű lényt.

Fiamat talán ötéves korában ültethetem föl egy kantárszáron köröző szelíd lóra, amúgy szőrén. A Sváb-hegy oldalában, a természetvédelmi hivatal (az egykori Jókai-villa és -kert) alatt, a hetvenes évek második felében áll még egy családi ház, annak tulajdonosa néha a közelben futtatja a lovát, így kedvez egyszer az álmélkodó fiúnak. Aki városi gyerekként egy vidéki kirándulás során, a kisvárosban a kereszteződésnél átkocogó lovas kocsit látván felkiált: „Papa, stoplis cipője van a lónak!” Nagyvárosi gyerekként stopliknak nézve a vaspatkó kiálló

kapaszkodóbütykeit. Ugyanakkor, tehát a hetvenes évek közepén még feltűnik a XII. kerületi Költő utcában egy csacsifogat, rajta egy hordóban már nem víz locsog, hanem cefrének szánt gyümölcs gyűlik. Mert a hegyre valamikor lajtos kocsiban vitték fel a vizet, talán ennek emléke is az Istenhegyi úton, a benzinkút utáni kanyarban álló, nemrég felújított környezetű, „lóitató”-nak nevezett emlékmű, rajta az ember társának számító lovat tisztelő felirattal. Aztán azt a lankát, az elvadult gyümölcsöst a nyolcvanas évektől kezdve jellegtelen építményeivel betéríti a zöldövezetet birtokba vevő mohó építési kedv.

Szóval, ha lett volna lovam, biztosan más életet élek. Vagy ha más életet élek, lehetett volna lovam. Hogy nem lett – hát valószínűleg mást gondoltam az életről, mint addig. Egyébként is késő bánkódni, mert engedelmes képzeletbeli háttérrel bármikor kilovagolhatok bárhova. Még ha egyre gyakrabban úgy tűnik is, „Kifáradt már a lovas és a ló”.

S egyszer, ha akarom, ha nem, bizony látnom kell ismeretlen nagyapámat.

KATONATEMETŐ

sokáig utaztunk... haj! ki se tudja ma már, ho-
va, merre... mint moziban csuda némafilm
vonult el előttem a táj, fenyőnyi tuják közt,
alvadtvérszínű sok lehulló napon át...
apám akarta nagyon, vele menjek,
halottak városába tétovált
utunk, odaérve betűzte:
a poklok pokla mennybe vit-
te őket, Uram, ez
legyen a memento...
hát, láttam a hadsereget, mert mintha az Isten
vezényelt volna új sorakozót nekik,
már nem tusakodtak a harctereken – na, mivégre? –
egymás mellett-mögött fegyelmezetten áll-
tak póre kereszték alatt szorosan a
mogorva tiszték, közlegényeik...
máig sorakoznak e sírok
– pszt! – végeláthatatlanul,
mindegy, kicsodák ők,
miféle hadosztály,
mert hisz' odaát meg az ellenség sokezernyi
keresztje hőscincéredik – ej, ne tovább! –
s a dombokon innen – halld! – csak a gyurgyalagok fűj-
nak már takarodókat vagy csak egy kopasz
varjúcska vezényli: vigyázz, igazodj! vagy
talán csupán a hóbagoly huhog-
ja téli szelek, ha süvitnek:
pihenj! a fegyvert lábhoz ál-
modó regimentek!
örökre, örökké

SORTÚZ

és mintha karácsony lett volna folyton akkor:
csillámló ezüstszálak ezreit dobálták
– csak hogy a rádióadást zavarja meg –
hja, és sokszínű röplapok tízezreit,
mi meg – jó játék – kapkodtuk a szélben...
az égből jótét angyalok üzentek?
a németeknek sohse higgyetek,
szerelvényeiket, ha érzézik,
robbantsátok föl magyarok,
diverziót szervezzetek!

hát, volt is úgy, hogy jött egy hadiszökevény,
lőháton vágatott haza, kivetkezett,
a pincében bújt három éjen át
s mi vittük mind az ebédet, egyék,
ám egyszer csak – hogy hogy? nem értem –
mégis leipics-apacsolták,
úgy mondják, háborús morál
szerint köll: gyávaság miatt
a kerti körtefánál
a járőr – puff! – lelőtte...

kakastoll lengett-libegett csákójukon,
amaz meg – láttam, csöpp finesz mosoly –
anyjának plünnyögte: mama, ne sírjon!
nyakába potyogott a fülbemászó
és szerte rebbent száznyi seregély...
manap híresztelik, ki tudja, tán
a nemlét káprázata volt az,
úgy tűnik: valaki, ha meghal,
a múltban eleven marad,
nahát, köszönjetez neki!

VÉRCSEPPEK GOLGOTÁNKON

álom nem üldöz, ám azóta nincs különbség
alvás és ébrenlét között: naponta látom
apám nehéz alakját, izma megfeszül
a tölgyfarúdon, mégis, nem a rúd, hanem
talán a néma kín, valami végső
elszánt erő támasztotta be jókor
a szobaajtót, mit oroszaink
– dorbézolók – akartak törni be
dorongokkal éjjél után,
hogyműlő anyámat is
meghágják úrjogon, mint kinn a többi nőt...
behallatszott a zenebona-zrí, zshivaj,
rimánkodott – velőtlen félsíkoly –
egy szalmaágyastul elvitt leány,
aztán csak gyors rácuppanások,
neszek a faluvégi házból,
szórványosan lövöldözés
és tangóharmonikaszó,
vércseppek Golgotánkon...
pitymallott rég, mikorra
a főlzabadított falu elcsöndesült,
előbiccent a félighótt harangozó
s a lépcsőn gimnasztyorkás tiszt bagózott,
szájából magyarul – törött kolomp akár –
kondult a szó napjövétünk elé:
dicszónó vagyok, bátyuska, seggbe rúgj!
háborúkat megjárt apám meg
– alig lenézve rá – legyintett:
tudod mit, Szergej, menj haza!
rúgjon csak seggbe Turgenyev

ANYEZSKA

hová lett mind a sok-sok év, hová az ember,
kik éltek egykor, ők, a múltó pillanatban,
hová lett – eh! – a sok-sok múltó pillanat,
megtértek mind az örökkévalóba? hajh,
de hol van az! a perc, mikor anyámmal
a rádóci ház padlásán lapultam,
valami csecsebecse karkötőt
rejtett el ott limlom közé, miköz-
ben hallottuk feljönni őt:
a nap hintázott varkocsán,
frissen vasalt gimnasztorykájá ráfeszült,
de már Fiastyúk villózott váll-lapjain,
míg szertekandicsált, lopakszik-e
netántán Fritz halom kacat között...
azt' pirkadtkor félmeztelenre
vetkőzve mosdott kinn a kútnál,
lesgéltem fészterünk mögül
aranyló körtemelleit
– jajj! – észrevett, mosolygott
az ujjait emelve:

kölyök! Anyezska elnászpángol tégedet!
hajlékony testéről – azóta gőzölög –
víz gyöngyözött a hajnali hidegben...
Berlin alatt Oderhaffnál esett el,
később egy festményen láttam viszont
a firenzei Uffizi falán:
tündöklött – örökkévalóság! –
egy rávetült csöpp napsugárban,
nagy ég! lehet, hogy valaha
tán Botticelli nője volt?

135 000

a második világháború végén angol–amerikai
légierő bombázta Drezdát

valaki akkor fogta a kezét – mesélte
sok évvel később Hannelore, ültünk
a Delfin-kút előtt a Brühlsche-Terrase-án
– ma Európa balkonjának nevezik –
alattunk hangtalanul folydogált az Elba –
kicsoda Isten, vagy minek nevezzem,
mikor anyját elégni látta ott,
nos, szó szerint lángolt a szíve is,
ezerkilencszáznegyvenöt
egy februári éjjelén

és szénné égtek mind a gyerekek, a nők,
mert katona – Uram – közöttük egy se volt,
ártatlan harmincötezer – s halott –
vagy százezerrel több? oly egyre megy,
azóta elrohad a lélek,
azóta fúvatag parázslík
s a Zwinger mindig romba dől
és reng a föld és dübörög
a bombazáporoktól...
egy kisbaba siápol...

még hallani... de elhalón a romladék
alól... kutya üvölt föl, elmehasadás,
próbálja kikaparni asszonyát vagy
a síró gyermeket talán? ki tudja,
mindössze néhány óra volt, marad,
iszony-émléknyomok... a nap lemegy
amerre Európa ébred,
mögöttünk valahol a Neumarkt
és mintha füstölnének is
a Frauenkirche romjai

NYÍLT PÁLYÁN

ezerkilencszáznegyvenöt nyarán egy éjjel
Rumnál az oroszok a marhavagonunkat
akarták fölfeszíteni, hogy hajnalig
pár nőt raboljanak, amíg a mozdony áll,
hát, letaszajtották a masinisztát
a töltés mellé – néztük – lepisálva
az életéért sírt, rimánkodott...
tízéves voltam, férfi már,
mellettem hüppögött anyám,
húsába félsze mélyedett,
elképzelttem, hány martalóc rohanna rá,
a rácsos ablakon kilesve láttuk is:
tatárvörös tábortüzek körül
sok letepert fehérchseléd szipál,
a lábaik felkonkorodnak,
majd szerte öklendik a vodkát,
szétrongyított szoknyájukat
faágon szellő verdesi...
recseg-ropogva égett
a szomszédos szerelvény,
mi meg bicskáinkat szorítottuk toló-
ajtósín-vájakba... gyermekági láz-
ban fetregő csicsörke sírt a padlón
– csituljon! kívülről kinyithatatlan,
hiába dörgetik meg részegen –
aztán fölsóhajtottam: bácsikák,
amarra fény! na, végre pitymall...
a vércsatornás bajonetten
bíborlottak a pirkadat
lecsorgó első cseppjei

„TEGNAP MINDEN SZEBB VOLT...”

A Párizs-járásnak évszázados hagyománya van; s persze nem csak minket, magyarokat vonzott/vonz különös erővel, de az orosz, lengyel, román, portugál, olasz, német, angol stb. fejlődéstörténetek is azt igazolják, hogy Párizs a találkozások városa, egyetemek és kávéházak, a nemzeti kultúrák keveredésének elkerülhetetlen színterei.

Zaránd Gyula, aki a fotós szakmát a Fővárosi Fotónál tanulta – mestere Balla Demeter volt – 1971-ben érkezett meg Párizsba; ma már ismert és elismert alkotó; de az út, amin járt/jár rögzös.

„Zaránd Gyula ... 1971-ben érkezett meg Párizsba, ahol felvételt nyert az Université Paris VIII. fotó- és film szakára. Eközben szabadúszóként párizsi könyvkiadóknak kezdett el dolgozni (Éditions Seuil, Éditions Bernard Grasset, Éditions Robert Laffont, Éditions Arthaud, Éditions Rombaldi stb.); több mint száz könyvhöz alkotott címlapot és humanista szempontú irodalmi illusztrációt. Sorra készítette fotóit Franciaország megyéiről, Párizs negyedeiről és tipikus lakosairól, valamint olyan írókról, mint Georges Emmanuel Clancier, Eugène Guillevic, Jean Tardieu, Georges Perec, Henri Troyat vagy Clara Malraux... Társszerzője lett a Sylvestre Clancier által irányított és a Delarge Kiadónál megjelent Terres de Mémoire című többkötetes kollekciónak. Emellett a párizsi Modern Múzeum (MAM) felkérésére az ott kiállító művészekről készített fényképeket: Daniel Buren-ről, Pierre Soulages-ről, Victor Vasarely-ről, Jacques Monory-ról... 1980-tól a Rapho Fotóügynökség külső munkatársaként dolgozott: az itt elhelyezett jelentős mennyiségű anyaga, archívuma jelenleg is forgalomban van. Zaránd Gyula divat- és reklámfotókkal is foglalkozott (Elle Magazin, Pulicis, l'Oréal, Renault), de a tanításba is belevetkezett: 1990 és '95 között fotográfiát tanított a párizsi Iparművészeti Főiskola (ENSAD) Jean Widmer vezette Communication Visuelle grafikai szakán. [Elnökhelyettese a KP5 nevű képzőművészeti csoportnak.]

Tizenegy éves kényszer távollét után, 1982-től rendszeresen hazalátogatott, és a két kultúra összekötő hídjaként francia témát állított ki Magyarországon: Párizs és a franciák – Múcsarnok (1985), Három generáció – Budavári Palota (1993) és persze a magyar témákat mutatott be Franciaországban: Magyarország '60-as évek – Georges Pompidou Centrum (1983), Csavargó gyerekek – Párizsi Modern Múzeum (1987).

Látogatásai alkalmával a szocialista realizmus jegyében fogant építmények és szoboralkotások sorsában bekövetkezett változásokat is fényképezte, és a nagyméretű fotókból Elveszett utópia címmel 1994-ben kiállítást rendezett Párizsban, 1996-ban Bayeux-ben, 2000-ben Senlis-ban és 2005-ben Rueil-Malmaison-ban. Ugyancsak ez alkalommal a szintén fényképezéssel foglalkozó anyai nagyapja (Fiedler János) századelejétől, illetve édesapja (id. Zaránd Gyula) '30-as, '40-es évekből épen maradt üveglemezeit és negatívjait gyűjtötte össze, majd az évekig tartó restaurálás után a saját képeivel együtt Három generáció 1893-tól napjainkig címmel állított ki Párizsban (1990), Budapesten (1993), Le Mans-ban (1996), Stuttgartban és Kölnben (2001), valamint Berlinben (2002). – Mongóliában készült fényképeit a Budapest Galériában mutatták be (2002), ekkor vehette át a Balla Demeter alapította Demeter-díjat.

Zaránd Gyula munkái a Chez Higgins kiadó által megrendezett Parcours Parisien de la Photographie eseményein is szerepeltek (Librairie Mazarine: Jelenések, 2007), de ez a kiadó jelentette meg az eredeti bróm-ezüst eljárással készült fényképeit tartalmazó, limitált példányszámú portfólióját Utópia címmel, 2006-ban. A Gera Mihály szerkesztette és Sylvestre Clancier költő (a Francia PEN Club elnökének) előszavával ellátott (45 év munkáinak legjavát összefogó) fotóalbumát: Díszlépés címmel, a Folpress Kiadó jelentette meg 2006-ban. Ennek alapján rendezett a Magyar Fotográfusok Háza (Mai Manó Ház) azonos címmel kiállítást 2007-ben. – Zaránd Gyula 2008-ban Balogh Rudolf díjat kapott.”

Ám az alkotó újabb terveket „dédelgetett”... és megszületett egy új album: a Sur les pas de Maigret, Georges Simenon legendás figurája, Maigret felügyelő Párizsát mutatja be; Zaránd Gyula fotóin keresztül, a kísérő szöveget Sylvestre Clancier írta. (Edition du Polar, Paris, 2009) A kötet Franciaországban nagy figyelmet keltett. A szigorú ítések szerint: „A detektívregények hőseinek egy része, a tettesek és áldozatok az élet sötét oldalát, míg a

másik, ez esetben a bűnösöket mindig leleplező Maigret felügyelő, az igazságot, a fényt képviseli. Zaránd Gyula fekete-fehér fotóin is egyszerre van jelen a világosság és a sötétség, hol az éjszakai vagy természetes világítás fényárnyék jelenségének formájában, hol pedig a környezet és az emberek viszonyában, a figurák arckifejezésében kifejeződve, átvitt értelemben.”

*

Hogy megismerhettem és többször is találkozhattam vele, egy közös barátunknak, a szintén Párizsban alkotó Aatoth Franyó (Tóth Ferenc) festőművésznek köszönhetem; olyan emberekkel hozott össze a sorsom, akiket ritkán látsz, ritkán találkozol, ők azt mondják, amit gondolnak, és amit gondolnak, azzal meg rokonszenvezik az ember. Zaránd Gyula egy rövid önéletrajzi írásában azt is elmondja/elmondta:

„...1966-tól soraiba fogadott a Magyar Újságírók Szövetsége, valamint a Magyar Fotóművészek Szövetsége. 1964 és 1971 között a Tükör című képslap fotóriportere voltam. A Reisman János vezette rovatnál közvetlen munkatársaim: Langler Klára, Sándor Zsuzsa, Farkas Tamás és Szalay Zoltán voltak. Fotóimon keresztül környezetem szociális/szociológiai helyzetét igyekeztem érzékeltetni, az 1956 utáni Magyarország társadalmi és politikai közérzetét: Csavargó gyerekek, Aranyketrec, Öregek az utcán, Alkoholizmus stb. Emellett gyakorta kaptam megbízásokat a Trade-tól, a Magyar Szemléltől, a Corvina Kiadótól, a Hanglemezgyártó Vállalattól és a németországi Merian-Hefte magazintól. Szenvedéllyel dokumentáltam az Erdély Miklós köré csoportosult avantgárd művészek sok esetben illegális happening performanszait, és részt vettem a kor fotóművészeti rendezvényein, többek között A fotóművészet 125 éve című közös kiállításon. 1966-ban kerültem közeli ismeretségre Henri Cartier Bressonnal, s ez befolyásolta további életutamat. 1967 és 1970 között az Év legjobb képe és 1971-ben a Pravda Díj nyertese lettem. Magyarországon megbecsültek, de szabadságvágyam mégis elszólított, 1971-től Párizsban élek.”

*

– Amikor kijöttem Párizsba, akkoriban minden az utcán történt, meghívások, este buli... – ma ez nem így van, visszahúzódnak az emberek, én magam is: a család, a munka... – minden változik; a fotózás is: digitalizált. A világháló mindent lefed, megkerülhetetlen, az ember órákat tölt a számítógép előtt. Korábban a laborálással telt el a délelőttök, ma már digitalizálom a felvételeket: főleg a színes negatívok okoznak fejtörést, a fekete-fehér negatív feldolgozása egyszerűbb, ebben jobb vagyok, a színek megőrzése nehezebb. Elég sokat üldögélek a számítógép előtt, de csak akkor, ha a munkámhoz kell: egy-egy levélváltásra, dokumentumok elküldésére. A labor időközben a fiam szobája lett, de ha szükséges, meg tudom oldani a laborálást is, igaz kicsit macerás: kipakolni, elpakolni. De a hagyományos nagyítású kép, ami rendes bróm-ezüst papírra készült és a digitális nagyítás, az egészen más, a papírképek beszédesebbek: a hagyományos fotó visszaadja az alkotó érzelmeit, gondolatait – a fotós személyisége is beleintegrálódik az elkészült képbe. A digitális képek ezt valamiért nem adják vissza. Lehet, hogy ez a témától is függ, grafikusabb képek esetén előnyösebb a digitális feldolgozás..., mert technikailag is hozzáad valamit – mondja Zaránd Gyula; érdeklődéssel hallgatom, néha egy-egy megjegyzést teszek ugyan, de csak óvatosan...

– A személyes jelenlét miért fontos?

– A fotós és a festő esetében is ugyanezt érezzük: a lelkét, a gondolatait rakja be a színek, a téma által; az a jó kép ismerve, hogy az sugároz-e valamit...

Eszembe jut egy anekdota: nagyapja hasbeszélő volt, apja fényképész. Zaránd Gyula egy kicsit mind a kettő: „Fotói belülről beszélnek” – nem én jöttem rá (sajnos), hanem Emmanuel Daydé, a párizsi Museart főszerkesztője. – Zaránd Gyula megjegyzi: „Ez a megállapítás nekem is tetszik, találó, ezért az internetes honlapomon is szerepel.”

– Erdély Miklóst nagyon szerettem, tiszteltem, bírtam is azt, amit csinált – jelzi Zaránd Gyula, amikor a magyar avantgárd mozgalomhoz fűződő kapcsolatát, szerepét hozom szóba. – Ha jól emlékszem Szentjóbó Tamáson keresztül keveredtem oda, Erdély Miklóst úgy ismertem meg, hogy a barátnóm, Veress Gizi, Erdély Miklós Fotómozaik műhelyében – a BÉPA Ktsz-ben – dolgozott (ez kereseti lehetőség volt a számára). Miklós a lakásától nem messze, Pasaréten egy pincében fiatal képzőművészeket fogadott fel, olyanokat, akik nem kaptak állást vagy

valamiért nem jutottak be a főiskolára – a barátnőm is így került oda. Minden nap jártam a Gizihez, megismerkedtem Miklóssal, fotóztam a munkáit is. – Egyszer felvetődött, hogy a fotómozaikkal burkolni lehetne a párizsi metróállomásokat is; Gizi már tervezte, hogy disszidál – én is örültem, itt a lehetőség. Erdély ötlete iránt valóban volt érdeklődés Párizsban, a tárgyalások jól haladtak, de a Miklós valahol elszúrta. Amikor mi megérkeztünk Párizsba, a mozaikmunka már nem volt aktuális, de Miklónál lakhattunk egy hétig.

Sokat segített az indulásnál Henri Cartier Bresson, akit még Budapestről ismertem. Az álláskereső referencia, dosszié nélkül nehéz volt, mert nem tudtam magammal vinni, megmutatni a munkáimat, a negatívjaim Magyarországon maradtak, a fényképezőgépet (egy Pentacon Sixet) Párizsban ellopták. De Henri Cartier Bresson támogatásával sikerült elhelyezkednem: az Atlasnál kezdtem, ebből lett később a Rapho. Közben ráhajtottam, hogy a negatívjaimat kihozzák Franciaországba. Ez különböző kalandos utakon sikerült: Lengyelország vagy Bulgária volt az átadás helyszíne, ezekbe az országokba szabadon utazhattam; így vehettem át a negatívokat, amit édesanyám találomra választott ki, adott át egy marékka belőlük a barátainknak. Később, amikor már vízum-betétlapot használtak a magyarok, néha hazautazhattam; az osztrákok azonban csak egy beutazó- és egy kiutazóvízumot adtak, ebben az volt a csel, hogy vissza már nem volt érvényes az úti okmányom. Egyszer észrevették, le is szállítottak a vonatról. Amikor sikerült konzuli útlevelet kapni, a Párizs–Varsó–Budapest útvonalon, repülővel már egyszerűbb volt a hazautazás; de a lengyelek is elkaptak, kiakadtak, amikor észrevették, hogy két útlevelem is van. Ezért valami megjegyzést írtak a francia utazási papíromra; de szerencsém volt, nem lett belőle problémám, a franciák nem foglalkoztak velem. Végül, 1988-ban megkaptam a francia állampolgárságot, persze továbbra is magyarnak érzem magamat.”

Tegyük hozzá, ha (meg)keresik hazalátogat, kiállítási anyagot küld, továbbra is a két kultúra összekötő hídjaként van jelen, segítve egymás megértését a kultúrák közti párbeszédben. Nem véletlen, hogy a szocialista realizmus jegyében fogant szoboralkotások sorsában bekövetkezett változásokat megőrkítő (Elveszett utópia című) installációjának Magyarországon keres végleges befogadót, helyet, teret.

Ami Párizst illeti, Zaránd Gyula most valami mást szeretne, új megközelítést kutat, úgy érzi, amit Párizsban lehetett, azt már megcsinálta, megmutatta. Az új témák: a Maigret folytatása: vidéken, külföldön, és a népszerű francia detektív, Nestor Burma – a detektívregények hősei, átvitt értelemben. Magyar vonatkozása miatt is jelentőséggel bír, hogy körvonalazódik Pátkai Ervin (1937–1985) szobrászművész életművét feldolgozó album, monográfia elkészítése; jó alkalom ere, hogy 2012-ben emlékezzünk születése 75. évfordulójára.

Zaránd Gyula a '70-es évek elején öntőmunkásként dolgozott és fotózott Pátkai Ervinnél; ami azért szerencsés, mivel Pátkai műtermét – szinte hihetetlen – bulldózerekkel lerombolták, minden megsemmisült: az elkészült műalkotások, a kész tervek, a vázlatok, a műhely felszerelése, a szerszámok – közel hatvan kisméretű alkotás, amit Zaránd Gyula fotói megőriztek.

Szabadon szolgál a szellem...

*

Párizs a találkozások városa: a nemzeti kultúrák keveredésének elkerülhetetlen színtere. Párizs - olvasztótégely. Belemérlés. Az utcán, a forgatagban, nem szellemekkel, hanem eleven lényekkel találkozh(unk). Elmerülni, kiválni. – József Attila is ezt az utat választotta; sokat látott, átélt, megtapasztalt. Sodródás, elkalandozás, az önszejtés határáig – vagy még tovább... Párizs: elmerülni újra, meg újra. – Mert, tegnap minden szebb volt.

ROMOLÓG ASSZONYMONOLÓG – BOHÉMIÁBÓL

Nemzedékemnek, az ötvenes évek boldogtalan-boldog szülőtteinek Csehszlovákia és különösen Prága szépséges városa adta az első külföldelményt. És az első történelmi szégyenérzetet is, amikor 1968 augusztusában – számomra épp egy balatonfenyvesi házikó teraszán – égető valósággá vált csatlósi létünk szégyenteljes volta. A cseh (szlovák), de valójában bizony nagyon is „bohémiai” filmeket ettől kezdve még rendületlenebbül szeretttük. Anyáink pedig már a hatvanas évek elején kísérták a szemüket a későbbi Charta 77-et aláíró és ausztriai emigrációba kényszerülő Pável Kohout Ilyen nagy szerelem című darabján, amelyet a fővárosiak mellett a vidéki magyar színházak is bemutattak.

Most, 2011 karácsonya előtt pedig Kohout ugyancsak íróvá érett, 1957-es születésű leánygyermeké rázza meg a magyar olvasók értelmét és szívét A kakas éve című, több mint ötvenezres példányszámig felfutó, egyre több nyelvre lefordított regényével. Boučková egyébként nem a híres apa árnyékában kivirágzott írópalánta, szülei régen elváltak, apjához való viszonya még a feszültnél is csekélyebb, ez a regényben csak szomorkás-ironikus epizódokban jelenik meg.

Ami viszont a maga teljességében, az a sok helyütt mindmáig tabunak számító roma-nem roma kapcsolatok bonyolult rendszere, hiteles ábrázolása. Amire a nagyon kemény és nagyon merész cseh író nő vállalkozik, az éppen a „jól szituált, fehér amerikai család örökbe fogad egy kallódó néger gyereket” – e közismert és hiteltelen hollywoodi filmséma szöges ellentéte. Itt nincsenek folytonos egymás fülébe suttogott „szeretlekezések”, nincs édeskés filmvégi „hug”, azaz ölelgetés, van viszont kőkemény valóság.

Egy, a meddőséggel sokáig küszködő, a szocialista értelmiségi lét összes pokolbugyrát (a takarítónői pályától fölfelé) megjárt tollforgató asszony, s párja, a mérnök, akik örökbe fogadnak egy roma testvérpárt. Másfél évtizeden keresztül a tőlük telhető legnagyobb szeretettel, figyelemmel nevelgetik őket, még váratlan égi ajándékként világra jött édes gyermeküket, a jól tanuló, szelíd és alkalmazkodó Matejt is háttérbe szorítva a két fogadott báty, a nem is kicsit „problémás” Patrik és Lukáš kedvéért. Az eredmény csaknem tragikus: Patrik már a bíróságot megjárt, „profi” bűnöző, míg öccse, a tizenhét éves Lukáš „csak” állandóan pénzt lopkodó „háziszarka”, kezdő kábítószeres, s – bele sem gondolva tette következményeibe – egy ugyancsak tizenéves gyereklány gyermekének apja.

A helyzet súlyosságát fokozza, hogy a női főszereplő és férje nem Prágában, hanem egy főváros közeli falucskában él, ahol a fiúk rémtettei csak nehezítik a család befogadásának amúgy sem könnyű folyamatát. A fogadott fiúkkal folytatott (de az irántuk érzett szeretetet soha meg nem tagadó!) küzdelem mellett a főszereplő – Boučková nyilvánvaló alteregója – nem kevésbé keserű és keserves, jellegzetesen kelet-európai utóvédharcokba keveredik azért, hogy önálló alkotóként, filmrendezőként és íróként is elfogadják. Ez a regény második rétege. A harmadik mindazon – főként pszichoszomatikus eredetű – betegségek sora, amelyekkel az író teste válaszol élete többfrontos küzdelmeire. Közülük a talán legfájdalmasabb a sokak-sokunk számára ismerős, kínzó, ülőidegzsába/porckorongsérvszerű fájdalom, amely valójában a feszült idegrendszer parancsára megfeszülő izmok kegyetlen játéka. De megjelenik a regényben a vívódások negyedik szintje is: az író nő küzdelme alapján véve szerető, de megrögzötten kerékpár- és e-mailmániás férje figyelméért. Akinek szórakozott oldalán eléri egy majdnem szerelem is. Egyszóval: Boučková könyve ízig-vérig „női regény”, de nem a szó amerikai, nyugat-európai értelmében. Hanem a jellegzetesen feminin témákat végtelenül gazdag kelet-európai tapasztalatokkal, a legendás cseh tragikomikum egyéni vonásaival gazdagítva.

Éppen a regény megjelenésének napjaiban nyílt meg Debrecenben a pillanatnyilag 16 tehetséges roma fiatal (egyetemistákat-főiskolásokat) befogadó Wáli István Református Cigány Szakkollégium. Ha van könyv, amelynek ott kötelező, de legalábbis ajánlott olvasmányként kellene szerepelnie, az feltétlenül A kakas éve. Már csak azért is, mert V. Detre Zsuzsa gördülékény, érzékletes magyar szövege nem műfordításként hat, hanem eredeti műként. Általában mérgesen és kételkedve szoktam olvasni a könnyű olvasmányok „nem lehet letenni” minősítését, mert az esetek zömében ez a megvételre unszoló mondat bizony messze jár az igazságtól. Boučková szerzői

hitvallása szerint: „Azt szeretném... Hogy üsse szíven őket a történet. Hogy higgyék el. Hogy háborogjanak rajta. Hogy utasítsák el vagy fogadják el, hogy éljék bele magukat, hogy ne akarják letenni a könyvet.” Neki sikerült megteremtenie azt az erőteret szövege és olvasói között, amely csak a regényirodalom legnagyobbjainak volt megszolgált-megszenvedett tulajdona. Az ő könyvét valóban nem lehet letenni; jómagam is egy szuszra olvastam végig. Elismerés illeti a Cartaphilus Kiadót azért, hogy felfigyelt a „kakas” (Kohout) lányának maradandó értékű írására, s számos cseh klasszikus – például Bohumil Hrabal és a Boučková által is elismeréssel említett Josef Škvorecký – mellett közkinccsé tette a magyar olvasók számára.

Befejezésül idézzünk néhány mondatot a szerző nekünk, hozzánk szóló előszavából. Ismerős dolgokról ír itt, irodalombarátok és tollforgatók számára egyaránt jellegzetesen kelet-európai élmény az egy-egy jelentős mű elfogadottságától független vitahullámokról és az irodalmi díjat még véletlenül sem termő ítészi közönyről: „A kakas éve megjelent, és nem is fájt. (Nekem ugyanis elég magas a fájdalomküszöböm; edzésben vagyok.) A kritika dicsérte a könyvet, de irodalmi díjat nem adott. (Nagyon rosszul esett, de a tréning csodákat tesz.) A viták – nemcsak az interneten – szenvedélyesek és durvák voltak. (A tréning itt is kifizetődött.) Az eredeti, kétezres példányszám több mint ötvenezerre nőtt! A regény bestseller lett. Életem legnehezebb próbatételéből, amelyet soha nem akartam volna átélni, nemhogy megírni, megszületett legsikeresebb művem.” Ehhez a sikerhez, mi több, immár a világsikerhez a magyar kiadás méltó módon járult hozzá.

(Tereza Boučková: A kakas éve, Bp. 2011, Cartephilus kiadó)

LEVÉL SÓSHARTYÁNBÓL

Kedves Pál!

Sok szempontból egyet gondolunk az irodalom mai helyzetéről. Az irodalmat a művelői éltetik, ha az olvasói tábora megfogyatkozott. Talán még azt is megkockáztathatom, amennyiben kivonnánk mindazokat az olvasók köréből, akik valamilyen szinten tollforgatók, s az így kapott „szimpla” műélvezők számát összevetnénk az írókéval, akkor a kacsacsőrnek nevezett relációjel csúcsánál nem biztos, hogy az írók állnának. Ennek oka természetesen rendkívül összetett. Csupán egy a sok közül: a médiumoknak ma már számos típusa létezik, s mindegyik könnyebb befogadhatóságot kínál, mint az írott anyag. A szöveget értelmezni, megérteni kell, a képet nem feltétlenül. S ezen az sem változtatna, ha primitívebb művek létrehozását célozná meg az íróársadalom, mert a szöveg befogadásának csakis az értelmezés lehet az alapja. Az, amiről próbálnak leszoktatni és igyekezünk leszokni.

Viszont arról se szabad elfeledkeznünk, az irodalom művelőinek jelentős része fittyet hány az olvasói igényekre (s ez alatt nem feltétlenül a míveség hiányát értem, bár ilyenre is lehetne példát találni); sokszor nem csak nincs eleje és vége egy-egy regénynek, de története se. Az irodalom időnként öncélú „szövegfosásnak” tűnik. Nincs, ami megragadja, a művön végigvezesse az olvasót. Elmarad az élmény. Ebből következően számos kortárs törekvés zsákutcának tekinthető. Nem csak a folytathatatlansága folytán – amit inkább erényszámba veszünk –, hanem hallgatásunk, elfogadásunk révén is, minthogy a kritikai észrevételek rendre elmaradnak felőle, meghagyva az alkotót abban a hitben, hogy zseniálisat teremtett.

Írod a Levél Rodostóbólban: „A mai mediatiszt [...] világban nagyon könnyű valaminek, így a művészetnek is a látszatát kelteni. [...] De senki se gondolja, hogy az itt vagy bárhol elért publicitás önmagában már értéket is jelent. [...] Az érték nem demokratikus valami. Nem lehet mással, mint tehetséggel és munkával létrehozni.” Ezzel maximálisan egyet lehet érteni. S úgy vélem, nem csak vallod ezt, eszerint is élsz, dolgozol. Leginkább értünk, kortársaidért, valamint a jövőnkért. Buzdítva a jóra, nyesegetve a vadhajtásokat, elméleti háttérrel látva el leveleiden keresztül.

Itt kell elmondanom, az általad művelt irodalmi levél műfaja nem kis kihívást jelent, hiszen komoly retorikai ismeretet és gyakorlatot feltételez, s olyan mértékű nyíltságot, személyességet, ami mind a megszólított, mind a véleményalkotó és -nyilvánító embert bizonyos értelemben lemezteleníti. Ráadásul polihisztorságot is kíván – mint ahogyan arról a Bábeli adományokban tanúbizonyságot is teszel. Otthonosan mozogsz a mindennapi élet apró-cseprő ügyeitől elindulva a filozófia mélyen szántott berkeiig. Az a benyomásom, levelezőpartnereid ismeretlen terepre aligha csábíthatnak.

Hadd kezdjem ott, irigylésre méltóan jó címet találtál az írásaidhoz. A bábeli fordulaton már ezzel fordítottál egyet. A nyelvi sokszínűséget adományként fölfogva magad is gyakorlod ezt. Lenyűgöző az a széles horizont, amelyet tekintetteddel, kapcsolataiddal befogsz. Ha megkísérelném címszavakban felsorolni, eltartana egy ideig, míg mind számba venném, s akkor se lehetnék bizonyos abban, nem maradt-e ki valami.

Irodalmi leveleid egy klasszikus (bevezetés, tárgyalás, befejezés) hagyományok mellett elkötelezett gondolkodóról vallanak, ugyanakkor egyáltalán nem állítható az, műveltséged pusztán ezt az oktatáson keresztül kanonizált teret fogná be. Napjaink legjelentősebbnek tartott bölcselőiből alaposan felkészültél, elméleteik elmélyült ismeretét bizonyítod a legkülönbébb összefüggésekben, különösen a számomra legkedvesebb résznel, a Liget folyóirat tematikus számaihoz történő hozzászólásaidban. Pontos és nyílt beszéded itt túlnyomórészt vegytiszta filozófiává nemesedik. Ráadásul teszed ezt úgy, hogy az adott téma továbbgondolkodására, elmélyültebb ismeretének megszerzésére ösztönözöl – nyelvileg rendkívül egységes színvonalon.

Talán nem árulok el nagy titkot, de úgy olvastalak, mint a borivó, amikor évek érlelte minőségi nedűt fogyaszt: kóstolgatva. Mindig csak egy-két írást, ám annak minél több zamatát kiélvezve. Ha megmutatnám, láthatnád a könyveden a kezem nyomát, a kiemeléseim. Ez mindenképp jelzi, munkád mennyire fontosnak tartom. Évtizedek óta egyik fokmérője az olvasmányaimnak, hogy talállok-e bennük kiemelni-, továbbgondolnivalót. Nálad bőséggel találtam.

Irodalmi leveleid másik hangsúlyozandó értéke a kor- és irodalomtörténeti vonulata. Ha valaki egyszer fel kívánja dolgozni a XXI. század első évtizedének végét, számára megkerülhetetlen leszel. Belső világot társz fel, s egy kutatónak ide a legnehezebb bepillantani. Az, hogy mi történik, történt a „színpadon”, arról az alkotók, a művek medializálása révén tudhatunk. Ez viszont csak a felület. Az, amit nehéz el- vagy levakarni. Maszk, melyben ott is ott van az ember, de csak a publikus része. A színpalak mögött megnyilvánuló, az eleven már nem. Ő látszatok felől megközelíthetetlen. Éppen a megismerése elé görgetett akadályt számolod fel a leveleiddben, a leveleiddel, hiszen irodalmi reflexióid révén túlnyomórészt az alkotók magánvilága felé nyitsz rést. Odavezetsz, és kulisszatitkokat bocsátasz közkézre.

Hans-Georg Gadamer Igazság és módszer című munkájának alaptéziséből kiindulva írod (Világteremtés – történetekkel): „A történelem (ha van ilyen egyáltalán) egy, a történet viszont annyi, ahány a vele diskurzusba elegyedő személy.” A szöveg az identitást alapozza meg. A történelmi a nemzetét, a történeti az egyénét. E kettő határmezsgyéjén mozogsz és mozgatsz a Bábeli adományokon belül.

Olvásoként az, ami némi hiányérzetet generált bennem, a Levelek, levelezések ciklus írásaival kapcsolatosan keletkezett. Éppen abból adódóan, hogy a levelek születésekor nem feltétlenül mértékadóként volt jelen a közélettel szándéka. Ebből következően nem minden esetben világosan tapintható ki az, mire vonatkozik egy-egy reflexiód. Ilyenkor a bennem lakozó kisördög iszonyúan szomjássá vált leveled előzményének, levelezőtársad levelének ismeretére. Különösen Buzás Hubával folytatott diskurzusod kapcsán éreztem azt, egy párbeszédnek csupán az egyik szólamát hallom, pedig a másik is éppoly fontos lehet. Mire is reflektálsz? – a kíváncsiság kevés híján lyukat rágott az oldalamon. Ha most oldalfoltozottan szaladgálnék, akkor a Bábeli adományok tehetne róla.

Azt sem igazán értem – illetve talán értem, csak én nem éltem volna vele –, miért kellett mikesi utalással felvezetned a könyved írásait. Te is tisztában vagy azzal, leveleid mennyiben mások, nem mikesiek. Eleve nem fiktív személy(ek)hez szólnak, és nem a tudósítás kizárólagos szándékával. Mikes levelei hihetetlenül fontos beszámolók az adott történeti korról, de nem a párbeszéd jegyében születtek. A tieid sem kevésbé fontosak, csak személyes kapcsolataid mentén fogantak. Ez merőben más alapállás. Szerintem – húsbavágóbb. Mind a te, mind a levelezőtársaid elevenjét érinti. Ráadásul a kötet további részében ez a mikesi indíttatás sehol sem nyer megerősítést. Számomra az „édes Néném” nélkül is telitalálat lenne a bevezetődben kifejtett.

Könnyű dolgunk bizonyosan nem lenne, ha megkísérelnénk összeszámolni az elmúlt évszázadok során eltűnt nyelveket. A tekintetben is csak találgatni tudnánk, jelenleg mennyit fenyeget hasonló sors a globalizáció, vagy épp a média létezés feletti térnyerése következtében. Mindegyikkel egy-egy visszahozhatatlan világ veszett, vész el. Közismert, a magyar nyelvet is hányféle ízzel beszélték még egy-két emberöltővel ezelőtt. Napjainkra a magyarországi nyelvszigetek többé-kevésbé felszámolódtak, egyre inkább a közvetített forma, nyelvi alakzat válik (vagy már vált) általánossá. Az egyenbeszéd, az egyenhang, még ha tiltakozunk is ellene. S miért ne tennénk? Őrizd hát és gyakorold a megszólalásbeli sokszínűséged! Adomány ez. Kevesek adománya.

Magam is leveleidre várva, baráti öleléssel az „adományok”-ért és azon is túl:

Péter

(Suhai Pál: *Bábeli adományok*, Bp. 2011. Napkút kiadó)

Sikátor a Marais-negyedben, Párizs, 1971

TEMPEVÖLGY

KULTÚRA, MŰVÉSZET, TUDOMÁNY

Kiadja:

a Balatonfüred Városért Közalapítvány

Felelős kiadó:

Gubicza Ferenc, az alapítvány elnöke
Balatonfüred, Szent István tér 1.

Szerkesztőség:

Balatonfüred, Szent István tér 1.
telefon: (87) 581-237
e-mail: tempevolgy@balatonfured.com
Internetes megjelenés: www.balatonfured.hu

Készült:

a Prospektus Nyomda műhelyében, Veszprém, Tartu u. 6.

Támogatók:

Balatonfüred Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Praznovszky Mihály
praznovszky.mihaly@upcmail.hu

Főmunkatársak:

Kocsis Zoltán (Budapest)
Szőcs Géza (Kolozsvár)
Tomaso Kemény (Milánó)

Szerkesztők:

Filep Sándor (Balatonalmádi)
Hudi József (Pápa)
Szálinger Balázs (Budapest)

Olvasószerkesztő:

Erdőháti Károly

Szerkesztőségi munkatárs:

Bagyinszkyné Hunyadi Katalin

Szerkesztőbizottság:

Balogh Miklós (Budapest), Budai Katalin (Budapest)
Rácz Péter (Balatonfüred), Kovács András (Balatonfüred)

Szerkesztőbizottsági titkár:

Cserép László (Balatonfüred)

Lapterv és tördelés:

Nautilus Multimédia

Megjelenik évente négyszer

Egy szám ára: 600 Ft

Megvásárolható: Balatonfüreden a városi könyvtárban, a Vaszary-villában, Veszprémben a Belvárosi Üzletházban,
Budapesten a Petőfi Irodalmi Múzeumban,
valamint megrendelhető az alapítványnál postai úton, postaköltséggel

163/985/1/2008

HU ISSN 1789-9265